

בזעזוע רבירה

347 אפריל 1996

תמונת השער: לוחות של שריון שהורכבו על נגמ"ש "ברדלי" אמריקני. הלוחות, המכילים חומר נפץ בעוצמה גבוהה, ערוכים כרעפי מגן סביב כלי הרכב המשוריין ומקנים לו רמה גבוהה של מיגון מפני נשק נ"ט מכל הסוגים. מדובר בפיתוח שהוא פרי שיתוף פעולה בין חברת "לוקהיד מרטין" האמריקנית לרפא"ל.

מערכות

נוסד 1939

347 ניסן, תשנ"ו
אפריל 1996

ISSN 0464-2147

מפקדת ועורכת ראשית : סא"ל ד"ר רחל רוז'נסקי

עורך : רס"ן דני אפרתי

שער : רות בית-אור

עימוד : אולגה גריסצ'ינסקי

מערכות
בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

צוות המערכת:
צבי עופר
אביטל רגב-שושני
יואב תדמור

הדברים מתפרסמים על דעת הכותבים בלבד, ואינם משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מחיר: 7 ש"ח (כולל מע"מ)
דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת
הביטחון - 30 ש"ח, אזרחים - 35 ש"ח.

המערכת: רח' אלוף מנדלר 3, הקריה, תל-אביב, ת"ד 7026, מיקוד 61070, טלפון: 03-5694343.
מחלקת המנויים: משרד הביטחון/ההוצאה לאור, רח' דוד אלעזר 29, הקריה, תל-אביב, טל: 03-6934847.
סדר: בית מערכות.
הודפס באמצעות משרד הביטחון/ההוצאה לאור. לוחות והדפסה: "הדפוס החדש" בע"מ.

2 מה בין תרגילים צבאיים לבין שדה הקרב / ד"ר יצחק רביד
האמנם מדמים תרגילים צבאיים את שדה הקרב? מהן הסיבות לתופעות של עצימות-יתר בתרגילים, בתמרונים ובמשחקי מלחמה לעומת תרחישי אמת בשדה הקרב? ושוא יש לתת משקל יתר לגורמי השפעה, אשר בשל אופיים "הבלתי-כמותי" מוזנחים ואינם באים לידי ביטוי בהדמיות של הקרב?

10 ניידות מול גודש אמצעים במבצעי חי"ר / ד"ר איתן הירש
מהם השיקולים לבחירת ציוד אופטימלי לחיילי החי"ר וכיצד להתגבר על המתח בין הצורך בהקניית ניידות לבין הרצון במתן אמצעים רבים ללוחמי חי"ר?

12 למקורותיה של המוטיבציה באסלאם הפונדמנטליסטי / סא"ל ד"ר אוריה פורמן
מהם המקורות הרעיוניים והאקלים הרוחני של האסלאם הפונדמנטליסטי, הנמצאים בבסיס הנכונות של הטרוריסטים המתאבדים "ללכת בעיניים פקוחות אל מוות ידוע מראש"?

16 פרשת רותם / ד"ר אורי בריוסף
ב-1960 העלו ממצאי גיחת חיל האוויר כי רוב הצבא המצרי נפרס לאורך גבול ישראל. חרף העובדה, כי לרשות אמ"ן עמדה התרעה איכותית לגבי האפשרות של כניסת הצבא המצרי לסיני, הופתע המטה הכללי ממהלך זה. מה הרקע לפרשה זו? מה היו ממדי ההפתעה? אילו לקחים ניתן להסיק מפרשת רותם?

29 מכניזם של קונפליקט / סא"ל קובי
על אופן היווצרות קונפליקטים בין צה"ל לאוכלוסייה הפלסטינית ועל מנגנוני הקישור והתיאום והסיוורים המשותפים כווסתי לחץ במקרי עימות וחירום בשטח.

32 לוחמת יבשה במאה ה-21 / גנרל גורדון ר' סליבן וקולונל ג'יימס נ' דוביק
מהם מרכיבי השינוי העיקריים המשפיעים על לוחמת היבשה במאה ה-21? כיצד יתבצע הניהול המשולב של קרב היבשה בעתיד? כיצד מסתגלים כוחות היבשה לשינויים?

44 התפקיד הצבאי בין מוסדיות לתעסוקתיות / רפי לב
מהו תהליך ההתפתחות של ארגון צבאי וכיצד יש להבין את השירות בצבא הקבע מההיבט של אפיון המניעים?

47 ספרא וסיפא
המכללה לפו"מ - אקדמיה צבאית / סא"ל מולי
על התמהיל הנכון בין המקצועות הצבאיים למדעיים בתהליך ההכשרה האקדמית של קציני צה"ל ועל הצורך בהקמת אקדמיה צבאית כפתרון כולל.

49 ממדף הספרים
שמואל גורדון על ספרו של אבי קובר "הכרעה צבאית במלחמות ישראל-ערב 1948-1982".

52 חידושים בטכנולוגיה הצבאית

מה בין תרגילים שדה-הקרוב

בהעדר אפשרות לבחון בשדה-קרוב אמיתי את התורה שבבסיס התכנון הצבאי, נוהגים לבחון אותה באמצעות הדמיות – "משחקי-מלחמה" – בין אם אלה הם תרגילים תיאורטיים על שולחן או באמצעות מחשב, ובין אם אלה תרגילי שדה המשולבים בהנעה ובהפעלה של כוחות אמיתיים. אך אלה ואלה הם, כאמור, הדמיות בלבד. כמאמר קלאוזביץ: "תמרונים בימי שלום אינם אלא תחליף קלוש לדבר האמיתי". הבדל בולט ושיטתי בין הדמיות לבין שדה-הקרוב בפועל הוא נטייה של ההדמיות לעצימות-יתר (over-intensiveness), המתבטאת בקצבי התקדמות ובשיעורי שחיקה מוגזמים:

המלחמה בפועל חומקת מן הדרישות הקפדניות של התיאוריה, שלפיהן יש להפעיל את מירב הכוח. קפיאה במקום ואי-עשייה הן המצב הרגיל לדידו של צבא השרוי בעיצומה של מלחמה, ואילו עשייה היא היוצא מן הכלל [קלאוזביץ 1830].

או במינוח מודרני יותר:

הביצועים, כפי שהם באים לידי ביטוי במודלים, נוטים להיות טובים יותר מכפי שאפשר לראות במבחנים, ואלה נראים טוב יותר מכפי שאפשר לראות בלחימה... קצב הלחימה, כפי שהוא בא לידי ביטוי במודלים, הוא מהיר מדי [תומס 1986].

בהעדר ניסיון מבצעי ישיר מושפעת הספרות התורתית מן התמונה המעוותת המתקבלת מן התרגילים. להלן תרחיש המובא במאמר תורתי אמריקני, העוסק בהגנה קרקעית נגד תקיפת מטוסים. לטענת כותב המאמר מדובר בתרחיש אופייני.

... מטס של ארבעה מטוסי "מיג-27", "פלוגר D", נכנס לתקיפה. תותחי ה"ולקן" וצוותי ה"רדאיי" העסיקו את המטוסים והשמידו שניים מהם. שני האחרים נסקו... והושמדו בטילי "הוק" [וסלינג 1979]. זהו שיעור שחיקה של 100%. גם מדריך השדה (Army Field Manual) של הצבא האמריקני, העוסק בהגנה נ"מ, מגלה אופטימיות כזאת בתכליתיותן של מערכות נ"מ שונות. שיעורי שחיקה כאלה אינם ריאליים.

רמת תפקודם תחת אש של חלק מן החיילים נמוכה מזו המתבטאת בתרגילים, בשל נטל פסיכולוגי. אך זו אינה הסיבה היחידה – אולי אף לא העיקרית – לתופעות של עצימות-יתר בתרגילים, בתמרונים ובמשחקי-מלחמה לעומת תרחישי אמת בשדה-הקרוב. קיימים לכך גורמים נוספים ברמת המטה והפיקוד. חשוב לעמוד על גורמים אלה, שכן אף שתרגילים ומשחקי-מלחמה אינם אלא הדמיות של לחימה, מקובל לראות את המתרחש בהם כהוכחות אמפיריות המאמתות או מפריכות תורות לחימה. התרשמות שיטתית לא נכונה מתרגילים מביאה לשגיאות בתכנון מבצעי. הדבר נכון במיוחד במצבים שבהם שדה-הקרוב המתוכנן שונה באופן ניכר מזה אשר בו מפקדים התנסו אישית בעברם הקרבי. יש לתת משקל-יתר לספרות הצבאית הקלאסית, שמדגישה את חשיבותם של אותם גורמי השפעה אשר בשל אופיים ה"בלתי כמותי" מוזנחים ואינם באים לידי ביטוי בהדמיות של הקרב.

צבאיים לבין

ד"ר יצחק רביד*

* גרסה מוקדמת של מאמר זה פורסמה באנגלית במסגרת פרסומי מחצ"ב – המרכז למחקרים צבאיים: What's in the Battlefield that Exercises Fail to Portray, CEMA 91/23.

יעילות בפיתוח או ברכש ואף לציפיות מופלגות מהשינויים אשר אמורים להתחולל, לכאורה, ב"שדה הקרב העתידי". ישנה אפוא חשיבות רבה לניסיון לעמוד על הסיבות השונות לכך שהמודלים והתרגילים אינם מייצגים כראוי את שדה הקרב, או בניסוחו של קלאוזביץ: "מדוע אין התפיסה התיאורטית מתגשמת במציאות." בעקבות זאת מן הראוי לבחון דרכים לשיפור אפשרויות ההערכה התיאורטית של שדה הקרב לבל תיפגע מן החולשות האופייניות לתרגילים.

"נטל פסיכולוגי"

בריגדיר מרשל [1947] בדק את ביצועיהם של חיילי הרגלים ומצא כי "מתוך מאה אנשים לאורך קו האש הפעילו את נשקם רק 15 איש במוצע." נוטים לייחס את עצימות היתר של תרגילים לכך, שבשדה הקרב, תחת אש, רובץ על החיילים נטל פסיכולוגי הגורם להורדת רמת הביצועים אל מתחת לרמה המושגת באימונים (psychological degradation). אך לעומת הפער הנוגע להתנהגות הפרט תחת אש, נוטים רבים להניח כי מאפייני הקרב האחרים משתקפים בתרגילים באופן ראוי: ... אין ספק שבנוגע לכל ההיבטים של הקרב שאינם מושפעים מנטל פסיכולוגי, עשויים תרגילי קרב להיות בסיס אמפירי טוב לבניית מודלים. לדוגמה, את רוב המאפיינים של תהליכי פיקוד, שליטה וקשר ניתן למדוד בתרגילי מפקדות, ואת המאפיינים של תנועה והספקה – ככל שאינם נתקלים בהתנגדות אויב – ניתן למדוד בתרגילי שדה [הובר 1985].

ניתן להטיל ספק בהערכה זו. כפי שנראה להלן, קיימים גורמים נוספים, חשובים לא פחות מן הנטל הפסיכולוגי, המביאים לכך שהעצימות בשדה הקרב נמוכה יותר מזו המשתקפת בתרגילים.

הדברים הבאים נכתבו לפני התפרקותה של בריה"מ והתייחסו למערך ההגנה של הברית הצפון-אטלנטית נגד התקפה אווירית אפשרית של הסובייטים: שיעור השחיקה של המטוסים שיצליחו לחדור ויגיעו למטרות המוגנות היטב יהיה גבוה מאוד (לפי הערכות מסוימות – 25% עד 50%) [קוטר 1984].

ישנה כאן ראייה מוטעית של שדה הקרב בשני מובנים: ייחוס יעילות מוגזמת למערך ההגנה וייחוס יכולת מוגזמת של ספיגת אבדות למערך התוקף. בפועל צפוי שאף שיעורי שחיקה נמוכים יבלמו את תנופת התקיפה: התקיפות יוסטו או יבוצעו ביעילות פחותה, שיעור האבדות יהיה, לפיכך, נמוך יותר, והתוצאה הכללית תהיה עצימות לחימה נמוכה בהרבה.¹

בתוך מלחמת המפרץ השנייה, בי-1991, הופיע מאמר שעסק בתכליתיותם של טילי ה"פטריוט" נגד הטיל הבליסטי "אל-חוסייין":

על סף מתקפה יבשתית גדולה, שתגרום באופן בלתי נמנע לאלפי נפגעים, לא נראה הגיוני להפנות חלק נכבד כל-כך מהעוצמה באוויר להתמודדות עם איום, שמערכת ה"פטריוט" מסוגלת להתמודד איתו בתכליתיות לא מבוטלת ובשיעורי הצלחה של 85%-90% [Military Technology 91/2].

שיעור ההצלחה האמיתי של ה"פטריוט" היה, כידוע, אפסי. יחד עם זאת המאמר מפרז באופן דומה גם בהערכתו את שיעור האבדות הצפוי על הקרקע כתוצאה מפגיעת טילי "אל-חוסייין", שכנגדם הופנה ה"פטריוט".

הערכה מוגזמת של העצימות גורמת לתכנון מבצעי לקוי. בעקבות מלחמת שלום הגליל ב-1982 קבע האלוף ינוש בן-גל: "שגיאה אחרת הייתה הערכת הזמנים של צה"ל להשגת מטרותיו." [מעריב 7.6.85]

לא רק התכנון המבצעי נפגע בשל הערכות-יתר אלה. קיימת הפרזה דומה גם בהערכת הביצועים של מערכות-נשק מתוכננות, שטרם נוסו בקרב. (להערכת-יתר זו של הביצועים מתלווה בדרך-כלל הערכת-חסר של עלות המערכת.) הפרזה זו מביאה לעיתים להשקעות בלתי

נטילת סיכון ברמת הפרט

השפעת קיומו של סיכון בפועל בשדה הקרב, סיכון הנעדר בתרגילים, מתוארת בדרך כלל כ"נטל פסיכולוגי" – נפילת רמת הביצועים בקרב עקב תגובה רגשית של החייל. אולם רמת הביצוע תחת אש נפגעת לא רק בגלל תגובות רגשיות. חשובה לא פחות היא התגובה השכלתנית של החייל הפרט אל מול סכנה. בנסיבות רבות הפעלה יעילה של מערכת הנשק כרוכה בהסתכנות יתר בשל היחשפות ממושכת ובשל התבלטות כמטרה לאש האויב. על-ידי הימנעות מפעולה או על-ידי פעולה ברמת ביצועים נמוכה עשוי החייל לצמצם את הסיכון הפיסי שלו.

אש ארטילרית מופעלת לעיתים קרובות לצורך "דיכוי" (suppression) ולא לצורך "השמדה"; לאמור: ניתנת הברירה לאויב להימנע מאבדות רבות על-ידי שיסתגר בעמדותיו, אך בכך יוותר על תצפית יעילה, על כינון יעיל של מערכות ועל הפעלה יעילה של כלי-ידי. אף ללא הזדקקות ל"נטל פסיכולוגי" שאינו ניתן לשליטה, אש לדיכוי מעמידה את המותקף – החייל הבודד והמפקד הזוטר – בפני בעיית הכרעה בין ביצועים ירודים לבין הסתכנות גבוהה.

ההדמיה של תוצא ה"דיכוי" במודלים ובתרגילים נעשית לעיתים קרובות על-ידי כך שמניחים כי כל שחיקה מלווה בתוספת "דיכוי" ביחס ישר לשחיקה. הנחה זו שגויה מבחינה מושגית: ה"דיכוי" הינו במידה רבה תוצא חלופי ל"שחיקה" ולא תוצא לוואי שלה. היחס שבין שיעור השחיקה לבין הצלחת הדיכוי הוא, בנסיבות רבות, דווקא הפוך.²

ההבחנה בין תגובה "רגשית" לתגובה "שכלתנית" לסכנה מקבלת משנה חשיבות בלוחמה המודרנית, וחייבת להילקח בחשבון לצורך הערכת ההשלכות החזויות של נשק "חכם", שהוא מדויק יותר, אך נורה בכמויות קטנות יותר. ייתכן כי נשק כזה יהיה קטלני יותר, אך בר-בזמן תהיה השפעת הדיכוי שלו פחותה. הרעשה ארטילרית מסורתית גורמת למעט אבדות, יחסית, אך היא מעמידה באופן מוחשי מספר רב של חיילי אויב, לאורך זמן, בפני ברירה אמיתית בין יעילות פחותה לבין היפגעות פחותה.

נטילת סיכון ברמת הפיקוד

שיקולי סיכון משפיעים על עצימות הקרב גם במישור הפיקוד הגבוה. בתרגילים נוטים מפקדים ליטול סיכונים גדולים יותר מאשר בלחימה ממשית, וזאת בשל מספר סיבות.

בתרגילים סומך המפקד על כך שהאירועים יתנהלו לפי התוכנית יותר מאשר במלחמה. החיכוך הקטן יותר בתרגיל (שיידון בהמשך) מצמצם את חוסר הוודאות, וקטן יותר הפוטנציאל לתקלות. גם התנהגות ה"אויב" (המבוים) צפויה יותר, מכיוון שדפוסיה המחשבה של מפקדיו, דרכי האימון של כוחותיו והדוקטרינה המדריכה אותם זהים לאלה של הכוח המתורגל.³ אי הוודאות

הגדולה יותר לגבי אויב אמיתי בקרב הממשי מביאה ליתר הססנות.

בתרגילים אין המפקד מושפע כל-כך מסיכונים, מפני ש"אסון" בתרגיל אינו חמור כמו אסון במלחמה של ממש. דוגמה קיצונית לכך היא הזהירות הרבה והמאמץ הרב המושקעים במלחמה ממשית על מנת למנוע היפגעות עצמית מאש כוחותינו. הנכונות ל"הסתכנות" מעין זו בתרגילים היא גבוהה בהרבה.

ההבדל בין תרגיל לבין קרב דומה להבדל שבין משחק שחוזרים עליו פעמים רבות לבין משחק של "סיבוב" אחד: התרגילים רבים הם, המלחמה – אחת. טבעי שהנטייה להימנע מסיכונים תהיה גדולה יותר בקרב של אמת. מנקודת ראות אחרת, זהו הבדל בין הימור שהסיכון בו מועט לבין הימור שהסיכון בו קריטי. אדם יכול להרשות לעצמו להסתכן בראשון, אך לא באחרון. התבחינים שעל פיהם נשפט המפקד בעקבות תרגיל שונים מאלה שעל פיהם הוא נשפט בקרב של אמת, ולפיכך מפעיל גם הוא עצמו תבחיני סיכון שונים בתרגיל ובמלחמה.

זמן תמורת מידע

ראש וראשון לעקרונות המלחמה הוא "המטרה" (The Objective): מבצעים ברמה נתונה מתנהלים כדי להשיג משימות מוגדרות, שאמורות לשרת צרכים מוגדרים הנדרשים על-ידי דרגי פיקוד בכירים יותר. אש תופעל כדי לאפשר תנועות הכרחיות או כדי למנוע תנועה מן האויב; תמרון מיועד לאפשר השתלטות על שטחים חיוניים. עקרון "החיסכון בכוח" (Economy of Force) דורש להימנע מפעולות שאינן משרתות משימות חיוניות.

אדם נבון לא ינקוט צעד ללא סיבה מוצדקת, ועוד פחות מזה: מצביא לעולם לא יפתח בקרב, אלא אם כן יראה במעשה זה תכלית מועילה [פרידריך הגדול 1753].

בתרגילים, לעומת זאת, כופים על המתאמנים עודף משימות מתוך שיקולים של ניצול מיטבי של מערך האימונים: יש עניין לבצע פעילות רבה ככל האפשר במסגרת הזמן והמשאבים שהוקצו לתרגיל. האפשרות של "לשבת באפס מעשה ולהמתין" פשוט אינה קיימת.

בלחימה בפועל ההמתנה היא אפשרות ממשית וחשובה – אם לגבי הכוח כולו ואם לגבי חלקים ממנו – ולא רק בגלל העדר סיבות מובהקות לפעולה, אלא גם מפני שזמן הוא אמצעי להשגת מידע על האויב, על יכולתו ועל כוונותיו:

כללית אפשר לומר, שחוסר בקיאות חלקי במצב הוא גורם מרכזי בעיכוב התקדמותם של מבצעים צבאיים ובמיתון העיקרון המונח ביסודם... ככל שירבו ויתמשכו תקופות ההשהיה, כן יהיה קל יותר לתקן משגים שנעשו... ככל שאיטי יותר מהלך המלחמה, כן ירבה הזמן שיהיה אפשר להקצותו לחישוב הסתברויות, המבוסס על טיבו של המצב הנתון [קלאוזביץ 1830].

מנגנוני התרגיל, קשיים טכניים והעדר שיקוף של תהליך המודיעין בתרגיל אינם מאפשרים למפקד, בדרך כלל, לנצל שהייה מכוונת לצורך מימוש מאמצי מודיעין והשגת מידע, ועל כן בתרגילים הוא לא ייזום המתנה לצורך בירור כוונות יריבו.⁴

תנאי פתיחה והמשך הלחימה

תרגיל מתחיל בדרך כלל בתאריך ובשעה מוגדרים, הידועים זמן רב מראש. גם משך התרגיל מוגדר מראש. לא כן מלחמה בפועל. לחוסר ודאות זה נודעת השפעה רבה על העצימות.

מלחמה לעולם אינה פורצת באופן בלתי צפוי לחלוטין, ואף אין היא יכולה להתרחב בן־רגע. מאמץ קיצוני מנוגד לטבע האנושי, והנטייה היא אפוא תמיד להשתדל שההחלטה תתקבל בשלב מאוחר יותר. כתוצאה מכך המאמץ וריכוז הכוח בעקבות ההחלטה הראשונה אינם כפי שיכלו להיות. אי אפשר לגייס את כל המשאבים בבת אחת. אילו הייתה המלחמה מורכבת ממהלך מכריע אחד, היו ההכנות נוטות לעבר מאמץ טוטלי... אבל אם ההכרעה במלחמה מורכבת מכמה פעולות בזו אחר זו, כי אז כל אחת מהן, כשהיא נבחנת בהקשר הכולל, מהווה מדד לפעולות שיבואו בעקבותיה [קלאוזביץ 1830].

ירידה הדרגתית בשמישות הציוד היא בלתי נמנעת במלחמה ממושכת, אך אינה באה לידי ביטוי במשך המוגבל של תרגילים מקובלים. אדרבה: בתרגילים נעשה מאמץ מיוחד למנוע פגיעה בשמישות, ולו גם על חשבון יעילות התרגיל.

מבחינה זו ראוי להיזהר מביסוס הערכות אף על מבצעי לחימה אמיתיים מוגבלים, שאינם מעמידים במבחן את אורך הנשימה של מערך התחזוקה. המובאה הבאה מתייחסת למלחמת המפרץ ב־1991:

ואכן, ההכנה המרוכזת שקדמה למעשי האיבה הייתה דומה מאוד לפעילות הקדחתנית הקודמת לתרגילים

מערכת לאימון ירי בטנקים

שנתיים בכל יחידה צבאית אמריקנית. פעולות האחזקה מתבצעות במרץ רב לפני כל תרגיל. צוברים חלפים ושואלים ציוד מיחידות־אחיות. משלימים פערים חיוניים בכוח אדם על־ידי סיפוחים זמניים מיחידות אחרות. אין זה נדיר במקרים כאלה, שחטיבה "תגלח" את המלאי של חטיבות אחרות בדיוויזיה כדי להבטיח שהציוד יתפקד, ושהחיילים החסרים יוחלפו [רוכלין ודצמ'ק 1991].

הערכות טכנולוגיות

בדורות האחרונים מואץ קצב הפיתוח של אמצעי לחימה. אחדים מאמצעי הלחימה שעשויים להופיע במלחמה הקרובה טרם נוסו בקרב, או שהניסיון בהפעלתם בתנאים של שדה־קרב נתון הוא מועט. בפועל מתגלות הפתעות לגבי מערכות־נשק כאלה: תקלות כתוצאה מתפעול לא נכון, תקלות טכניות, קשיי התאמה של הנשק לנסיבות שונות שלא הובאו בחשבון. בתרגיל, לעומת זאת, ההנחות לגבי ביצועי הנשק ולגבי השפעתם של תנאי הסביבה הן אותן הנחות שהנחו את מתכנני הנשק (מיטב ההערכה של אותם מומחים); טבעי הוא שעל פי הנחות אלה הנשק מתאים ופועל כשורה, שהרי אחרת היו מטפלים בתקלות על מנת לסלקן.

גם בהערכת יעילותן של מערכות־הנשק של האויב קיימת הגזמה שיטתית, וזאת עקב זהירות־היתר של הערכות המודיעין, המעדיפות להגזים מאשר להפזיז בהערכת כושרו של האויב.

התוצאה הכוללת היא הגזמה שיטתית בהערכת יעילותן של מערכות־הנשק של שני הצדדים ועצימות־היתר של התרגיל לעומת מה שעשוי לקרות בשדה־הקרב הממשי בנסיבות מקבילות.

הערכה "מלמטה כלפי מעלה"

אחת הסיבות החשובות לעצימות־היתר של מודלים ושל תרגילים היא ביסוס הערכת הביצועים של יחידת־אם על

חישובי-מלבר (אקסטרפולציה) מתוך ביצועים של יחידות-בנות, לאמור, הערכה "מלמטה כלפי מעלה" (bottom-up) לעומת "מלמעלה כלפי מטה" (top-down) [תומס 1986].

כבסיס לחישובי-מלבר נבחרות בדרך כלל יחידות מאומנות ומצוידות היטב, שביצועיהן עולים על הממוצע. אף אם בסיס החישוב הוא יחידות מן השורה, הרי שברוב התרגילים נהנית היחידה המתורגלת מיתרונות לעומת יחידה מקבילה במלחמה: גדוד יחיד היוצא לתרגיל גדודי עשוי לנצל את מלוא המשאבים של דרג יחידת-האם שלו: סיוע ארטילרי, סיוע אווירי, מרחב אווירי, תחזוקה, תובלה, צירים, תחמושת ודלק, אמצעי פינוי נפגעים, משאבי תקשורת ואפילו תשומת-לב של הפיקוד. בלחימה של ממש יהיו כל אלה חייבים להתחלק על כמה וכמה גדודים. במלחמה, עת יופעלו כל גדודי החטיבה, לא יוכל כל גדוד ליהנות אלא מחלק של הסיוע, ולפיכך רמת הביצועים של יחידות מסוימות באימונים אינה צריכה להיחשב כרמה הממוצעת לביצועיהן בקרב.

חוסר ודאות מצריך יתרות (redundancy). יתרות כזאת מצויה בשפע בתרגילים – שם דווקא היא נחוצה פחות. יתרות כזאת לא תהיה קיימת בקרב, שם חסרונה עלול להיות מכריע.

חיכוך

"במלחמה הכול פשוט, אך אפילו הדבר הפשוט ביותר

– קשה הוא." אמרה זו של קלאוזביץ מוכרת כאבן יסוד של החשיבה הצבאית, אך אין היא באה לידי ביטוי בתרגילים ובמשחקי-מלחמה.

אינספור אירועים קלי ערך – כאלה שלעולם אינך צופה אותם מראש – חוברים יחדיו ופוגעים ברמת הביצועים הכללית.

המפקד הטוב חייב להכיר את החיכוך, כדי שלא יצפה במבצעיו לרמת הישגים שהחיכוך אינו מאפשר להשיגה.

חיכוך הוא המושג היחיד המבטא באופן כללי את המבדיל בין מלחמה ממשית לבין מלחמה על גבי הנייר.

גדוד מורכב מאנשים, והפחות חשוב מכולם עלול להשהות דברים או לגרום להם להשתבש, איכשהו. הסיכונים המהווים חלק בלתי נפרד מהמלחמה, והמאמצים הפיסיים שהמלחמה תובעת עלולים להחריף את הבעיה במידה כזאת, שיש צורך לדרג אותם בין סיבותיה העיקריות.

קושי זה, של הבחנה מדויקת, הוא אחד המקורות הרציניים ביותר לחיכוך במלחמה [קלאוזביץ 1830].

תרגילים מוגבלים בדרך כלל לפעילות של דרג אחד – ולכל היותר של שניים – מעל או מתחת לדרג המרכזי המתורגל. במלחמה ממשית, לעומת זאת, חוברים כל הדרגים – הבכירים והנמוכים – ומגבירים את החיכוך

אימון חי"ר

שבו נתונה כל יחידה:

המכונה הצבאית היא מכונה פשוטה מאוד ביסודה, אבל אף אחד ממרכיביה אינו עשוי מיחידה אחת: כל חלק מורכב מאנשים, וכל אחד מהם הוא מקור פוטנציאלי לחיכוך [קלאוזביץ 1830].

וכך מספר קצין שהשתתף במלחמת פוקלנד:

לא יכולנו להיכנס לתצפית שנקבעה לנו, מפני שהיא הייתה כבר תפוסה על ידי יחידת הקשר של הארמייה. הצלחנו לעלות על גבעה אחרת, וכל העניינים הסתדרו רק עם רדת החשכה.

אחד הגורמים החשובים במלחמה הוא הזמן הנדרש לדרג פיקוד בכיר לתכנן ולהכין פקודות לכידות ומובנות לדרגים הכפופים לו. תהליך התכנון, לרבות הפעילויות הטכניות הכרוכות בגיבוש הפקודות, בעריכתן ובהפצתן, עשוי להימשך שעות רבות. מכאן שתכנון טיפוסי של פעילות יום המחר עשוי להסתמך על מידע המעודכן ליום אתמול, בלא שניתן יהיה להתחשב בתוצאות הקרב המתנהל היום.⁵ יכולת התגובה והאפשרות לנצל נקודות תורפה הינן, לפיכך, נמוכות יותר במלחמה ממשית מאשר בתרגיל, ולעומת זאת הצורך להותיר עתודות מחשש להתפתחויות בלתי צפויות הוא גדול יותר במלחמה.

מלאכת הפיקוד

"הוצאת הפקודה היא רק עשירית מן המלאכה; תשע העשיריות הנותרות הן הבטחת ביצוע נאות." קביעה זו של פטון אינה באה לידי ביטוי ברוב המודלים. קשה מאוד לשקף – הן במודלים והן בתרגילים – את "תשע העשיריות הנותרות".

החיכוך, נוסף על השפעתו הישירה על הביצוע, מטיל על המפקד נטל רצוף:

בזמן מלחמה יוצף המפקד כל העת בדיווחים נכונים וכוזבים כאחד; בטעויות הנובעות מפחד או מרשלנות או מחיפזון; באיצייות הנובעות מפירוש נכון או מוטעה, או מרצון רע, מתחושת חובה מוטעית, מעצלנות או מחוסר-אונים; ומתקלות שאיש לא יכול היה לחזות מראש... אילו היה אדם נכנע לכל הלחצים האלה, לעולם לא היה עולה בידו להשלים מבצע. התמדה בנתיב שנבחר היא המשקל שכנגד ההכרחי... רק כוח-רצון עז יוביל אל המטרה [קלאוזביץ 1830].

היקפן ועצימותן של פעילויות קרביות מוגבלים במידה רבה על ידי הספקו והיקף יכולתו של המפקד. כינוס יחידות וגופים שונים למאמץ תכליתי משולב מותנה בתכנון טוב ובשליטה הדוקה. המפקד חייב לפקד על פעילות שוטפת של יחידותיו ואף לבקר ביחידות כפופות; במקביל עליו להקצות תשומת-לב למגע שוטף עם דרגים שמעליו, ואף עשוי להיקרא לתדרוך במפקדה שמעליו; עם זאת עליו להקצות מזמנו לתכנון מהלכיו הבאים. נוסף על כך, החיכוך בקרב אמיתי מאלץ את המפקד

להקדיש חלק ניכר מזמנו לתיאום, להבטחת עיתוי מדויק, לאיתור תקלות ולאלתורים. עליו גם לנוח מעת לעת. עומס זה מקטיין את היקף הסוגיות שהוא מסוגל להקדיש להן תשומת-לב וממילא מגביל את יכולתו לנצל עד תום כל אחת מן היחידות הכפופות. בתרגילים נטל זה בא לידי ביטוי באורח חלקי בלבד, ועל כן קל למפקד להתרכז בסוגיות חשובות, לתכנן מראש ולקיים שליטה צמודה על מפקדתו. המֶשֶׁך המוגבל של תרגילים אף אינו מגיע, בדרך כלל, לשלב כזה של עייפות שבו נאלץ המפקד, ביודעין או בלא יודעין, לצמצם את היקף שליטתו או את היקף יוזמותיו.

ההנחיות הבאות, שקבע גנרל פטון לגנרלים שהיו כפופים לו, הינן חשובות ועשויות לחרוץ גורלו של קרב. לעומת זאת אין להן ביטוי בכללים הקובעים את תוצאות משחקי-המלחמה והתרגילים:

חיוני להוציא פקודות מקדימות וללא איחור.

משימתו העיקרית של מנהיג היא לראות במו עיניו ולהיראות לעיני גיסותיו בהיותו מקיים תצפיות אישיות.

ככל שמוצבי הפיקוד יקודמו לעבר החזית, כך יבוצבו פחות זמן בנסיעה אל החזית וממנה.

תמיד קל יותר למפקד הבכיר לנוע לעבר החזית מאשר למפקד הזוטר לנוע חזרה.

מי שאינו נח, לא ישרוד [פטון 1943].

איחור בהוצאת הפקודות המקדימות, דבר שנגרם לעיתים קרובות בלחץ האירועים בשדה-הקרב, יתבטא בשיבושים ולעיתים אף בהשבתה של חלק מן הכוחות. עומס תנועותיו של המפקד יהיה על חשבון יכולתו להתמסר לתכנון פקודות שיביאו לניצול מרבי של כלל יחידותיו. גורמים אלה ואחרים יביאו לפיגורים בלוחות-זמנים וליעילות פחותה של מכונת המלחמה בכללותה.

שאלת מיקומם של מפקדים בכירים מתחדדת בעקבות הטכנולוגיה המודרנית: על פי פטון, על המפקד להשתדל להימצא לפנים, הן על מנת "לראות" והן על מנת "להיראות". השיקול הראשון קשור באיכות הפקודות, ואילו השני קשור בהשפעת דמותו של המפקד – ושניהם מובילים למסקנה זהה. לעומת זאת, במציאות הטכנולוגית הקיימת עשויה התמונה הטובה יותר על המתרחש בקר החזית להימצא – לפחות בחלק מן הנסיבות – דווקא מאחור תודות למערכות-תצפית מוטסות ומערכות עיבוד-נתונים מתקדמות. כן גדל משקלן של מערכות-ירי אשר מופעלות מנגד ולא מקרה-החזית. במצבים אלה נוצר לעיתים ניגוד בין "לראות" לבין "להיראות". ההתקדמות הטכנולוגית אכן מגדילה את היקף הפעילויות התיאורטי שכוח נתון מסוגל לבצע לכאורה – ואשר משתקף בדרך כלל בתרגיל – אך ניצול יעיל של כל אלה מטיל עודף עומס על המפקד, ומגבלת היקף הפעילויות שעליהן הוא מסוגל לשלוט ביעילות עשויה להכריע בפועל בשדה הקרב.

משקלם של תרגילים ושל משחקי-מלחמה בעיצוב תורת-הלחימה

תכנון מבצעי נשען על מתארים של שדות-קרב אפשריים ושל תרחישי-מלחמה אפשריים, הנמצאים בדמיונם ובמחשבותיהם של המתכננים. בחלקם מגובשים מתארים אלה בספרות תורתית כתובה, ובחלקם הם תורה שבעל-פה – קיבוצית-כללית או פרטית של כל אחד לעצמו. המקורות, הן לתורה הכתובה והן לתורה שבעל-פה, הם שונים: היסטוריה צבאית והספרות התורתית הקלאסית הבנויה על לקחיה; ניסיון מצטבר של הצבא מתוך מלחמותיו שלו ("מורשת-קרב"); ספרות מבצעית-טכנית על מערכות-נשק – חלקה לגבי מערכות שנוסו בעבר וחלקה לגבי מערכות חדשות, שטרם עברו טבילת אש; ידיעות והערכות-מודיעין על האויב; ניסיון קרבי אישי של כל אחד לעצמו.

גם בתחומים אחרים, לא צבאיים, מתבסס התכנון על "תורות" שנשענות על שילוב מעין זה. המיוחד בתורה הצבאית הוא, שהתכנון הצבאי מכוון בדרך כלל למצבים חדשים, שלגביהם לא נבחנה התורה במציאות; לעיתים קרובות שונה שדה-הקרב הצפוי במידה ניכרת מן המציאות הקודמות. ניסיונם הקרבי הבלתי אמצעי של מפקדים בנסיבות הדומות לאלה שבהן יפגשו בשדה הקרב הוא מוגבל, בין אם משום שמאז המלחמות הקודמות עבר זמן רב, וניסיונם הקרבי הקודם של המפקדים הנוכחיים היה אז בפיקוד על עוצבות ברמה נמוכה יותר, ובין אם בשל כניסתן לזירה של מערכות-נשק בעלות מאפיינים בלתי מוכרים במלחמה.

בהעדר אפשרות לבחון את התורה שבבסיס התכנון הצבאי בשדה-קרב אמיתי, נוהגים לבחון אותה באמצעות הדמיות: "משחקי-מלחמה", "תרגילי-טלפונים", ניסויים ותרגילים פיסיים בשדה. תוצאות ההדמיות נחשבות לבסיס הנתונים, שכלפיו יש לבחון את המודלים התיאורטיים. אולם הדמיות שונות אלה אינן "המציאות" שאליה מכוונת התורה ושלגביה מכוון התכנון הצבאי. אף כי פעילויות מסוימות מתרחשות באופן ממשי, הרי בעיקרו של דבר גם תרגיל-שדה אינו משקף את שדה-הקרב האמיתי, אלא את תמונת שדה-הקרב כפי שהיא מצטיירת בדמיונם של מתכנני התרגיל. תוצאות התרגילים הן שיקוף של ההערכה הבסיסית ושל האמונות שהונחו ביסוד תכנון התרגילים, והסתמכות על תוצאות אלה כראיה לתקפות ההערכה הראשונית יש בה משום מעגליות מסוכנת.

אי הוודאות, הנובעת ממקומן המרכזי של מערכות-נשק חדשות או מנסיבות בלתי מוכרות של שדה-הקרב, הינה, במידה ניכרת, בלתי נמנעת. עם זאת, במצב שבו ההכרה הבלתי אמצעית של שדה-הקרב לוקה בחסר, יש לתת מקום נכבד לתורה הצבאית הקלאסית, לתקדימים שלאורך ההיסטוריה הצבאית ולהכללות הנגזרות מתוכם. ניתן לצפות שדווקא אותן הכללות שעמדו בשיני הזמן תהיינה פחות רגישות לנסיבות משתנות, ועשוי להימצא

בהן עוגן של יציבות במצבים בלתי צפויים. "על מנת להיות ריאליים חייב התכנון שלנו לשקף אינטרפרטציה של תוצאות ניסויים ותרגילים לאור ניסיון היסטורי." [דופוי 1979]

סיכום

תרגילים – בניגוד ללחימה – נוטים לעצימות-יתר, המתבטאת בשיעורי שחיקה מוגזמים ובקצב מוגזם של התקדמות או של נסיגה. התופעה מוסברת לעיתים קרובות בכך שבלחימה ממשיית – בניגוד לתרגילים – פועלים גורמים פסיכולוגיים המשפיעים לרעה על רמת הביצועים. הצבעתי על כמה הבדלים אחרים בין תרגילים ללחימה של ממש – הבדלים שאינם עקב גורמים פסיכולוגיים דווקא, ורובם ברמת המטה והפיקוד, ואשר בכוחם לגרום לעצימות-יתר בתרגילים. המשותף למרבית הגורמים הללו הוא, שאין הם ניתנים למדידה חד-משמעית.

מודלים מודרניים של המלחמה נוטים להתעלם מגורמים הקשים לכימות ולהשלים מראש עם תחולתו המוגבלת של המודל. לעומת זאת, גורמים אלה זוכים למקום מכובד בחשיבה הצבאית הקלאסית. קלאוזביץ עסק בהם באריכות רבה, ואף עמד על הקושי המתודולוגי של שילובם במסגרת התיאוריה:

כל התופעות האלה והדומות להן בתחום טיבו הנפשי של האדם התבססו מכוח הניסיון, והן חוזרות ומופיעות בכל מקום. לכן יש מלוא ההצדקה לכך שנתחשב בהן כבכמויות ממשיות מסוגן. מה חפץ יש לנו בתיאוריה שאינה מביאה אותן בחשבון? [קלאוזביץ 1830]

בספרות הקלאסית אף ניתן למצוא התבטאויות "מתמטיות" לגבי גורמים אלה. לעיל ראינו כי פטון ייחס משקל של "עשירית" להוצאת הפקודה ושל "תשע עשיריות" להבטחת ביצועה. לנפוליאון מייחסים את הקביעה כי "המוראלי לפיסי הוא כמו 3 ל-1". ולינגטון קבע, כי נוכחותו האישית של נפוליאון בקרב שקולה הייתה "לעוד 4,000 חיילים".

ההימנעות משילוב פרמטרים כאלה במודלים מודרניים נובעת לעיתים קרובות מחשש של הכנסת מדדים מספריים תוך קביעת ערכים שרירותיים, שאין להם בסיס אובייקטיבי מוצק ושניתן לחלוק עליהם. אך מתוך דבקות בדיוק ובאלגנטיות של המודל גורמת הימנעות זו להחטאה רבתי. אין להירתע משילוב פרמטרים קשים לכימות בתוך המודל; כל גורם המוכר כחשוב בספרות התורתית – רצוי לשלבו, ואפילו ערכיו המספריים מפוקפקים. במיוחד חשוב לבטא במודל את הקשרים ואת התלויות שבין הגורמים השונים: לעיתים קרובות, אף ללא הערכות מספריות מדויקות, קשרי התלות הם ברורים ומוסכמים, ועצם קיומם של קשרים כאלה הוא בעל השפעה כמותית רבה יותר על תוצאות המלחמה מאשר הערכים המספריים המדויקים. לדוגמה: קשה לתת הערכה מספרית מדויקת להשפעת העייפות על ביצועים שונים, אך כל מדד שיינתן

Keaney, T.H & E.A. Cohen, 1993, **Gulf War Air Power Survey Summary Report**, Washington, D.C.

Patton, G.S., 1943, **The Patton Papers**, M. Blumenson (ed.), vol. 2, 1974.

Rochlin, G.I. & C.C. Demchak, 1991, "The Gulf War: Technological and Organizational Implications", **Survival** 33, 260-273.

Thomas, C.J., 1986, "More Operational Realism in Modeling of Combat" (MORIMOC MORS Workshop), **Phalanx**, June 1986.

Wessling R.B., et al., 1979, "Air Defense Artillery", **Armor**, September 1979, pp. 31-34.

לכך, ולו גם צנוע, יבוא לידי השפעה ניכרת באותן נסיבות שבהן תחול העייפות על מספר שחקנים רב בבת-אחת – והדבר יבטא תופעה אמיתית.

הערות

1. דניאל [1984] מעריך, כי בתחום של קרבות אוויר-אוויר תופעת עצימות-היתר פחותה. הדבר נכון, ככל הנראה, לגבי התוצאות בהינתן קיום מפגשים באוויר, אך לא לגבי מערך ההגנה האווירית בכללותו.
2. הבחנה חשובה זו הועלתה על-ידי אל"ם אדם שפי בהרצאה שנשא בשנת 1977.
3. תשומת-ליבי לכך הופנתה על-ידי דייוויד פאדי (David Faddy) בעקבות גרסה קודמת של מאמר זה.
4. דו"ח על מלחמת המפרץ [קיני וכהן 1993] מציין את העדר השיקוף הנאות של תהליכי המודיעין בתרגילים: "תרגיל Internal Look לא יכול היה לחזות את הבעיות הצפויות בהערכת נזקי הפצצה, מכיוון שהתרגיל נקט את הגישה השגורה של ייצור הערכת הנזקים באמצעות סימולציה, וזאת כדי לפשט את התרגיל וכדי לקצר את משכרו".
5. ניתן להשוות מצב זה למשחק שחמט, שבו המידע מושהה במסע אחד: כל שחקן מחליט על מסעו לפני שנודע לו מה היה המסע האחרון של יריבו. לכאורה המידע החסר הוא מועט, אך בפועל – כאשר משחקים על פי כלל זה – מתברר שהתנהגות השחקנים משתנה מן הקצה אל הקצה, ומתקבל משחק בעל אופי שונה לחלוטין. ניצול פער המידע של האויב מחד גיסא והחשש מניצול מקביל על-ידי היריב מאידך גיסא הופכים להיות הציר המרכזי באסטרטגיה של שני היריבים.

מקורות

מרשל, ס.ל.א., 1947, אנשים מול אש, מערכות, 1956.
פרידריך הגדול, 1753, הוראות למצביאים, הוצאת מערכות, 1979.

Clausewitz, C., 1830. *on War*, Princeton University Press 1976 (פרקים נבחרים הופיעו בהוצאת 'מערכות', על המלחמה – מדריך קצר לקלאוזביץ, 1977).

Cotter, D.R., 1984, *Proceedings of the IISS Annual Conference*.

Daniel, W.E., et al., 1984, "Can Exercises Be Used in Place of Operations in Operational Research?" In *Systems Analysis and Modeling in Defense*, R.K. Huber (ed.).

Dupuy, T.N., 1979, *Numbers, Predictions and War – Using History to Evaluate Combat Factors and Predict the Outcome of Battles*, Bobbs-Merrill Co., New York.

Huber, R.K., 1985, "On Current Issues in Defense Systems Analysis and Combat Modelling", *Omega*, Vol. 13, #2.

ניידות מול במבצעי

המפקד עומד איפוא בפני שני צרכים מנוגדים: הצורך להקנות לחייליו כוח אשר ככל האפשר, למקרה שהפעולה משתבשת ואינה מתנהלת לפי תוכניתו, והצורך לשמור על ניידות מירבית של החיילים. כדי לפתור דילמה זו חייב המפקד לשאול את עצמו מה יועיל יותר לחייל הרגלי במקרה של תקלה או של סכנה בלתי צפויה: ציוד ייעודי מסוים, שאותו הוא יישא נוסף על הציוד ההכרחי להשגת המשימה, או דווקא ויתור על ציוד זה – ויתור שמשמעותו יותר ניידות לחייל הבודד וליחידה. שאלה נוספת שעל המפקד לשאול את עצמו היא באילו נסיבות עלולה היחידה להיאלץ להשאיר ציוד יקר בשטח על מנת להגביר את ניידותה.

התשובות לשאלות אלה נגזרות בראש ובראשונה מהנסיבות שבהן מתבצעת המשימה: האם מדובר בפעולה מפתיעה נגד אויב שאנו, או שמדובר בפעולה נגד אויב דרוך ומוכן המצויד בשפע רב של אמצעי לחימה? אילו אמצעי לחימה עומדים לרשות האויב? כיצד בנויים ביצוריו ועמדותיו? האם התקלה האפשרית היא גילוי מוקדם של היחידה בדרך אל היעד (במקרה כזה רצוי שהחיילים יהיו ניידים ככל האפשר על מנת שיוכלו להחיש את קצב ההסתערות ולפצות את עצמם בדרך זו על אובדן ההפתעה) או שהתקלה עלולה להיות הצורך להישאר עמוק בשטח האויב במשך זמן רב יותר מכפי שתוכנן (במקרה כזה עשוי הציוד העודף לשפר באופן משמעותי את סיכוייו של הכוח להחזיק מעמד עד לחבירה של כוחות תגבור או חילוץ).

מדברים אלה עולה בבירור, שבחירת הציוד האופטימלי לחיילי הח"ר קשורה קשר הדוק לטיב המודיעין העומד לרשותו של המפקד וליכולתו לחזות מראש את תרחיש הקרב. מאחר שגם המפקד המוכשר ביותר אינו נביא, ומאחר שמודיעין עלול להתגלות כלא מדויק או כחלקי בלבד, הרי שקיים קושי רב לשלוח חיילי ח"ר לקרב עם הציוד המתאים ביותר ובכמות שתתאים בדיוק לצרכים. על בעיה זאת ניתן להתגבר על-ידי נוהל, שלפיו מירב הציוד ילווה את החייל קרוב ככל האפשר למקום הפעולה – כשם שנושאי הכלים של האבירים בימי הביניים

לקראת סיומו של הקרב על גבעת התחמושת במלחמת ששת הימים הגיעו הצנחנים לבונקר גדול, שבו התבצרו חיילים ירדניים. ניסיון להכריעם באמצעות בזוקה התגלה כלא יעיל, שכן זו אפילו לא שרטה את הבטון העבה. לצנחנים לא נותרה איפוא כל ברירה אלא לפוצץ את הבונקר באמצעות מטעני חנ"ם, שנערמו ליד קיר הבונקר. ההחלטה לצייד את הצנחנים בתרמילי חנ"ם לקראת ההסתערות על גבעת התחמושת התגלתה איפוא כנכונה ותרמה תרומה של ממש להשגת הניצחון הטקטי החשוב הזה בקרב על ירושלים, בעוד שההחלטה לצייד אותם גם בבזוקות התגלתה כמיותרת. הבזוקות לא תרמו דבר להשגת ההכרעה, והבאתן לשדה הקרב באה על חשבון ציוד אחר, מועיל יותר, שיכלו נושאייהן לקחת עימם.

האם שגה המפקד כאשר החליט כי הכוח שתחת פיקודו יצטייד בבזוקות? בהחלט לא. צה"ל של סוף שנות ה-60 לא יכול היה להעמיד לרשות חיילי הח"ר שלו נשק נ"ט יעיל זולת הבזוקה, וכוח הצנחנים בהחלט צריך היה לקחת בחשבון היתקלות בשריוניות, שצבא ירדן היה משופע בהן. אילו נתקלו הצנחנים בשריוניות, היו הבזוקות ממלאות תפקיד מרכזי בקרב.

הדוגמה של הקרב על גבעת התחמושת ממחישה עד כמה קריטית היא ההחלטה באיזה נשק לצייד יחידת ח"ר לפני יציאה לפעולה. החלטה זו מורכבת תמיד משני נדבכים: קודם כול חייב מפקד הכוח להחליט מהו הציוד החיוני ביותר, שבלעדיו לא יוכלו אנשיו להשיג את היעד, ולאחר מכן הוא צריך לקבל החלטה איזה ציוד נוסף – מעבר לציוד החיוני ביותר – עליו להעמיס על אנשיו במקרה של תקלות שונות. תקלות אלה יכולות להיות אבדות גבוהות מן המתוכנן בדרך אל היעד או במהלך הקרב על היעד, כישלון המצריך פעולת חילוץ, קבלת משימות נוספות מעבר למשימות המקוריות, היתקלות במכשולים שלא נצפו וכו'.

הפיתוי הוא רב להעמיס על החיילים ציוד רב ככל האפשר כדי לכסות את מירב התרחישים, אולם אם כך ינהג המפקד, הוא יפגע במרכיב חשוב אחר של עוצמת חייליו: ניידותם.

גודש אמצעים חי"ר

* ד"ר איתן הירש *

* חוקר במפקדת קצין חימוש ראשי.

פתרון טכנולוגי מתוחכם הרבה יותר לדילמת המפקד הוא ה-MPIM (Multi Purpose Individual Munition) – תחמושת אישית רב תכליתית). מדובר במאמץ אמריקני לפתח תחמושת רב תכליתית לחיילי חי"ר, שתחסוך מהם את הצורך להצטייד במגוון רחב של כלים לפני יציאה לפעולה. תחמושת כזאת לא רק תחסוך כאב-ראש למפקד, אלא גם תצמצם את התלות ההדדית הרבה הקיימת כיום בין חיילי החי"ר: כל חייל יהפוך לכוח הרבה יותר עצמאי. הצורך באי תלות חריף במיוחד בלוחמה בשטח בנוי, שם עשוי כל חייל למצוא עצמו נלחם בחוד, בלי שיוכל לקבל חיפוי מחבריו.

למרבה הצער ה-MPIM הוא עדיין בשלב המר"פ, שכן קשה מאוד לפתח נשק רב תכליתי, שיהיה יעיל כמו כל כלי הנשק שהוא נועד להחליף. מסיבה זאת סביר להניח שגם בעתיד הנראה לעין נמשיך לראות כוחות חי"ר המצוידים במגוון רחב של אמצעי לחימה. חזון יחידת החי"ר, שכל חייליה מצוידים באותה מערכת נשק רב תכליתית, עדיין רחוק מלהתגשם.

סיכום

לבחירת הציוד המתאים יש השפעה מכרעת על יכולתו של כוח חי"ר לבצע את משימתו במהירות ובמחיר נמוך ככל האפשר. בחירת ציוד לא מתאים או העמסת ציוד רב מדי או מועט מדי על החיילים יפגעו בסיכווי ההצלחה או שיעלו במידה רבה את מחיר הניצחון. בהעדרו של נשק חי"ר רב תכליתי, המצוי עדיין רק בשלב התכנון, הפתרון הטוב ביותר הוא קירוב מגוון גדול של אמצעי חי"ר סמוך ככל האפשר לזירת הקרב.

התלוו אלהם ממש עד לזירת הקרב. היערכות לוגיסטית כזאת עשויה לאפשר לחיילים להחליף בקלות רבה יחסית את ציודם תוך כדי הלחימה ולפתור את המפקד מהדילמה איזה ציוד להעמיס עליהם לפני היציאה לקרב.

אם נחזור לדוגמא שבה נפתח מאמר זה – הקרב על גבעת התחמושת – הרי שדרך הפעולה האופטימלית יכולה הייתה להיות הבאת כל מגוון הציוד, ובכלל זה בזוקות ותרמילי חנ"ם – סמוך ככל האפשר ליעד המבוצר. כך ניתן היה להימנע מכניסה לתוך היעד עם ציוד לא חיוני וכן להצטייד במהירות באמצעי לחימה שלא נלקחו על-ידי החיילים, ושהיו מתגלים תוך כדי הקרב כחשובים להשלמת המשימה. יחד עם זאת ברור שזהו פתרון חלקי: לא תמיד ניתן להעביר שפע של ציוד קרוב לזירת הלחימה, וגם אם הדבר מתאפשר, החיילים עלולים להתקשות בעיצומה של לחימה לסגת לאחור על מנת להחליף פריטי ציוד.

הרצון לתת לחיילי החי"ר אמצעים רבים ככל האפשר עלול לפגוע בניידותם

למקורותיה של באסלאם

פניה השונים של הנהייה אל האסלאם

הניסיון להבין את האסלאם הפונדמנטליסטי דרך היבטים חברתיים-כלכליים כובש זה מכבר מקום נכבד בחקר התופעה. חלק ניכר מהמחקר ב־20 השנים האחרונות הוקדש ללימוד הרכבן החברתי של תנועות אסלאמיות, ולהשפעתן של המצוקות היומיומיות על התפתחותן של תנועות ושל ארגונים אלה. לא בכדי העדיפו חוקרים ומשקיפים לבחון את התופעה באמצעות ניתוח של סוגיות אלה, שבו מוכח קיומו של מתאם בין התגברות גילוייו של הפונדמנטליזם לבין מצוקות אלה. אלא שלא הרבה נעשה כדי לרדת לשורשיו של מתאם זה כדי להבחין במורכבותם. מחקר מעמיק יראה שלמצוקה הכלכלית זיקה עקיפה בלבד לתופעת הפונדמנטליזם; שיש להבחין היטב בין תמיכה בפונדמנטליסטים לבין "המרה" לפונדמנטליזם; שקיים הבדל בין המוטיבציות של אלה שכבר המירו את "דתם" החילונית והפכו לנאמני האסלאם, לבין המוטיבציות של אלה החוברים אליהם לעיתים, וכי המוטיבציה של המומרים כבר נובעת ממקורות שונים לגמרי.

הפועל חסר ההשכלה המקצועית, המועסק בעבודות שחורות ומתגורר באחד מרובעי המצוקה הצפופים בעיר הגדולה, עשוי למצוא לצידו את איש אל-ג'מאעה אל-אסלאמיה, באותה הפגנה סוערת, ולקרוא יחד איתו אותן ססמאות נגד צעדי האחרונים של המשטר בתחום הכלכלי. הפועל מבטא בהפגנה את ייאושו על רקע האמרת יוקר המחיה. איש הג'מאעה המונע בדחפיה של השקפת עולם מיוחדת, פועל לליבוי היצרים וליצירת דינמיקה שתהפוך את ההפגנה ל"אסלאמית", תתרום לערעורה של היציבות הפנימית ואולי אף תביא בסופו של דבר לערעור יסודותיה של ההוויה הקיימת, ולשינויה. אותו פועל יכול למצוא לצידו סטודנט למשפטים או להנדסה על רחבת המסגד השכונתי בצהרי יום שישי, ושניהם יגיבו בריגוש לדרשתו המתלהמת של המטיף המקומי, אדם כריזמטי

זעזוע ושאט נפש פוקדים כל פעם מחדש את בן תרבות המערב, החילוני הלא מוסלמי, כאשר מפוצץ עצמו שליח ארגון אסלאמי פלסטיני בקרב אזרחים תמימים בלב ירושלים, או נוכח השנאה התהומית המוקרנת אליו ישירות מהפגנות ההמונים בלב טהראן. מעבר לאיום ולאלומות, המאפיינים ארועים כגון אלה, נחשפים בעטיים שוב ושוב הפערים בין שתי התרבויות, בין שתי השקפות העולם, בין שני טיפוסים של אתוס חיים. את המאבק הצבאי והפוליטי, שמנהל האסלאם הפונדמנטליסטי ב"אויביו"; את מגוון העשייה למען ההגות הרעיונית והאינדוקטרינציה בקרב המונים, ועד למוכנות ללכת בעיניים פקוחות אל מוות ידוע מראש, אופפים אקלים מנטאלי והלך רוח מיוחדים, המשקפים דחפים חזקים במיוחד – לעיתים חזקים אף מהאינסטינקטים הבסיסיים ביותר של הפונדמנטליסט כאדם. בגבולותיה של היריעה המתאפשרת לנו כאן נעמוד על מקורותיו ועל דרך יצירתו של אקלים זה.

המוטיבציה הפונדמנטליסטית

ס"ל ד"ר אוריה פורמן *

* מזרחן

החזרה בתשובה, הלימוד וההגות באידיאולוגיה המוצעת לו והפעילות בשורות התנועה, עשויות להיראות לו מושכות, ובעיקר – כדרך המתקבלת ביותר על הדעת ללכת בה על רקע מצבו האישי.

הפועל הכורע בתפילה לא הרחק מהסטודנט רואה ומבין את הדברים בצורה אחרת. הוא מגיע למסגד קודם כול משום שביסודו הוא מסלם מאמין המחוייב לקיום המצוות. בדרשה הוא מוצא עניין, משום שהיא מדוברת אליו בשפתו, עוסקת במצוקותיו וחושפת בפניו בבהירות שוב ושוב את הסיבות ואת האחראים למצבו העגום. אלה האחרונים מוצגים בפניו כבני תמותה חלשים, מושחתים ומנצלים. ספק אם יש ביכולתו להפנים את המסרים התרבותיים-אידיאולוגיים המוצפנים בדברי הדרשנים, משום שמעולם לא נקרתה בפניו ההזדמנות לפתח את הכישורים האינטלקטואליים המתאימים לכך. יתר על כן, מבחינתו של הפועל יש משהו מפחיד בפוריטניות הפונדמנטליסטית הקשוחה עד כדי אלימות, באי-הסובלנות ובהטלת דופי בתרבות האסלאם העממית שלו, הנגועה בהשפעות ובמנהגים זרים (עד כדי כפירה בראייתם של נאמני הדת), והיא נטולת אידיאולוגיות, חרדות קיום, או אווירת אפוקליפסה.

הפועל וחבריו בני שכבות המצוקה נמצאים כאן על רחבת המסגד ומטריחים עצמם להאזין לדרשה הנלהבת משום תחושות הניכור כלפי הממסד ומשום שהם מבינים באופן כללי, כי מוצגת בפניהם חלופה המעוגנת היטב בשורשים ובמסורת שלהם, ואשר גם מוכיחה את עצמה בשירותים שהיא מגישה להם באזורי מחייתם. על פי רוב אין הם מסוגלים להפנים את המשנה הפונדמנטליסטית, אלא שהתחושות העמוקות של קיפוח, של זעם ושל ניכור האצורות בקרבם, הופכים אותם כחומר ביד היוצר בעבור הפעילים נאמני האסלאם. מבלי שיקבלו עליהם בהכרח את עולה של תורתם עשויים בני שכבות המצוקה להיענות לקריאתם של הפעילים ולצאת באלומות מול כל "אויב" שאותו יסמנו להם כאחראי למצבם: המשטר או ה"כופרים" המסייעים לו מבחוץ. באותה מידה, אם

שאש יוקדת בו, ובשפה מוכרת וקולחת הוא מותח קו ברור ומובן למאזיניו, בין עברם המפואר, מצוקותיהם בהווה והעתיד המפואר לא פחות הנכון להם, אם רק ישיבו לעצמם את אמונתם וילכו "בדרך הנכונה". הן הפועל והן הסטודנט הטריחו את עצמם אל האירוע ממניעים שונים, הבנתם את הנאמר על-ידי הדרשן שונה, והשפעת הדרשה עליהם עשויה ליצור אצלם מוטיבציות שונות, גם אם יפעלו יחד בעתיד לשינוי המצב הקיים.

הסטודנט מייצג את שכבות הביניים הנמוכות, עליהן נמנים אנשים שהם בעלי כישורים להמיר עצמם ממעמד של "מוסלמים" בני הדת למעמד של "נאמני הדת", מצד אחד, והם נושאים תיסכולים חברתיים-פוליטיים ואידיאולוגיים עמוקים דיים כדי לעודד המרה כזו, מצד שני. הסטודנט, צעיר, משכיל ובעל מודעות פוליטית, שאינו נאבק בהכרח על לחם יומו, מודע כבר לחוסר הסיכוי שלו לממש את עצמו ולספק את יצריו: למצוא עבודה ההולמת את הכשרתו, להתחתן בגיל המקובל, להקים משפחה מכובדת, למצוא לעצמו מוקד לאוריינטאציה אידיאולוגית, לפעול פוליטית נגד צורות שונות של משטרים, אשר כולם נוסו ונכשלו, ולהתקדם בסולם החברתי וברמת החיים. הסטודנט כבר מבין, שהוא נדון לחיים בצל תסכול עמוק, חוסר תקווה וניוון. החלופה האסלאמית מציעה לו חממה חברתית (לאחר שעקר מכפרו והוא מתמודד עם בדידותו ועם קשיי הלימודים והשהייה במחיצתן של הסטודנטיות הצעירות בעיר הגדולה), דרך הימלטות מההווה היומיומית המעיקה ואפיק למאבק למען מה שמוצג לפניו כפתרון רדיקלי למצוקותיו: צדק חברתי ממש, קריטריונים שונים לחלוטין לריבוד מעמדי (על-פי מידת הידע וההעמקה באסלאם, האמונה והמוסר האישי, ולא על פי היכולת החומרית או ההשכלה החילונית), משטר מדיני לגיטימי, מוסריות גבוהה, מוקד נצחי על-אנושי להאמין בו ולהתלכד סביבו, ובסופו של דבר – סיכוי אמיתי לחידוש הסדר הנכון בעולם, שבו שולט האסלאם. כל זה מעוגן בתרבות ובמסורת מוכרות ובמיתוס יסוד שעל ברכיו גדל והתחנך.

מתוכם אנשים לביצוע פיגועי טרור או להניעם להשתתפות במהומות על רקע משבר כלשהו.

כדי לטפח דור חדש לעתיד ולהרחיב את שורות הדור הנוכחי של נאמני האסלאם, עלידי המרת בוגרים ל"דת" הפונדמנטליסטית, מתמקדת הדעוה בקהלי היעד המתאימים. באמצעות מוסדות חינוך ותרבות משלה היא פועלת לסוציאליזציה של הילדים ושל הנוער. מול הדור הצעיר והמתוסכל של בני שכבות הביניים פועלת הדעוה ברמה הגבוהה ביותר שהיא מסוגלת לה: המסר עובר אליהם דרך כתבי הגות, חוגי לימוד, כינוסי "התעוררות", חינוך אסלאמי גבוה ושלל פעילויות תרבותיות. באמצעות כלים אלה מעוררת אצלם הדעוה מסורת רדומה ו"שגרתית" ומדרבנת אותם לתקנה ולהפיח בה רוח חיים. הדעוה מפגישה אותם מחדש עם ההסטוריה האסלאמית ו"העבר המפואר", עם שפת הקודש, עם פרשנות חדשה למקורות הישנים ועם ראייה "אחרת" של האקטואליה: הסכנות האורבות לעולם האסלאם, ה"אויבים", ה"מזימה". כל אלה יוצרים את הפתיחות הנדרשת כדי להכניס חיות וחיוניות גם בטקסי הפולחן שהתנוונו, התאבנו והפכו מובנים מאליהם בעבור צעירים אלה, אף שהם התחנכו עליהם משחר ילדותם.

מכאן ואילך הולכות ונוצרות אווירה חדשה ותודעה חדשה אצל אלה שנמשכים, מתמידים ונכנסים אל המסדרון של החזרה בתשובה. האסלאם, המתווה דרך ומסגרת לכל תחומי החיים שלל מצוות וקוסמולוגיה יחודית משלו, יוצר מן החוזר בתשובה אדם אחר. השקפת עולמו משתנה ואורחות חייו משתנים מן הקצה אל הקצה, וכך גם המוטיבציות והדחפים הבסיסיים המניעים אותו. מעתה גם מזדמנות לו חוויות פורמטיביות חדשות ומשמעותיות, המאמתות וכך גם מזינות ומשלימות את השקפת עולמו החדשה. מעתה הוא מתחיל לחוש את נחת זרועו של המשטר וצופה בגודל המשבר שבו נתון האסלאם מדרגת השפל שבה הוא מצוי: "מזימות" הכופרים והמשומדים מתאמתות, "האויבים" קורמים עור וגידים, הפרתם של חוקי היקום נחשפת בעליל.

החוויה הדתית

אחד הגורמים המרכזיים בעיצוב הלכי הרוח והמוטיבציות ב"אני" הפונדמנטליסטי טמון בחוויה הדתית האינטנסיבית. יומו של הפונדמנטליסט גדוש ריטואלים, טקסים ופולחן, המעבירים אותו מספר פעמים ביממה בין קודש לחול – לא פעם עד כדי ניתוק מוחלט מההוויה היומיומית ותוך כניסה למצבי טרנס ולאובדן זמני של הקשר עם הסביבה. בעת שהותו בעולמה של הפרספקטיבה הדתית-אסלאמית נחשפת בפניו "ממשות מוחלטת, עליונה", מעין סדר קוסמי המקיף ומשלים את הממשות היומיומית. בשובו אל עולם החול הוא כמרמתעורר אל מציאות בלתי נסבלת, משום היותה הפוכה מזו שצריכה להתקיים ולהיות תואמת לחלוטין את בניין עולמו השלם, אותו עולם שחווה זה עתה באמצעות הדי השפעתם של סמלים דתיים.

יסתמן להם עתיד טוב יותר, והם יחוו כי חל שיפור בחייהם הפרטיים, הם יסירו בנקל את תמיכתם בפונדמנטליסטים ויעבירו אותה לאלה המיטיבים עימם. זהו הרקע למה שנראה כתמיכה ציבורית – עולה או יורדת – באסלאם הפונדמנטליסטי, המשתנה על פי התפתחויות מדיניות או כלכליות.

הן הפועל והן הסטודנט, פועלים בדחף מצוקותיהם ונותנים בכך ביטוי למחאה מעמדית. הפועל מונע בעיקר מכוח דחפים כלכליים יומיומיים. הסטודנט מונע יותר מכוח דחפים חברתיים-פוליטיים-תרבותיים. מרגע שמישהו מהם – על פי רוב הסטודנט – חוצה את השורות, נענה להטפה, חוזר בתשובה והופך פונדמנטליסט מן השורה, נוספת על מחאתו המעמדית מוטיבציה נוספת, משמעותית לא פחות (אם לא יותר), הנוצרת בכור ההיתוך של הסוציאליזציה הפונדמנטליסטית ושל החוויה הדתית.

תפקידה של הדעוה

האינדוקטרינציה הפונדמנטליסטית (דעוה) רגישה לעובדה, כי בפניה ניצב קהל יעד מורכב. יכולתה להתמודד עם אילוצים שונים הנכפים עליה, באה לידי ביטוי גם בהיבט זה, והיא מגורמי היסוד לחיוניות ולכושר ההישרדות של הפונדמנטליזם. בפנותה אל בני שכבות המצוקה מתמקדת הדעוה במאמץ להוכיח הלכה למעשה, כי "האסלאם הוא הפתרון". מרכזי הסעד, החינוך והרפואה מספקים לבני שכבות אלה שירותים מוזלים – או אף בחינם – בתוך אווירה "אסלאמית" של צדק חברתי ושל ערבות הדדית. בדרך זו מתווים נאמני הדת תמונת מציאות אלטרנטיבית, המצטיירת בעיני התושבים ברובעי העוני כנכונה ואפשרית. הצירוף של הצגת מציאות אפשרית שונה עם הטפה שאינה חורגת מהשפה הבסיסית והמובנת להמונים די בו, כנראה, כדי לאפשר לפונדמנטליסטים להתחבר לבני שכבות המצוקה, להצמיח אהדה בקרבם ואף לגייס

ח"ר איראני

בעל כורחו הוא נאלץ להתעמת עם אתגרים אינטלקטואליים המאיימים לערער את עיקרי אמונתו ואת תפיסת שלמותו של האסלאם; עם פיתויים יצריים המאיימים על אורחות חייו ועל ערכיו ה"נאותים"; עם תהליכי התמערבות בקרב אחיו ועם הנחיתות הכואבת של הציוויליזציה האסלאמית נוכח עוצמת כוחו וקדמתו של "האימפריאליזם הכופר". כל אלה גם ממחישים בפניו את העובדה, שסיכוייו לממש את ייעודו בחיים – להכריע את ה"כופרים" ולהשליט את "דבר אללה עלי אדמות" – שואפים לאפס. תחושת חוסר המתאם והעדר העקיבות בין אמונותיו ודעותיו לבין ההתנהגויות והמעשים בסביבתו (ולעיתים גם שלו עצמו מכורח המציאות הכפויה עליו) יוצרת אצלו את מה שמגדירה הפסיכולוגיה החברתית כ"דיסוננס קוגניטיבי". אי הנוחות הנובעת ממצב הכרתי-נפשי זה מופיעה הן במישור האישי והן במישור הקולקטיבי-תרבותי, והיא שיוצרת את הדחפים לפעול לחיסולה ולביטול מצב הדיסוננס. בשל דבקותו העמוקה ב"אמת" של האמונה, הדרך שנותרת בפניו היא לפעול לשינוי המציאות והסביבה, כך שתשתלבנה בהתאמה מירבית עם "האמת" שבמבנה עולמו השלם. שינוי המציאות הוא יעד קשה להשגה: יש צורך במהפכה תרבותית, שתשיב את המסלמים אל "דרך הישר"; בהפיכת השריעה לקוד העיקרי הקובע את החוק, הערכים והנורמות בכל תחומי החיים; בכינון המדינה האסלאמית ובמלחמה ב"כופרים" כדי להשית עליהם את שלטון האסלאם.

היהודים וישראל

חוט ארוך ונפתל, אך ברור, מקשר בין הנכונות של צעירים מסלמים לבצע פיגועי התאבדות במטרה לקפח את חייהם של יהודים רבים ככל האפשר, לבין ימי התגבשותן של תפיסות היסוד המדיניות והמשפטיות של האסלאם בראשיתו. דגם היחס ליהודים (כמו גם לנוצרים ולבני אמונות אחרות), שעיצבו הנביא והחליפים הראשונים מאז המאה ה-7, כמו גם השראתם של פסוקי קוראן מסוימים, עומדים מאז ועד היום ביסוד התפיסה והנוהג באסלאם לגבי היחס כלפי הלא מסלמים. תפיסה זו היא חלק בלתי נפרד מהתפיסה הכוללת של הג'האד והשלטת שלטון האסלאם בעולם. בקצרה, היהודים והנוצרים אינם נדרשים להמיר את דתם תחת שלטון האסלאם בשל אמונתם המונותיאיסטית, אך הם נועדו לחיות במעמד נחות כ"בני חסות". הם מורשים לשמר את פולחנם וזכאים ליהנות מ"סובלנות" ומהגנה תמורת תשלום מיסים מיוחדים, הגבלת זכויותיהם ונשיאת סמלים משפילים, המפגינים את נחיתותם ומבדילים אותם מבני עדת המאמינים השלטת.

המציאות הנוכחית היא איפוא הפוכה ובלתי מתקבלת על הדעת: "עדת" היהודים מתקיימת כקיבוץ עצמאי ושווה זכויות במדינה ריבונית – מדינה שקמה על אדמת שלל אשר נכבשה במלחמת ג'האד ואוסלמה בימי העבר המפוארים. יתר על כן, תחת שלטונה של ישראל

חיים ערבים מסלמים כעדה מדוכאת ומשוללת זכויות, הנאבקת על עצמאותה. בעיני נאמני האסלאם זו לא רק טרגדיה היסטורית, אלא בראש ובראשונה אנומליה: הפרה בוטה של טבע היקום וחוקי הבריאה, כפי שהם משתקפים בקוסמולוגיה האסלאמית, ואמיתותה היא זו שעומדת כאן בפני מבחן חמור. כמו כל היפוך מציאויות גם מציאות זו ב"פלטטין" מתנגשת בעוצמה רבה ב"אמת" של האמונה ויוצרת דיסוננס מכאיב ומציק במיוחד בתודעתם של האדוקים ביותר. דיסוננס זה הוא שדוחף אותם לנקוט כלפיה גישה רדיקלית. ומי מביניהם שהפכו את אמונתם הדתית לאידיאולוגיה פוליטית נרתמים למאמץ להביא לשינוי המציאות, שהיא מבחינתם בלתי אפשרית ובלתי נסבלת. הפלטטינים שבהם, אשר התארגנו במסגרות כמו החמאס או הג'האד האסלאמי (וגם האיראנים, פונדמנטליסטים מצרים, שיעים לבנונים ואחרים) נוקטים כל דרך – בעיקר צבאית – בניסיון להצית פתיל, אשר יוביל לטרפוד התהליכים הפועלים לקיבועה של מציאות זו, כמו ההכרה בישראל וההשלמה עם קיומה. עד אז הם נעזרים ב"תעצומות נפש" שמקנה האסלאם, כמו ה"סבלנות המהפכנית" או ה"ביטחון באל". כאשר להשקפת עולם טוטאלית זו חוברת ההכרה, כי הולך ונסתם הגולל על האפשרות ליצור מציאות חדשה התואמת אותה, גובר האילוץ – וכך גם הנכונות – להביא לדחיקת הקץ על-ידי "עליית מדרגות" והקצנה בכל הקשור לשיטות הפעולה ולעוצמת חומרתן. לפופולריות, לדימוי החיצוני ולשיקולים "ארציים" אחרים אין במקרה זה כל תפקיד שיכול למתן או לבלום את הנחרצות הפונדמנטליסטית. על פי הרציונל הייחודי הזה, יש ל"מסלם האמיתי" תפקיד ושליחות בעולם הזה כ"מיופה כוחו של אללה עלי אדמות", ובעניין זה אין לו חופש בחירה. המאמין האדוק, אם לא מתאפשר לו לבצע שליחות זו בחייו, עשוי להגיע כדי נכונות לבצעה באמצעות מותו. במקרה זה אין המעשה בחזקת מעשה התאבדות האסור באסלאם (אנתאר), כי אם "מות קדושים" (אסתשהאד). ממילא החיים הם רק מסדרון לחיי נצח, והגמול המובטח לשהיד הינו עדיף עשרת מונים על פני כל גמול או הישג אחר, שהוא יכול לצפות להם בחייו.

פרשת

יותר משבע שנים אחרי סיום פרשת "רותם" החליט נשיא מצרים, נאצר, להכניס את צבאו לסיני במהלך שיעודו המוצהר היה הרתעת ישראל מתקיפת סוריה. ליווא (אלוף) ג'מאל מזלום, לשעבר מנהל המרכז ללימודים אסטרטגיים בצבא המצרי, עיגן את החלטת נאצר ב־67' במורשת "רותם" מ־1960: "היה אירוע בשנת 1960, שעה שישראל ריכזה [כוחות] מול סוריה, והצבא המצרי הגיב ונכנס באופן כמעט מלא לסיני, וישראל חזרה בה [נסוגה]. ייתכן שההנהגה המצרית דימתה [ב־1967] אפשרות של מפגן צבאי, שיסתיים ללא מלחמה, כפי שאירע בשנת 1960". גם תגובת הישראלים למהלך המצרי ב־1967, לפחות בשלבו הראשון של המשבר, הוסברה בזיכרון "רותם".

חרף מרכזיותה של פרשת "רותם" ביחסי מצרים-ישראל בתקופה שבין פינוי צה"ל מסיני ב־1957 ועד מלחמת 1967 נותרה פרשה זו בגדר חוליה חסרה בהיסטוריוגרפיה של הסכסוך כמו גם בלימוד משברים בינלאומיים. מטרת מאמר זה היא לסגור את הפער הקיים.

פרשת "רותם": השתלשלות האירועים

רקע: עד 1 בפברואר 1960

מאז השלים צה"ל את פינוי סיני במארכ 1957, נותר חצי האי מפורז ברובו מצבא מצרי, אף שלא חלו כל מגבלות פורמליות על הכנסת יחידות צבא לאיזור. בניגוד לתקופה שקדמה למבצע סיני, לא עיבה הצבא המצרי את מאחזיו בחצי האי והסתפק תחת זאת בסד"כ, שמנה בימי שגרה כחטיבת חי"ר אחת, מספר אלמנטים של גדודי סיור מוצנחים ושל גדודי מכוניות גבול ועד 100 טנקים. זאת ועוד, מצרים גם לא חזרה לאחר סיום הנסיגה הישראלית מרצועת עזה למתכונת של הפעלת יחידות הפידאין, שקודם למבצע סיני שימשו לביצוע פעולות טרור בישראל. עם חזרת הממשל הצבאי המצרי לרצועת עזה אורגנו

ב־24 בפברואר 1960 ביצע חיל האוויר גיחת צילום מעל קדמת סיני. ממצאי הגיחה העלו כי רוב הצבא המצרי – כולל דיוויזיית השריון מספר 4, עוצבת הלחימה העיקרית שלו – נפרס בטווח של כמה עשרות קילומטרים לאורך הגבול עם ישראל. חרף העובדה, כי לרשות אמ"ן עמדה התרעה איכותית לגבי האפשרות של כניסת הצבא המצרי לסיני, הופתע המטה הכללי ממהלך זה, שנועד להרתיע את ישראל מלתקוף את סוריה. בתגובה מיידית, שניתן לה שם הקוד "רותם", הוחלט על כוננות כלל צה"לית, על גיוס מילואים חלקי ועל תגבור מהיר של יחידות צה"ל בנגב – שמנו באותו מועד בין 20 ל־30 טנקים – בשתי חטיבות שריון (חטיבות 7 ו־37), בחטיבת חי"ר מספר 1 וביחידות נוספות. למהלך הכוח המצרי ולתגובה הישראלית היו השלכות קצרות טווח וארוכות טווח. בטווח הזמן המיידי נקלעו שתי המדינות למשבר צבאי חמור, וההסתברות להתנגשות צבאית ביניהן עלתה משמעותית. אולם גם לאחר שהמשבר התפוגג, לקראת אמצע מארכ 1960, נותרו רישומיו בדפוסי החשיבה האסטרטגית במצרים ובישראל.

"רותם"

ד"ר אורי בר-יוסף*

*החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.

הסורי תואפיק תחתון, אף הוא בשטח המפורז הישראלי. ראש משקיפי הא"ם בישראל באותה תקופה, גנרל ואן הורן, טוען בזיכרונותיו, כי ראשית שרשרת האירועים, שהובילה לפעולת תואפיק, היא בספטמבר 1957, כאשר ישראל הכריזה על כוונותיה לחפור תעלת ניקוז, שתעבור בחלקה בשטח הכפר תואפיק תחתון. כאשר הגיעו פועלים ישראלים, מלווים בכוח של משמר הגבול למבואות הכפר והחלו לחתוך את גדרותיו, פתחו הסורים באש. ישראלי אחד נהרג, ואחר נפצע. מחשש לתגובה ישראלית נטשו תושבי הכפר את בתיהם ללא שוב.³ באוקטובר 1958 השלימה ישראל את בנייתה של תעלת ניקוז אחרת, שלא עברה בשטח הכפר, ואף שעד סוף 1959 נמנעה ממימוש זכויות העיבוד במלוא השטח שממערב לתעלה, הרי שעמדה על דעתה כי לסורים אין זכויות עיבוד ברצועת האדמה (שרוחבה בין 50 ל-200 מטר) שממזרח לתעלה ועד לגבול הבינלאומי בין שתי המדינות. ניסיונות פישור של משקיפי הא"ם, אשר הציעו כי לישראל תהיינה זכויות עיבוד מלאות ממערב לתעלה, ולסורים זכויות דומות ממזרח לה, עלו בתוהו.⁴ בדצמבר 1959 התחדשו התקריות בין הסורים, שהמשיכו בעיבוד אדמות ממערב לתעלה, כפי שנהגו לעשות עד אז, לבין יחידות של משמר הגבול הישראלי, שגירשו אותם מן האיזור. בהמשך החלו טרקטורים ישראליים לעבד אדמות, שעד אז עובדו על-ידי איכרים סוריים. ב-24 בדצמבר נהרג שוטר מג"ב ישראלי מאש סורית. ב-29 בינואר 1960 חידשו הסורים את ניסיונות העיבוד ממערב לתעלה באבטחת כוחות צבא ניכרים, כולל ארטילריה וטנקים, שנפרסו בכפר תואפיק עליון שבשטח סוריה. ירי ישראלי במטרה להביא לנסיגת הסורים מאדמת המריבה הביא לתגובה סורית, כולל שמוש במרגמות 82 מ"מ ו-120 מ"מ, אולם תוך הימנעות מירי לעבר יישובים אזרחיים. בתקרית נוספת, ב-31 בינואר, נהרג שוטר מג"ב ישראלי, ושניים נוספים נפצעו. אלוף פיקוד הצפון, מאיר זורע, הצהיר בתגובה לתקרית, כי "אנו רואים עניין זה כרציני ונפעיל את מלוא הכוח כדי לשים קץ לחדירות הסוריות".⁵

אומנם יחידות הפידאין מחדש על-ידי המודיעין המצרי, אולם הן הופעלו לשם איסוף מודיעין בתוך ישראל ולא לשם ביצוע פעולות טרור.

אמ"ן, כמו גם מקבלי החלטות בתחום הפוליטי-צבאי בישראל, העריך כי הפרופיל הצבאי הנמוך של קהיר הינו פועל יוצא של מלחמת '56, אשר הביאה לטעינתן מחדש של סוללות ההרתעה הישראלית. הערכת אמ"ן גרסה, כי גם אם תוצאותיה הפוליטיות של המלחמה שיחקו לידין של נאצר, הרי היכולת הצבאית הישראלית, אשר הופגנה במהלך המבצע, הרשימה דיה את המצרים כדי למנוע מהם כל הרהור בדבר פרובוקציות חדשות בגבול עם ישראל. עם זאת לתבוסה הצבאית המצרית היה גם היבט נוסף: בנייה מחדש של הצבא המצרי, שהצטייד בקצב מהיר באמצעי לחימה מזרחיים, ומראשית שנות ה-60 החל להתאמן בדוקטרינת הלחימה הסובייטית. הערכת אמ"ן הייתה על כן, כי בעוד שבמישור הביטחון השוטף נשמר השקט בגבול ישראל-מצרים, הרי שבמישור הביטחון היסודי הולך ונבנה הפוטנציאל לסיבוב נוסף.

לעומת השקט ששרר בגבול ישראל-מצרים לאחר מבצע סיני, נמשכו – אף כי ברמת אינטנסיביות משתנה – תקריות גבול בין ישראל לסוריה לאורך כל התקופה. מקורן של תקריות אלה, שהחלו זמן קצר לאחר החתימה על הסכמי שביתת הנשק בין ישראל לסוריה ביולי 1949, בחילוקי דעות בין שני הצדדים בדבר גבולות האזורים המפורזים בצד הישראלי ובדבר הפעילות המותרת לישראל באזורים אלה. עם איחוד מצרים וסוריה במסגרת הקהילייה הערבית המאוחדת (קע"ם) בפברואר 1958, הלכה ונוצרה האפשרות כי הסלמה בגבולה הצפוני של ישראל תשפיע על פעילותה הצבאית של מצרים בדרום. קובעי מדיניות מצריים העריכו, כי מעצם האיחוד ותיאום הפעילות הצבאית בין שני חבלי קע"ם תתקשה ישראל לממש את "תוכניות ההתפשטות שלה".²

בדצמבר 1959 שוב החלה הסלמה בגבול ישראל-סוריה. במוקד המתיחות עמדו זכויות עיבוד חקלאי של מספר חלקות אדמה בשטח המפורז שבין קיבוץ תל קציר לכפר

בדבר פעולה ישראלית ניסרו בחלל האוויר, עברו כל תושבי הכפר – למעט מספר תושבים חמושים – לכפר תואפיק עליון. המשקיף לא מצא כל סימנים לחימה של ממש בכפר. מייד לאחר תחילת הפעולה הישראלית פתחו הסורים באש ארטילרית על תל קציר ועל יישובים אזוריים אחרים באזור, אולם בתיווך האו"ם הושגה הפסקת אש זמן קצר לאחר סיום הפעולה. אבדות הישראלים היו 3 הרוגים ו-17 פצועים, והסורים הודיעו על 9 הרוגים ו-15 פצועים.

אין זה ברור אם במהלך תהליך קבלת ההחלטות המקוצר שקדם לפעולה נלקחה בחשבון האפשרות של גלישת המתיחות מגבול סוריה לגבול מצרים, אולם יש להניח כי לאור כינונה של קע"ם נלקחה אפשרות זו בחשבון. עם זאת פעולות ישראל בשבועות שבין פעולת תואפיק לבין איתור התגובה המצרית בצורת ריכוז מסיבי של כוחות בקדמת סיני הוכיחו, כי גם אם מהלך כזה הועלה כאפשרות, לא ננקטו צעדים של ממש לקראתו.

מתיחות: 1-24 בפברואר 1960

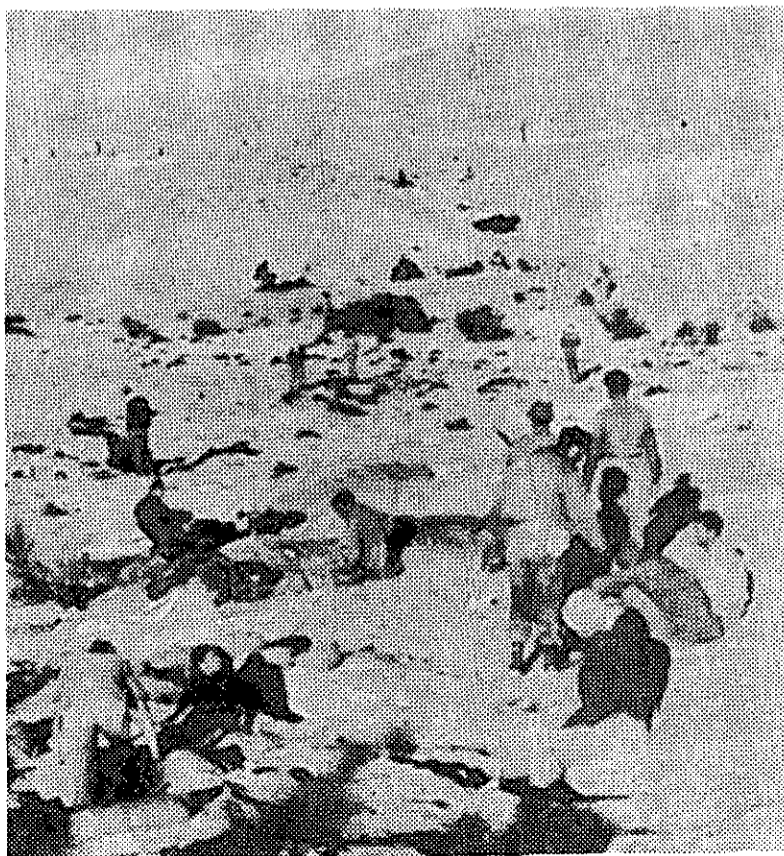
בתגובה לפעולת תואפיק העלו הסורים את הכוונות בצבאם. לאמ"ן נודע כי גויסו שתי חטיבות מילואים, אחת מהן באיזור קונייטרה, וכי הן הועמדו בכוננות לנוע בתוך שתיים עד שש שעות. כמו כן קודמו לעבר הגבול עם ישראל גדוד ארטילריה מאיזור שיח' מסכין ופולוגת טנקים מאיזור קטנה. הערכת אמ"ן הייתה כי לסורים אין עניין בחימום הגבול, אולם ייתכנו פעולות הטרדה מצידם, אם יעריכו כי האו"ם מצדיק את תביעותיהם. לקראת אפשרות של תגובה צבאית סורית הכין צה"ל מבצע לליל ה-1 בפברואר. על פי התוכנית אמור היה גדוד 50 של הנח"ל המוצנח לכבוש שלושה מוצבים באיזור כפר חרוב וחרבת עיון, ובמקביל יועד גדוד הצנחנים 890 לכבוש גבעה מזרחית מתואפיק עליון. הרמטכ"ל לסקוב, אשר הביא את המבצע לאישור בן-גוריון, נתקל בסירוב, שכן ראש-הממשלה העדיף לחכות להתפתחויות נוספות ולבחון את עמדת האו"ם קודם שייתן את אישורו לפעולה.

כלי התקשורת של קע"ם לא הסתירו את העלאת הכוונות בצד הערבי. לצד דיווחים – ששיקפו במידה מסוימת הערכה אותנטית ולא צרכים תעמולתיים בלבד – על תבוסה ישראלית בתאופיק ועל אבדות כבדות לצה"ל, כולל הפלת שני מטוסי "סופר מיסטר" ישראליים, ידע רדיו קהיר לספר גם על העלאת הכוונות במחנה הראשון (סוריה) ובמחנה השני (מצרים) ועל ישיבות חירום של מטכ"ל קע"ם בראשות גנרל עאמר. אינדיקטיבי במיוחד לגבי התפתחויות בעתיד היה מאמר המערכת של העיתון המצרי "אל-אהראם", אשר ציין כי בשעה שהמחנה הראשון של קע"ם לחם בישראלים, "הכריז המחנה השני על מצב חירום והתקדם לגבול עם כלי משחית, ועתה הוא מצפה להוראות המטכ"ל של קע"ם. שני הצבאות מהווים צבת יעילה נגד ישראל... דיווחים דומים, ולפיהם בעקבות החלטה שהתקבלה בערב הקודם "צועדים כוחות קע"ם בסיני לעבר גבול ישראל", נמסרו

ראש-הממשלה ושר הביטחון, בן-גוריון, קיבל דיווחים על התקריות בצפון, אולם לפחות בשלב ראשון לא הביע דאגה מיוחדת מן המצב. ביומנו הוא מציין, כי "מסתבך קצת המצב בגבול הסורי על יד תל קציר". אולם יומיים אחר-כך, במהלך ישיבת הממשלה השגרתית של יום ראשון, קיבל מהרמטכ"ל, חיים לסקוב, דיווחים על תקריות נוספות. במהלך הישיבה הגיעה גם הידיעה על מותו של השוטר בהקריית בצפון, ובן-גוריון החליט תוך כדי הישיבה על פעולה צבאית בלילה הקרוב במטרה להרוס את הביצורים הסוריים בכפר תואפיק תחתון. ראש-הממשלה דיווח לשריו על החלטתו, אשר בשלב ראשון התקבלה ללא התנגדות. לפנות ערב, לקראת סיום הישיבה וכמה שעות לפני שהחלה פעולת צה"ל, העלה שר הפיתוח, מרדכי בנטוב (מפ"ם), מחדש את החלטת בן-גוריון, ובעקבות זאת נערך דיון בממשלה. בסיומו הצביעו עשרה שרים בעד הפעולה, ושלושה (מרדכי בנטוב וישראל ברזילי ממפ"ם ופנחס רוזן מהפרוגרסיבים) נגדה.

פעולת תואפיק הייתה פעולת התגמול הראשונה שביצע צה"ל מאז מבצע סיני, ובמסגרתה כבש והרס כוח מחטיבת "גולני" את הכפר תואפיק תחתון. על השימוש שעשו הסורים בכפר ישנם דיווחים סותרים. העיתונות הישראלית דיווחה כי כפר זה היה למעשה יעד סורי מבוצר. בן-גוריון קיבל דיווח דומה לאחר הקרב: תואפיק "היה למעשה לא כפר, אלא מוצב מוסווה, ותושביו היו חיילים טובים, שהלכו לעבודה בבגדים ציביליים. אנשינו מצאו מדים, נשק מכל המינים, לרוב רוסי". הסורים לעומת זאת טענו, כי מדובר בכפר שאוכלס על-ידי אוכלוסייה ארחית בלבד. מדיווחו של משקיף או"ם, שסייר בכפר לאחר הפשיטה, עולה כי על הכפר הגנה תעלה רדודה יחסית, ובה מספר עמדות, ולא נמצאו בו כמעט ביצורים. יתרה מזאת, רק בסוף ינואר נכנסו לכפר חיילים סוריים בודדים, וערב הפשיטה, כאשר שמועות

הצניחה במיתלה – 1956

על-ידי סוכנות הידיעות המצרית.¹⁰ בפועל תוגבר הכוח המצרי בסיני בחטיבת חי"ר ובגדוד טנקים, אולם אמ"ן גילה מהלך זה רק מאוחר יותר. עוד מסר אמ"ן, כי חיל האוויר הסורי נכנס לכוננות מלאה. עם זאת הערכת אמ"ן הגדירה את הפריסה הסורית כ"הגנתית מובהקת", והרמטכ"ל העריך באוזני בן-גוריון, כי לסורים אין עניין בהתגררות.¹¹

אינדיקציה ברורה לכך שביסוד העלאת הכוננות בצד הערבי עמד החשש מפני פעולה ישראלית נוספת ניתן למצוא בהתרעות כלי התקשורת של קע"ם מפני הכנותיה של ישראל לביצוע פעולות תוקפניות נוספות נגד סוריה. כך, למשל, מסר רדיו קהיר על הפסקת התנועה האזרחית בגליל ועל הגעת כוחות ישראליים גדולים לשדה הקרב, ובאותו יום הצהיר קצין בכיר בצבא קע"ם, כי תצפיות סוריות איתרו תגבור כוחות גדול של צה"ל באיזור טבריה.¹² יומיים אחר כך דיווח רדיו קהיר, כי "גיסות שריון ישראליים חשים לנגב הדרומי כדי לעמוד בפני ריכוזי המחנה השני בסיני", ונמסר כי מטוסי קרב ישראליים ערכו גיחות בשמי רצועת עזה. ב-8 בפברואר הצהיר מנהיג קע"ם, נאצר, כי ארצו מצפה להתקפה ישראלית בכל רגע.

לחשש המצרי-סורי מפני יוזמה צבאית ישראלית נוספת נגד סוריה לא הייתה, ככל הנראה, כל אחיזה במציאות. צה"ל אומנם הכין תוכניות מבצע לאפשרות של הידרדרות וריכוז כוחות בצפון, אולם אלה נועדו לשמש כתגובה לצעדים סוריים ולא לשם הסלמה מצד ישראל. בן-גוריון, שדן במצב עם הרמטכ"ל לסקוב, מציין בסוף כל דיון כזה, כי ישראל לא תיזום כל מהלך צבאי ומגדיר את מטרת ישראל כשמירה על השקט "עד כמה שאפשר".¹³ יומיים אחר-כך הסביר ראש-הממשלה לשגריר האמריקני, שבא למסור לו על נכונות הנשיא אייזנהאואר לפוגשו במהלך ביקורו המתוכנן בארצות-הברית, כי תקוותו היא שהשקט יישמר, וכי ישראל פועלת במטרה להשיג רגיעה בגבול. בן-גוריון הוסיף כי הפריסה הסורית בשלב זה היא אומנם הגנתית, אולם מגמת קע"ם יכולה להשתנות במהירות, היות ומנהיגותה אינה דמוקרטית ואינה תלויה בדעת הקהל.¹⁴

חשש קע"ם מפני יוזמה צבאית ישראלית נוספת נגד "החדר הצפוני" נשען, ככל הנראה, על שני גורמים. ראשית, בתחום היכולות, ישראל אכן ריכזה כוחות נוספים בצפון לאחר פעולת תואפיק. היא עשתה זאת בתגובה לכוננות הסורית ומתוך חשש לתגובה סורית על הפעולה. לאחר פעולת תואפיק נוצרה אפוא אסקלציה של כוננויות, שהיא כשלעצמה מאפיין מובהק של משבר. שנית, בתחום הכוננות, קע"ם העריכה כי ישראל מכשירה את הקרקע למבצע צבאי נוסף. נראה כי טענות כלי התקשורת של קע"ם, ולפיהן נחלה ישראל תבוסה בתואפיק, נתנו ביטוי לא רק לצרכים תעמולתיים, אלא גם להערכה אותנטית, שזו אכן הייתה תוצאת הקרב. פועל יוצא מכך הייתה הערכת גורמים בקע"ם, כי בכוננות ישראל לנקוט מהלך כוח נוסף במטרה למחוק את מה שחשבו שנתפס בישראל ככישלון פעולת תואפיק.

חרף פוטנציאל ההסלמה הגלום במצבים כגון אלה – במיוחד כאשר שני הצדדים למשבר אינם מקיימים ביניהם דיאלוג ישיר או עקיף – החלה המתיחות בגבול הצפון להתפוגג לקראת ראשית השבוע השני של פברואר. ישראל החלה להחזיר כוחות שנפרסו מול סוריה, כנראה בשל הערכתה (הנכונה), כי מהלכי דמשק הינם בעלי אופי הגנתי. מנגד יכלו הסורים לזהות את צמצום הסד"כ הישראלי בצפון, וממילא הצטמצם חששם מפני יוזמה צבאית ישראלית. הצורה שבה פירשה קע"ם את פינוי כוחות צה"ל אינה ברורה, אולם סביר להניח שהעריכה, כי מהלכי ההגנה שנקטה בצפון (ואולי גם בדרום) הביאו להרתעת ישראל. אם אכן זו הייתה המסקנה, יכול היה להיות לה משקל חשוב בהחלטת מצרים להכניס את צבאה לסיני במטרה להרתיע את ישראל מלתקוף את סוריה בנסיבות דומות כשבוע ימים מאוחר יותר. נוסף על כך סביר להניח, כי מסקנה כזו יכלה לתרום משמעותית לביטחון העצמי בקע"ם בדבר יכולתן המשותפת של מצרים ושל סוריה להתמודד עם ישראל.

אלמלא תקרית פאג'ר מה-12 בפברואר, אפשר להניח במידה רבה של ודאות, כי המתיחות שהשתררה בין ישראל לקע"ם בעקבות פעולת תואפיק הייתה מתפוגגת לחלוטין במהלך הימים שלאחר מכן, שכן לשני הצדדים – וזה אולי המאפיין החשוב ביותר של משבר זה – לא היה עניין בהסלמה. תקרית פאג'ר עצמה הייתה חוליה נוספת בשורת תקריות (חלקן ביוזמה ישראלית וחלקן ביוזמה סורית), שמקורן בהסכם שביתת הנשק מיולי 1949, אשר הותיר חלקות אדמה באזורי הגבול המפורזים בין ישראל לסורים בסטטוס בלתי ברור. התקרית הייתה בשטח המפורז שממזרח לחולה המיובשת, ובעיניים ישראליות זו הייתה פרובוקציה סורית ברורה, שכן הסורים פיתו חיילים ישראליים לחשוף את עצמם מול עמדות סוריות ואחר-כך פתחו עליהם באש. שני חיילי נח"ל מונצח נהרגו, ואחד נפצע. הרמטכ"ל לסקוב העיד בפני בן-גוריון, כי "אנשינו התנהגו בהתאפקות יוצאת מן הכלל".¹⁵

על רקע המתיחות שבין ישראל לקע"ם בתקופה שקדמה לתקרית ניתן היה לצפות, כי האירוע יסלים מחדש את אווירת המשבר בין שני הצדדים. בפועל הדבר קרה, אך לא מייד. מנהיג קע"ם, נאצר, אומנם הגיע ב-14 בפברואר במפתיע לדמשק ובשלב ראשון אף קישרה העיתונות בישראל בין ביקורו לבין המתיחות בין ישראל לסוריה, אבל יום אחר-כך, ייתכן שבהשראת גורמים מדיניים, קושרים מאמרי פרשנות בעיתונות הישראלית את הביקור לבעיות פנים בהנהגה הסורית. יתרה מזאת, בניגוד לאווירה המלחמתית שיצרו כלי התקשורת של קע"ם מייד לאחר פעולת תואפיק, אין לאחר תקרית פאג'ר התייחסויות מיוחדות לכוננות תוקפניות של ישראל מול דמשק ולמאמץ מצרי-סורי להרתיעה מפעולה כזו, וככל הידוע המצרים גם נמנעו מלעבות את מערכיהם בסיני בתגובה מיידית לתקרית. נראה כי התקשורת הקע"מית, שעד שלב זה נתנה ביטוי אותנטי למדי למהלכים הצבאיים בסוריה

ובמצרים, שיקפה את הערכתם של מקבלי ההחלטות בקע"ם, כי צעדי הכוננות שננקטו עד עתה די בהם לקידום פעולה ישראלית מוגבלת בצפון.

מצב דברים זה החל להשתנות במהירות במהלך ה-15 וה-16 בפברואר, כאשר לשירותי המודיעין של קע"ם החלו לזרום ידיעות על כוונות תוקפניות ישראליות. בחלקן מסרו הידיעות על ריכוזי כוחות ישראלים גדולים בצפון, וסביר להניח כי הן שיקפו את הגברת הכוננות הישראלית מול סוריה לאחר תקרית פאג'ר. העיתון הלבנוני "אל-חייאת", שהוא המקור הטוב ביותר על התפתחות המשבר בצד הערבי, דיווח (ב-26 בפברואר), כי ב-18 בפברואר התקבלה במועצת הליגה הערבית אינפורמציה בדבר ריכוזי כוחות גדולים של צה"ל "לאורך החזית הצפונית מול טבריה והחזית הדרומית מול אל-עריש". עיתון לבנוני אחר, "אל-צייאד", מסר כבר ב-18 בפברואר, כי דיווחים שהגיעו ללבנון הצביעו על תנועה גדולה של כוחות ישראליים לעבר הגבול הסורי. גורמי ביטחון לבנוניים העריכו, לדברי העיתון, כי בכוונת ישראל לבצע התקפת נקם על כישלון פעולת תאופיק במטרה להעלות את המורל הירוד בקרב תושביה. לצד דיווחים בדבר תנועות צבא ישראליות, שהחלו להגיע מספר ימים לפני שדווח עליהן בעיתונות, ונוסף על איתור שתי גיחות צילום, שביצע חיל האוויר הישראלי מעל סוריה, הגיעו לשירותי המודיעין של קע"ם ידיעות מתריעות נוספות, ולפיהן נערך בישראל גיוס מילואים, נמל חיפה נסגר לשם קליטת רכש, קצינים וטייסים הוחזרו מחו"ל לקראת פעולה צבאית גדולה, ומועדו המתוכנן של המבצע כבר נקבע לתאריך כלשהו בין ה-20 ל-29 בפברואר. הסבר חלקי לתכונה הצבאית שיוחסה לישראל נמצא במידע שהגיע לקהיר בדבר חילוקי דעות בין הצבא ובן-גוריון לבין הכנסת. על פי אותו מידע התכוון בן-גוריון לפעול צבאית נגד הסורים במטרה לחזק את מעמדו מול הכנסת. להערכת אמ"ן, הביאו דיווחים אלה את צמרת קע"ם

להאמין, כי ישראל החליטה לתקוף את סוריה ב-22 בפברואר, יום איחוד קע"ם, וזאת כדי לנצל את המצעד הצבאי שהיה אמור להיערך באותו יום בדמשק, ואשר עתיד היה להותיר סד"כ סורי מצומצם בקו העימות.¹⁶

מקור הידיעות שהגיעו למצרים אינו ברור. רבין גורס, כי בריה"מ מילאה במשבר 1960 תפקיד דומה לזה שמילאה במשבר 1967, כאשר העבירה לקהיר ב-15 בינואר (כך במקור) מידע אמין, כביכול, על ריכוזי צבא ישראליים בצפון ועל כוונות ישראל לפתוח במבצע צבאי נרחב נגד סוריה "כחלק ממזימה אימפריאליסטית-ציונית".¹⁷ התייחסות דומה לתפקיד הסובייטי בפרשת "רותם" נמצאת גם אצל גרנות ואצל כהן ולביא.¹⁸

יהיו אשר יהיו מקורות המידע על כוונותיה התוקפניות של ישראל נגד סוריה, כל האינדיקציות מראות כי צמרת קע"ם ראתה מידע זה כאמין וייחסה לישראל, אף כי בטעות, כוונה לפתוח במתקפה נרחבת נגד סוריה. במטרה לקדם מהלך ישראלי אפשרי כזה נקטה הנהגת קע"ם שורה של צעדים, שהפכו את המתיחות הזמנית בינה לבין ישראל למשבר לכל דבר.

תגובתה המרכזית של מצרים הייתה הכנסת רוב צבאה לחצי האי סיני תוך הפרת פירוזו דה-פקטו – לראשונה מאז נסוג משם צה"ל בראשית 1957.

הצבא המצרי החל לנוע לתוך סיני כבר ב-17 בפברואר, אולם נראה כי בשלב ראשון נכנסו כוחות חלוץ בלבד. לטענת העיתון הלבנוני "אל-חייאת", התבצע ב-18 ובבוקר ה-19 בפברואר גיוס כללי של אמצעי תחבורה אזרחיים – ציבוריים ופרטיים – לטובת המאמץ הלוגיסטי המצרי, כל הכבישים הראשיים המובילים לסואץ מקהיר ומאלכסנדריה נסגרו לתנועה אזרחית, והשיט בתעלה הופסק מספר פעמים במטרה לאפשר לשיירות של הצבא לעבור לגדה המזרחית. כמו כן בוצע גיוס מילואים חלקי, בעיקר של רופאים ושל מהנדסים, בוטלו חופשות קצינים, ונעשו הכנות להקמת מערך חירום רפואי. מהלכים אלה,

ח"ד לקראת היערכות ברפיח, 1956

על פי העיתון הלבנוני, נתנו אינדיקציות ברורות למצב החירום במצרים והקשו על הסתרת המבצע. דיוויזיית החי"ר מספר 2 ואחריה דיוויזיית השריון מספר 4 נעו לתוך חצי האי בדממת אלחוט בין ה-22 ל-24 בפברואר והשלימו את היערכותן בתוך יומיים. ב-27 בפברואר היו ערוכות בסיני 6 מתוך 10 חטיבות החי"ר של הצבא המצרי וכל 3 חטיבות השריון שלו. בסך הכול מדובר היה בכ-500 טנקים ומשמדי טנקים SU-100.

ריכוז הכוחות המצרי – שהיה ללא תקדים בכמותו בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי – הפתיע את ישראל. הביטוי הברור ביותר להפתעה זו הוא העובדה, כי מול הדיוויזיות המצריות, שיחידות החלוץ שלהן הגיעו ב-24 בפברואר למרחק קילומטרים בודדים מהגבול, ניצבו בנגב באותה עת בין 20 ל-30 טנקים ישראליים בלבד. דיון מפורט במהות ההפתעה האסטרטגית בפרשת "רותם", בממדיה ובסיבותיה ייערך בהמשך. בשלב זה תתואר רק השתלשלות האירועים.

אפשרות כניסת צבא מצרי לסיני בתגובה למתיחות בין ישראל לסוריה הייתה סוגיה שנכללה בסדר העדיפויות האיסופי של אמ"ן לאחר כינון קע"ם. אולם הקונספציה האמ"נית, שגרסה כי התוצאות הצבאיות של מבצע "קדש" הותירו את רישומן על נאצר, וכי מצרים עדיין אינה רואה עצמה בשלה להתמודדות נוספת עם ישראל, גרמה לכך שאיום זה ייחשב כבעל סבירות נמוכה, יחסית. לפיכך גם אמצעי האיסוף, שנועדו להתריע על מהלך מצרי כזה, היו מוגבלים ונשענו בעיקר על מקורות אנושיים (humint) בסיני ועל תצפיות ארוכות טווח בקדמת סיני. מעבר לכך נראה, כי אמ"ן בנה את יכולת ההתרעה שלו באותה תקופה על הצורך לסגור את תעלת סואץ לשיט כתנאי להעברת כוחות גדולים של הצבא המצרי ממזרח לתעלה ועל כך שפעולה כזו תחייב הודעה פומבית לכל הגורמים העושים שימוש בנתיב שיט זה. האמצעי הסופי לבחינת היערכות הצבא המצרי, כולל בסיני, היה גיחות צילום של חיל האוויר מעל סיני ובעומק מצרים.

עד פברואר 1960 נמנע הצבא המצרי מכניסה מסיבית לסיני, גם כאשר נוצרו נסיבות חריגות. כך, למשל, כאשר ערכה ישראל את תרגיל הגיוס הפומבי באפריל 1959 ("ליל הברווזים"), נמנעה מצרים מכל הזזת כוחות לתוך סיני, בעוד שסוריה העלתה את כוננותה ותגברה משמעותית את יחידותיה בקו הקדמי מול ישראל. במובן זה מערכת ההתרעה האמ"נית בגבול הדרום לא הועמדה בכל מבחן ממשי בתקופה שבין פינוי סיני בתחילת 1957 ועד ראשית 1960.

כזכור, מייד לאחר פעולת תואפיק הכריזו כלי התקשורת המצריים על זרימת כוחות צבא לסיני, ואמ"ן איתר, אף כי באיחור, כי הכוח המצרי בחצי האי תוגבר בחטיבת חי"ר ובגדוד טנקים. את העיכוב באיתור המהלך המצרי ניתן לייחס לשלושה גורמים עיקריים: ראשית, הכוח שנכנס היה מצומצם יחסית, ולכן היה קשר לאתרו; שנית, הכוח נפרס ככל הנראה בעומק סיני, ולכן אותר רק על-ידי גורמי אנוש (יומינ"ט), אשר לא יכלו להעביר את

הידיעה על כך במהירות מספקת למפעיליהם באמ"ן; שלישית, כניסה מצומצמת של צבא מצרי לסיני לא נתפסה כאיום חמור במיוחד על ישראל, ולכן גם זכתה לתשומת לב נמוכה יחסית.

לאחר תקרית פאג'ר, כאשר המתח בין ישראל לסוריה גאה שוב, בלט הפרופיל הנמוך של התקשורת הקע"מית בכל הקשור לאפשרות של עימות מחודש בין ישראל לסוריה ולנקיטת צעדי כוננות לקראת התפתחות כזו ב"חדר" הצפוני וב"חדר" הדרומי של קע"ם. אילו היה אמ"ן נסמך על דיווחי התקשורת הערבית בלבד, אין ספק שלא היה די באלה כדי להניעו להוציא התרעה בדבר אפשרות של כניסת הצבא המצרי לסיני. אולם ידיעות שונות שהצטברו באמ"ן הצביעו על אפשרות של כניסה מסיבית של הצבא המצרי לסיני.

חרף הידיעות בדבר המהלך המצרי הצפוי וחרף משמעותו האסטרטגית מרחיקת הלכת של מהלך זה, אין כל סימן שאמ"ן נקט אמצעים מיוחדים, מעבר לכתיבת סיכום אחד, כדי ליידע את הדרג המדיני הבכיר בדבר התפתחות זו. בן-גוריון מציין ביומנו, כי ב-18 בפברואר נפגש שלוש פעמים עם ראש אמ"ן, אלוף הרצוג: בבוקר, לדיון במטכ"ל על הערכת המודיעין השנתית, אחר-כך (ייתכן שבמהלך ישיבת הבוקר) לפגישה נוספת הקשורה לביקור המתוכנן של ראש-הממשלה בארה"ב, ובערב – לפגישה נוספת לדיון על הביקור המתוכנן. למחרת (יום שישי) נערכה פגישת מטה נוספת. ביומן אין כל אזכור לאפשרות שראש אמ"ן ניצל את פגישותיו עם ראש-הממשלה כדי להעמידו על המהלך המצרי המתוכנן. רק ב-24 בפברואר מתייחס בן-גוריון לראשונה ביומנו למשבר המתהווה עם המצרים. לאור העובדה כי במשך שנים הקפיד בן-גוריון לכתוב ביומן כל ידיעה חשובה שהגיעה אליו, קשה להניח כי קיבל דיווח כזה מראש אמ"ן ולא התייחס אליו שם.

בדרגי העבודה של אמ"ן ושל אג"ם הייתה מודעות גבוהה יותר לסוגיית ההתפרסות של הצבא המצרי בסיני – במיוחד לאחר ה-17 בפברואר, משהמשיכו להגיע ידיעות שהצביעו על כניסת כוחות מצריים לחצי האי. חלק מהידיעות היה ממקורות גלויים. כך, למשל, דיווח ב-21 בפברואר העיתון הלבנוני "אל-חייאת", כי מאז ה-17 בפברואר, עת הוצאה בקהיר פקודת יום לכוחות המצריים להלום קשה "בכל התגרות ישראלית בלא לחכות לפקודה נוספת", עוסקים כל כלי התחבורה היבשתיים והאוויריים של קע"ם בהעברת כוחות לקדמת סיני, ובמצרים עצמה הוטלה הצנזורה החמורה ביותר מאז משבר סואץ.¹⁹ יום אחר-כך דיווחו כלי התקשורת הישראליים על איומים הנשמעים מקהיר, ולפיהם צפויה ישראל למלחמה בשתי חזיתות.²⁰ אינדיקציות אחרות היו ממקורות דיפלומטיים. בלטה במיוחד בהקשר זה (ובדמיון רב להתנהגותה במשבר 1967) יוזמת בריה"מ. זו הורתה לשגריריה להיפגש עם שרי החוץ בישראל ובקע"ם ב-22 בפברואר. ההערכה בקהיר הייתה, שהפגישה באה על רקע המתיחות בין ישראל לסוריה. אישור לכך נתן ה"ניו-יורק טיימס", שמסר

כי במוקד הפגישות עמד ניסיון סובייטי להרגיע את הרוחות.²¹

חרף האינדיקציות המצטברות לגבי מהלכי מצרים חסרו לאמ"ן נתונים הן על עוצמת הכוח שנערך בסיני והן על אתרי פריסתו. הדרך הטובה ביותר לסגירה איכותית של פערי מידע אלה הייתה באמצעות גיחת צילום, אולם לביצוע גיחה כזו נדרש אישור הדרג המדיני. אישור כזה בושש להגיע – בראש ובראשונה מחשש שגיחת צילום בעומק מצרים, שאותה יאתרו המצרים, תתפרש בקהיר כהתגרות, וסביר להניח כי תביא להסלמת המשבר. מעבר לכך, בביצוע גיחות מן הסוג הזה קיים תמיד הסיכון של הסתבכות בקרב אווירי ושל אובדן מטוסים. לא ברור באיזו מידה לחץ אמ"ן לביצוע הגיחה, אולם נראה כי האישור לביצועה ניתן רק ב-22 בפברואר, לאחר שהגיע דיווח על כניסת דיוויזיה 4 לסיני.²²

הסוגיה של נתיב הגיחה הציבה דילמה בפני המתכננים, שכן עמדו בפניהם שתי חלופות: גיחה מעל בסיסי הקבע של דיוויזיה 4 באיזור התעלה כדי לראות אם הדיוויזיה במקומה, או מעל סיני – במטרה לאתר את הדיוויזיה, אשר לפי ידיעות שונות התפרסה באיזור ביר גפגפה או באיזור ג'בל לבני. ההיגיון המבצעי תמך באופציה השנייה, מכיוון שהאיום המיידי נבע מהיערכות הצבא המצרי בקדמת סיני ומכיוון שהיה קל יותר ומסוכן פחות לבצע גיחת צילום בקרבה יחסית לגבול הישראלי. אולם על רקע הקשיים שבהשגת אישור מהדרג המדיני לגיחה נפלה ההכרעה דווקא לטובת מסלול מעל מחנות הקבע של דיוויזיה 4 באיזור התעלה. זאת כיוון שדרגי העבודה באמ"ן ובאג"ם העריכו (ובצדק), כי הסיכוי להשיג אישור נוסף לגיחת צילום – והפעם בעומק מצרים – אם הדיוויזיה לא תאותר במערכיה בסיני, הינו מצומצם. אולם – העריכו באמ"ן – אם תתבצע הגיחה הראשונה מעל איזור התעלה, והמחנות ימצאו ריקים, הסיכוי לקבל אישור לטיסה נוספת מעל סיני, גיחה שמטבעה היא מסוכנת פחות, הינו גבוה יותר.

גיחת הצילום מעל מחנות הצבא המצרי באיזור התעלה בוצעה באמצעות מטוס "ווטור" לסיור ולצילום מטיסת ה"ווטורים", שבסיסה ברמת-דוד, בליווי מטוס "ווטור" נוסף. חיפוי לגיחה ניתן על-ידי רביעיית מטוסי "סופר-מיסטר" (סמב"ד), שנועדה לטוס מעל הים ולהתערב, אם מטוסי "מיג 17" מצריים ינסו ליירט את מטוסי חיל האוויר. הגיחה בוצעה ב-23 בפברואר בשעות הצהריים, ומסלולה עבר מדרום לצפון מעל איזור תעלת סואץ. כפי שאכן ניתן היה לצפות, ניסו המצרים ליירט את מטוסי הצילום, אולם ללא הצלחה. פענוח צילומי האוויר בשעות הערב של ה-23 בפברואר העלה כי דיוויזיה 4 אינה נמצאת בבסיסי הקבע שלה, ומייד הוחלט על ביצוע גיחה נוספת מעל סיני לאיתור הדיוויזיה.²³ נראה כי תוצאות גיחת ה-23 בפברואר הועברו יחד עם המסקנות המתאימות לבן-גוריון. למחרת בבוקר הוא נועד לפגישה עם שרת החוץ, גולדה מאיר, עם הרמטכ"ל ועם ראש אמ"ן לדיון

במצב, ובה החליט, כי "לא נעשה גיוס כללי, נמשיך כוננות מלאה של חיל האוויר ונחכה להתפתחויות".²⁴

ב-24 בפברואר התבצעה גיחת צילום נוספת. פענוח צילומי האוויר, שנמשך שעות ארוכות, העלה כי דיוויזיה 4 ערוכה בקדמת סיני (ולא באיזור ביר גפגפה), וכי הסד"כ המצרי שנפרס בסיני עולה בהרבה על כל אשר הוערך קודם לכן. בעוד שקודם לפענוח צילומי האוויר העריכו המחמירים בין קציני אמ"ן, כי סד"כ השריון שהעבירו המצרים לחצי האי אינו עולה על 250 טנקים, העלו ממצאי הגיחה כי ריכוז השריון המצרי בקדמת סיני הוא כפול מזה ומגיע ל-500 טנקים ומשחיתי טנקים. בסך הכול נפרסו באיזור ג'בל ליבני-אל-עריש דיוויזיית שריון אחת (דיוויזיה 4), דיוויזיית חי"ר אחת (דיוויזיה 2) וכוחות נוספים בסדר גודל של כשלוש חטיבות חי"ר. מול הכוח המצרי הזה היו בנגב ב-24 בפברואר בין 20 ל-30 טנקים ישראליים.²⁵

ההפתעה, ממדיה וסיבותיה

במורשת המיתוסים הישראלית זכורה פרשת "רותם" בעיקר בשל כישלון אמ"ן במתן התרעה מפני המהלך המצרי. הפתק הידוע שכתב ראש אג"ם דאז, אלוף יצחק רבין, אל מפקד חיל האוויר, עזר ויצמן, ולפיו המהלך המצרי תפס את צה"ל "עם המכנסיים למטה. ל-24 השעות הקרובות הכול תלוי בחיל האוויר",²⁶ הוא אולי הביטוי הציורי ביותר לתחושת ההפתעה והחירום שנוצרה בצמרת צה"ל, כאשר התגלו בסופו של דבר מיקום הכוח המצרי והיקפו. בן פורת מונה את "רותם" כאחד מכישלונות ההערכה הגדולים בהיסטוריה של אמ"ן;²⁷ גרנות מגדיר את חלקו של אמ"ן בפרשה כ"חוויה טראומטית",²⁸ ותיאורים תמציתיים אחרים של האירוע מאשימים את אמ"ן בצורה מפורשת אף יותר: "רותם נכנס להיסטוריה כשם צופן לאחד הביזיונות הגדולים של קהיליית המודיעין".²⁹ שמץ מההפתעה של צמרת צה"ל בעקבות המהלך המצרי בא לידי ביטוי גם בתדרוך שנתנו הרמטכ"ל לסקוב וראש אמ"ן הרצוג לבן-גוריון מייד לאחר הפענוח הראשוני של ממצאי גיחת הצילום: "נאצר העביר כל כוחותיו לסיני... כוננותם [של המצרים] היא שבשמונה שעות יש ביכולתם לעבור להתקפה".³⁰

אולם ההפתעה, שהייתה נחלת הדרג הצבאי הבכיר, לא הייתה בהכרח גם מנת חלקם של דרגי העבודה. לרשות אמ"ן עמדו ידיעות על מהלכיהם של המצרים בסיני, וממדי ההפתעה של אמ"ן עם גילוי עוצמת הכוח המצרי בסיני היו קטנים יחסית לאלה שהפגין הדרג הצבאי. אמ"ן אומנם העריך את מהלכי הצבא המצרי בהערכת חסר, אבל עשה זאת על סמך הנחה, שנשענה על מקורות מידע טובים, ולפיה מטרת המצרים אינה אופנסיבית, קרי התקפה על ישראל, אלא דפנסיבית – הרתעת ישראל מתקיפת סוריה. גם תגובת בן-גוריון לדיווחים של לסקוב ושל הרצוג על ממצאי הגיחה האווירית אינה מעידה על תחושת הפתעה יוצאת דופן.

בתשובה לבקשת הרמטכ"ל לאשר גיוס (כנראה נרחב) של יחידות מילואים מאשר ראש-הממשלה גיוס סלקטיבי ביותר: "הסכמתי לגיוס מילואים לחיל האוויר, למען יוכלו לעמוד בכוננות מתמדת, לגיוס קצת מילואים של חי"ר למען שחרר חטיבת גולני מתעסוקה וכן צנחנים – למטרה זו, וגם קצת לחיזוק חיל השריון".³¹

על רקע זה מתעורר הצורך לבחון ארבע שאלות מרכזיות, הנוגעות לסוגיית ההפתעה ב"רותם": ראשית, באיזו מידה, אם בכלל, ניסו המצרים להפתיע את ישראל באמצעות הכנסת צבאם לסיני? שנית, האם האיחור באיתור המהלך המצרי על כל משמעויותיו היה בבחינת כישלון מודיעיני ישראלי? שלישית, אם אכן היה זה כישלון מודיעיני, האם היה כאן כשל איסופי ו/או הערכתית ו/או אחר? ולבסוף, מה היו הסיבות לתפקוד הבלתי מוצלח של אמ"ן באיתור כניסת הכוחות המצריים לסיני? חשוב להדגיש, כל כל ניסיון לענות על שאלות אלה ייתקל בקשיים מרובים – בראש ובראשונה מכיוון שהאינפורמציה העומדת לרשות החוקר בסוגיית "רותם" אין בה די להסקת מסקנות נחרצות בנושא שהוא פרובלמטי מטבעו. מכאן שהתשובות שתיתנה לשאלות אלה הן בעירבון מוגבל בלבד.

בהעדר כל מידע על תהליכי קבלת ההחלטות בקע"ם סביב פרשת "רותם", כל שניתן לעשות הוא לנסות להסיק מסקנות נסיבתיות ממעט העובדות הזמינות. כזכור, מייד לאחר פעולת תואפיק הכריזו כלי התקשורת המצריים על תגבור כוחות בסיני, ובפועל הכוחות אכן תוגברו שם בחטיבת חי"ר ובגדוד שריון. לעומת זאת, לאחר תקרית פאג'ר, ובמיוחד באמצע פברואר, לאחר שהגיע למצרים זרם ההתרעות בדבר כוונות תוקפניות ישראליות, אין כל התייחסות פומבית קע"מית לאפשרות של כניסת הצבא לסיני. זאת ועוד, השלטונות המצריים הטילו איפול צנזוריאלי כבד על מהלכי הצבא לאחר ה-17 בפברואר, והדיוויזיות המצריות חצו את התעלה ונכנסו לסיני בדממת אלחוט מלאה ומרשימה ביעילותה. לכאורה, אם מטרת מצרים אכן הייתה להרתיע את ישראל, הרי שהסתרת מהלכיה בסיני חתרה תחת יעד זה. אם מצרים אכן חששה שבכוונת ישראל לפעול נגד סוריה, הרי שיצירת איום צבאי פומבי על ישראל בדרום היה הצעד הטבעי לשם השגת הרתעה אפקטיבית.

אולם ההיגיון האסטרטגי המצרי במקרה זה היה מעט שונה, אף כי חתר להשגת אותו יעד. נראה כי בהשפעת האירועים של תחילת פברואר – כאשר המצרים תגברו את כוחם בסיני ונתנו לכך פומבי ובכל זאת לא הצליחו למנוע את מה שנתפס בעיניהם כהתגררות ישראליות בצפון (טיסות סיור מעל לקונייטרה, תגבור כוחות באיזור הגבול, תקרית פאג'ר) – החליטה קהיר ליצור "עובדות בשטח" באמצעות ריכוז צבאי מאיים על ישראל בדרום ורק אחר כך לעשות שימוש ביכולת צבאית זו כדי להרתיע את ישראל מפעולה נגד סוריה. אם הנחה זו אכן נכונה, הרי שהאסטרטגיה המצרית בשלב זה של פרשת "רותם" הייתה בנויה משני שלבים: השלב הראשון – נקיטת

אמצעים שונים כדי להסתיר את מהלך הכניסה לסיני במטרה ליצור עובדות מוגמרות בשטח, לפני שישראל תספיק להגיב. זהו השלב שבו ניסתה מצרים להפתיע את ישראל. אולם המצרים לא חתרו לניצול ההפתעה לשם פתיחה באש, וברור שהשלב השני בתוכניתם התבסס על ניצול היכולת הצבאית שצברו בסיני כדי להרתיע את ישראל. בשלב זה הסתיים עניינם של המצרים בהסתרת מהלכיהם, שכן להשגת היעד ההרתעתי היה עליהם לוודא שישראל מודעת ליכולתם ולכוונותיהם בסיני. לאחר טיסות הצילום הישראליות ב-23 וב-24 בפברואר הושג גם יעד זה.

התשובה לשאלה השנייה היא פשוטה יחסית: "רותם" הוא אכן כישלון מודיעיני, אף כי ייתכן שלא רק אמ"ן אחראי לכישלון זה. הכישלון האמ"ני ב"רותם" הוא בראש ובראשונה פועל יוצא מן העובדה שמקבלי ההחלטות המרכזיים בצה"ל – לסקוב, רבין, ויצמן ואלופים אחרים – הופתעו מהעוצמה ומהמיקום של הכוחות המצריים בסיני. הדבר בולט עוד יותר על רקע העובדה, שעד פענוח ממצאי גיחת הצילום של ה-24 בפברואר לא נקט צה"ל כל מהלך לתגבור כוחו בנגב חרף הידיעות על ריכוזי הצבא בסיני. רק לאחר שנודעו ממצאי גיחת הצילום ננטשה אווירת השאננות, והמטכ"ל נקט שורה של צעדי חירום – בראש ובראשונה העלאת כוננות גיוס מילואים. השינוי החד בדפוסי הפעילות הצה"ליים הוא הביטוי הברור ביותר להפתעת הדרג הצבאי בישראל ממהלכי מצרים בסיני.

לזכותו של אמ"ן ניתן לומר כי הוא נתן ביטוי מדויק ונכון למידע ההתרעתי אשר עמד לרשותו באותה עת. אולם נראה כי כשל בשתי נקודות מרכזיות: ראשית, בהבנת ובהטמעת המידע ההתרעתי שעמד לרשותו. אמ"ן וגם אמ"ן/מחקר לא שינו מהותית את מתכונת עבודתם גם לאחר קבלת המידע ההתרעתי. אף כי אין מדובר בשאננות מלאה – אחרי הכול, הועלתה כוננות, הוצאו פקודות איסוף חדשות, והייתה דריכות בקרב דרגי העבודה הרלבנטיים במחקר – הרושם הוא, כי אין הטמעה מלאה של האפשרות ושל המשמעות של כניסה מסיבית של הצבא המצרי לסיני. יתרה מזאת, הרושם הוא שהצלחת המצרים לפרוס בסיני יותר משתי דיוויזיות בדממת אלחוט מלאה הפתיעה את אמ"ן, אשר העריך קודם לכן, כי יוכל לקבל התרעה על מהלך פריסה מסיבית מאמצעי האיסוף שעמדו לרשותו. שנית, ואף חשוב מכך, אמ"ן כשל בהבהרת המשמעויות של המידע ההתרעתי הזמין לדרג הצבאי ולדרג המדיני הבכיר. לכך כמה ביטויים: העובדה שראש אמ"ן לא יידע (ככל הנראה) את בן-גוריון בהוראות שקיבל הצבא המצרי להיכנס לסיני, התמשכותו של הוויכוח על קיום גיחת הצילום, אי תגבור הכוח הישראלי בנגב והפתעת צמרת צה"ל עת התגלו ממדי המהלך המצרי. אפשר כי חלק מהאחריות לעובדה שצה"ל הופתע נופלת על הדרג האג"מי, שלא היה בשל עדיין לקלוט אפשרות של ריכוזי כוחות מסיביים של צבא מצרי בסיני, ושנטה לעיתים לזלזל ביכולתו של צבא זה. אולם

אין בכך כדי להפחית מאחריותו של אמ"ן, שהרי אחד מתפקידיו המרכזיים היה למנוע זלזול כזה.

מקור הכשל האמ"ני לא היה בתחום האיסופי. אומנם בתחילת שנות ה-60 מערך האיסוף של אמ"ן מול מצרים לא הרשים ביכולתו, אך השתלשלות האירועים במהלך השבועות שלאחר פעולת תואפיק הוכיחה, כי די היה גם ביכולת האיסופית המוגבלת שעמדה לרשות אמ"ן כדי לתת התרעה איכותית בדבר מהלך כוח משמעותי בסיני. על פניו נראה שהכישלון האמ"ני ב"רותם" גם לא היה הערכתי, שהרי לאחר שהתקבל המידע המתריע, נתן לו אמ"ן ביטוי נכון ומדויק בהערכתו, כי הצבא המצרי אכן ייכנס לסיני. הכשל העיקרי של אמ"ן היה אי שימת דגש מספיק על האפשרות כי רוב מניינו של הצבא המצרי עתיד להיכנס לסיני, וכי במצב שבו רוב הצבא המצרי ערוך מול כוחות ישראליים מדוללים בנגב יכול להיווצר בצד המצרי פיתוי לנצל את היתרון המשמעותי שנוצר בחזית להשגת הישגים נוספים, גם אם זו לא הייתה המטרה המקורית של יוזמת קהיר. מכיוון שאמ"ן כשל בהבנה מלאה של המשמעות האופרטיביות שנגזרו מן המידע ההתרעתי שעמד לרשותו, הוא נכשל גם במתן התרעה בעוצמה אשר יהיה בה כדי לדרבן את הדרג הצבאי ואת הדרג המדיני לנקוט בשלב מוקדם יותר של האירוע אחד משני המהלכים הבאים: להוציא גיחת צילום או, לחלופין, לתגבר חלקית את הקו בדרום שלא על בסיס מידע התרעתי נוסף. ככל שניתן לשפוט, עיקר הכשל היה בחוליית הקישור בין אמ"ן לצמרת צה"ל – דהיינו בראשות אמ"ן ובראשות אמ"ן/מחקר.

שלושה גורמים חברו ליצירת כישלון זה. הראשון שבהם היה הקונספציה הבסיסית, אשר נולדה על רקע תוצאות מבצע סיני, ואשר גרסה כי כל עוד נאצר אינו רואה עצמו כמוכן להתמודד עם ישראל, הוא לא ינקוט מהלכי כוח – אשר הקריטי שבהם הוא ריכוז צבאו בסיני – מהלכים שעלולים להביא להתנגשות צבאית בלתי רצויה בינו לבין ישראל. להערכת אמ"ן, ב-1960 לא ראה עצמו נאצר מוכן להתמודדות כזו, וממילא גם לא בשלו בראייתו התנאים לנטילת סיכונים בצורת חציית הקו האדום הישראלי (אף כי עדיין קו אדום מעומעם בלבד) של פירוז דה-פקטו של חצי האסיני מרוב הצבא המצרי. השלכה אחת של קונספציה זו הייתה, כמובן, ייחוס סבירות נמוכה ביותר לאפשרות שנאצר לא יורתע על-ידי ישראל ויבחר להכניס את כל צבאו לסיני. השלכה שנייה, שהיא פועל יוצא של הראשונה, היא המקום הנמוך יחסית שבו מיקם אמ"ן את האפשרות של היערכות מאיימת של הצבא המצרי בסיני. כתוצאה מכך, כאשר התממש המהלך המצרי, שמלכתחילה יוחסה לו סבירות נמוכה, לא עמדו לרשות אמ"ן אמצעים מספיק איכותיים – מעבר לגיחות צילום שהיו פרובלמטיות באופיין – למעקב מדויק ובזמן אמיתי אחרי התפרסות הצבא המצרי בסיני.

הגורם השני לכישלון הוא המידע תומך הקונספציה שהגיע לידי אמ"ן. מידע זה, שבא ממקורות שונים –

ובכלל זה מהתקשורת המצרית – הצביע על כך שהכנסת הצבא לסיני נועדה לשמור על הסטטוס-קוו, קרי הרתעת ישראל ממה שקע"ם העריכה ככוונותיה לתקוף את סוריה, ולא לשם כל מטרה אחרת. לכן, כל עוד לא הוחוורו ממדי ההתפרסות המצרית בסיני, לא היה בעצם הכוונה לפרוס כוחות בחצי האי משום איום על ישראל וגם לא שבירה של כללי משחק שהתגבשו בשנים שלאחר מבצע סיני. לתפיסה, שבדיעבד גם הוכחה כנכונה, כי המהלך המצרי הוא הגנתי באופיו ולא התקפי הייתה כמובן השפעה ברורה על התנהגותם של אנשי אמ"ן, אשר בהעדר איום מצרי ברור לא ראו צורך במתן התרעות ללא כל צורך.

ולבסוף, הסיבה השלישית והבסיסית ביותר להפתעה הייתה העדר ניסיון של אמ"ן בפרט ושל צה"ל בכלל במצבי משבר והפתעה נוסח "רותם". לכאורה נראה הדבר מוזר, שכן הניסיון המבצעי העשיר, שצברה מערכת המודיעין מאז הקמתה, היה אמור להכשירה לפעולה במצבי כוננות בנוסח שנוצר בתחילת 1960. אולם השקט בגבול ישראל-מצרים מאז פינה צה"ל את סיני, הרגיעה היחסית לאורך שאר הגבולות והקונספציה אשר גרסה, כי בשנים הקרובות לא צפויה התנגשות צבאית מסיבית בין ישראל לערבים, תרמו כולם ליצירת "דפוס פעולה סטנדרטי" (SOP – Standard Operating Procedure) של מצב רגיעה, שממנו התקשו אמ"ן וצה"ל להשתחרר, גם כאשר השתנה המצב. לרגיעה אמ"נית זו היו ביטויים שונים. כך, למשל, עבד באותה תקופה אמ"ן/מחקר (כמו גם המטה הכללי) רק בשעות העבודה המקובלות ולא השאיר כל תורנות בין השעות 5 אחרי הצהריים ו-8 בבוקר שלמחרת; לרוב החוקרים לא היה טלפון בבית, ולכן קשה היה לתקשר איתם שלא בשעות העבודה המקובלות, גם כאשר נוצרו נסיבות מיוחדות שחייבו זאת; וכלי הפרסום האמ"ניים היו בנויים לזמני שגרה ולא לזמני חירום, שבהם יש למסור במהירות לרשימת נמענים ארוכה דיווחים והערכות תמציתיים. אולם מעבר להיבטים בירוקרטיים אלה של ה-SOP האמ"ני באותה תקופה נודעה השפעה רבה למרכיב הפסיכולוגי-קוגניטיבי. לאחר תקופת רגיעה בת מספר שנים, רגיעה אשר אינה מופרעת על-ידי מצבי חירום והתרעות מפני התנגשות צבאית כוללת, לא היה מבנה החשיבה האמ"ני – האינדיווידואלי והקיבוצי – בנוי לקלוט שינויים דרמטיים בתמונת המצב. SOP פסיכולוגי זה מסביר לנו מדוע לקח לאמ"ן זמן רב יחסית להסתגל לאפשרות כי המצרים מרכזים כוח צבאי ניכר בסיני חרף אותות שונים שהצביעו על מהלך כזה.

משבר: 24 בפברואר עד אמצע מארס

הגדרתו הקלסית של הרמן גורסת, כי משבר הוא שבר חד ביחסים בין מדינות, המתאפיין בשלוש תכונות עיקריות: איום על ערכים החשובים למקבלי ההחלטות, זמן תגובה מוגבל והפתעה.³² הגדרות אחרות למשברים מדגישות, למשל, את מרכיב ההסתברות הגבוהה לפרוץ מלחמה על חשבון מרכיבי ההפתעה וזמן התגובה, או את חששם של

מקבלי החלטות המעורבים במשבר כי למעט כניעה, כל מהלך תגובה מצידם לאיום שהציב היריב יביא לעליית ההסתברות למלחמה.³³

על פי כל אחת מהגדרות אלה הידרדרה המתיחות ביחסי ישראל-קע"ם עד כדי משבר מלא בשעות הערב של ה-24 בפברואר, מרגע שהתגלה כי עיקר הצבא המצרי נפרס בקדמת סיני. מעבר לממדי ההפתעה ולזמן התגובה המוגבל היה מאפיינו המרכזי של המשבר האיום שהציבה מצרים על ביטחונה של ישראל. הסיכון העיקרי, בראייה הישראלית, היה גלום בעצם האפשרות של פרוץ מלחמה בלתי רצויה עם קע"ם ואולי גם עם מדינות ערביות נוספות. איומים אחרים, בעלי עוצמה יותר קטנה, אך בעלי רמת הסתברות יותר גבוהה, היו האפשרות של חיסול הרגיעה הצבאית בגבול עם מצרים – רגיעה שהושגה לאחר מבצע סיני – ואפשרויות הסלמה בתחומים אחרים, דוגמת סגירת מצרי טיראן. מעבר לכך בלט חששם של מקבלי החלטות הישראליים, כי צעדי תגובה מצידם עלולים להביא להידרדרות נוספת.

הפריסה המצרית המאיימת טמנה בחובה איום משולש: בטווח הזמן המיידי, קרי ביממה שלאחר גילוי הכוח, נטה מאזן הכוחות בצורה קיצונית לטובת המצרים, והייתה קיימת סכנה, אף כי אולי היפותטית בלבד, כי ישתמשו בכוח כדי לנצל את עדיפותם הזמנית בחזית; בטווח הזמן הבינוני, בימים ובשבועות שבהם עלולים היו לעמוד זה מול זה ריכוזי צבא גדולים משני עברי הגבול, הייתה קיימת סכנת מלחמה – אם במכוון, ואם, במיוחד בהעדר תקשורת בין שני היריבים, בשוגג; ולטווח הזמן הארוך, זה של חודשים ושל שנים, הייתה קיימת סכנה כי כוחות מצריים ניכרים יישארו לאורך הגבול עם ישראל ויחייבו את צה"ל לגייס מילואים ולהחזיק כוח משמעותי בחזית

בן גוריון, מיוזמי מלחמת המנע ב-1956, בשארם א-שייח'

הדרום תוך יצירת עומס בלתי נסבל על המשק הישראלי. חרף סיכונים אלה, הרי מתחילתו של המשבר ועד סופו הייתה רק סבירות נמוכה שהוא יסלים עד כדי עימות צבאי ישיר. סבירות נמוכה זו נבעה מכך שמטרת שני הצדדים היריבים הייתה בראש ובראשונה להרתיע זה את זה משימוש בכוח. לפיכך כל עוד לא העריך צד אחד כי הצד האחר מתכוון להפעיל כוח, לא נוצרו אצלו מניעים לעשות שימוש בכוחו שלו. ריסון הדדי זה הופך את "רותם" לדוגמא מעניינת לאירוע, שבו האסטרטגיה הדומיננטית של שני הצדדים היא הגנתית בלבד. ממילא ברור, כי באינטראקציה אסטרטגית מן הסוג הזה אין כל סיכוי להסלמה מכוונת של המשבר לכלל עימות צבאי. עם זאת יש לזכור, כי בכל משבר טמונה סכנה של הידרדרות בשוגג – במיוחד כאשר בין הצדדים היריבים אין תקשורת ישירה או עקיפה. מעבר לכך גם הייתה סכנה שאחד הצדדים ינסה לנצל את המצב שנוצר לשם שינוי הסטטוס-קוו באופן חד צדדי לטובתו. אולם בפרשת "רותם" היה לישראל ולקע"ם עניין משותף מרכזי אחד: להימנע – כמעט בכל מחיר – מהסלמה בלתי רצויה של המתיחות ביניהן. הצורה שבה ניהלו את המשבר בימים ובשבועות שלאחר מכן הוכיחה כי גם בהעדר תקשורת ישירה ביניהן הן הצליחו להשיג יעד זה.

התגובה הישראלית למצב החדש שנוצר עם גילוי הצבא המצרי בסיני הוכתבה על-ידי ראש-הממשלה ושר הביטחון, ויעדה המרכזי היה הנמכת פרופיל המשבר. לפיכך דחה בן-גוריון את דרישות המטכ"ל לגיוס מילואים נרחב ודרש תחת זאת להסתפק במה שלימים ובתנאים שונים לגמרי עתיד היה להפוך לקונספציה צה"לית מרכזית: הסדיר יבלום. במסגרת זו הסכים רק לגיוס כוח מילואים של כ-7,000 איש, שדי היה בו כדי לאפשר את פריסת

זכתה מדיניות ההימנעות מגיוס מילואים נרחב לביקורת נוקבת מצד שר החינוך והתרבות, זלמן (זיאמה) ארן. השר הביע חשש מפני התקפה ערבית, ראה בגיוס המצומצם משום נטילת "דיסק מסוכן" ודרש על כן גיוס מלא.³⁷ דיווח נוסף מסר בן-גוריון לחברי הממשלה בישיבת הממשלה הרגילה של יום ראשון (26 בפברואר), שבה חזר פעם נוספת על הסיבות להחלטתו לערוך גיוס מוגבל ביותר חרף המצב המתוח.

הפרופיל הנמוך שבו הגיבה ישראל הרשמית על המהלך המצרי עלה בקנה אחד עם תגובותיה הפומביות של קהיר למשבר. ב-23 בפברואר עוד נתן מקור צבאי בדמשק ביטוי למצב הכוננות שבו נמצאים כוחות האוויר והים של קע"ם, אך מבלי שהתייחס כלל לכניסת הצבא לסיני.³⁸ אולם עם פרוץ המשבר, לאחר גיחות הצילום של ה-23 ושל ה-24 בפברואר, ועד ה-9 במארס הפסיקו כלי התקשורת במצרים ובסוריה, למעט חריג בודד, מלהתייחס בצורה כלשהי לריכוזי הכוחות בסיני. החריג היה התבטאות זהירה, שאין בה משום הודאה בכך שמצרים ריכזה את כוחותיה בגבול, בעיתון "אל-אהראם" מה-28 בפברואר, כי נוכח עמידתה האיתנה של קע"ם מולה החלה ישראל להשמיע זעקות שבר על "קריאות למלחמה נגדה ועל ריכוזים שלא היו כדוגמתם בסיני וברצועת עזה ועל מלקחיים שנפתחו נגדה..." עניינה של קע"ם בחיסול המשבר הועבר לישראל גם בצינורות תקשורת אחרים. כך, למשל, ציטט העיתון הביירותי "אל-חייאת" את כתב "ירפי" בקהיר, שדיווח כי "חוגים אחראיים במצרים" מסרו כי ריכוזי צבא ישראליים אומנם אותרו לאורך

הכוח הצה"לי הסדיר ואת העמדת חיל האוויר במערך כוננות. נראה כי בן-גוריון גם לא אישר עריכת טיסות צילום נוספות מעל סיני לפחות עד ה-29 בפברואר.³⁴ במקביל הטיל איפול תקשורת על המשבר שנוצר, וכתוצאה מכך נמנעו כלי התקשורת בישראל מלדווח על הכוננות ועל גיוס המילואים בארץ. אומנם התקשורת הישראלית דיווחה ב-25 בפברואר בכותרות הראשיות על ריכוזי הצבא המצרי בדרום, אולם דיווחים אלה נשענו על "מקורות זרים", בעיקר מאירופה, שידעו גם לספר כי צה"ל עוקב בעירנות אחר המתרחש בסיני. הערכת מקורות אלה הייתה זהה: המהלך המצרי מיועד לשרת צרכים פנימיים של קע"ם ולהרגיע את הסורים שהמצרים ניצבים לימנם, ולפיכך אין צופים כי יתפתח להתלקחות.³⁵ אף כי המסרים שהופיעו בתקשורת לא יוחסו ישירות לגורמים ישראליים, אפשר להניח כי ישראל עמדה מאחורי חלק ניכר מהם. סביר מאוד להניח שהתקשורת הישראלית שימשה כצינור להעברת מסרים לצד היריב. כמקובל ביחסי הממשלה עם התקשורת באותה תקופה, נפגש בן-גוריון עם עורכי העיתונים היומיים ודיווח להם – שלא לפרסום – על המצב הביטחוני, כולל גיוס המילואים המוגבל.³⁶

ככל הידוע נמנע בן-גוריון מלקיים ישיבות ממשלה מיוחדות על המשבר, ולפחות ביומנו אין כל עדות לפגישות כאלה. לשרים שבאו לשמוע ממנו דיווח על המצב הוא מסר פרטים בדבר הגיוסים ואת הערכתו כי המשבר יסתיים בשלום. פורום אחד שבו הוא דיווח על הפרשה היה ישיבת "חברינו" של שרי מפא"י. בפורום מצומצם זה

מטה האלוף טל – 1967

הגבול, אך המצרים פועלים "להרגעת הרוחות ולמניעת מלחמה".³⁹

במקביל להעברת מסרים מרגיעים אלה השלים הצבא המצרי את היערכותו בסיני, ובאותו מועד בערך (26-27 בפברואר) סיים צה"ל את פריסת החירום שלו בנגב. סך כל הכוח הצבאי שהעמידה קע"ם מול ישראל מנה עתה כ-16 חטיבות, כולל שלוש חטיבות השריון של דיוויזיה 4, שנפרסו במעורב הגנתי-התקפי בסיני ובקדמת סיני, ו-7 חטיבות, מתוכן 4 בקו הקדמי ו-3 חטיבות מאחוריהן, בסוריה. מול הכוח המצרי בדרום העמידה ישראל כוח דיוויזיוני פלוס, שכלל את חטיבות החי"ר 1 (גולני) ו-35 (צנחנים), את חטיבות השריון 7 ו-37 וכוחות נוספים של חת"ם, הנדסה ויחידות סיוע אחרות. לא ידוע מה היה הסד"כ שהעמידה ישראל מול הסורים בצפון, אבל נראה כי זה לא היה חריג בגודלו ונשען בעיקר על יחידות מילואים.

בד בבד עם סיום הפריסה המצרית איתר אמ"ן אינדיקציות ראשונות להקלה במצב, וראש אמ"ן הרצוג דיווח על כך לבן-גוריון. לאור זאת הציע הרמטכ"ל לסקוב לשחרר 6,000 מתוך 7,000 אנשי המילואים שגויסו, וראשי-הממשלה ושר הביטחון קיבל את הצעתו. במסגרת זו גם חזרו רוב חטיבת הצנחנים ויחידות מחטיבה 7 לפעילות שגרה. בימים שלאחר מכן המשיך צה"ל בשחרור מילואים, וב-5 במאוס מסרו הרמטכ"ל וראש אג"ם לבן-גוריון, כי נותרו מגויסים רק 400 אנשי מילואים. לאור העובדה שהצבא המצרי בסיני עדיין לא החל באותו שלב להחזיר יחידות לבסיסיהן, הביע בן-גוריון את דעתו כי יש לגייס שוב מילואים במטרה לחזק את השריון ואת חיל האוויר ולקבל לצורך זה את אישורה של ועדת חוץ וביטחון, אולם לא ברור אם הצעתו יצאה לפועל.

צעדים ראשונים לקראת החזרת הצבא המצרי לבסיסי הקבע שלו ננקטו ב-9 במאוס. באותו יום גם שברו כלי התקשורת המצריים את קשר השתיקה לגבי המשבר, וביטאון המשטר, "אל-אהראם", תיאר במאמר ראשי את מהלך האירועים מנקודת הראות של קהיר:

הרמטכ"ל של ישראל קיבל הוראות להתקיף את סוריה ביום חג האיחוד [ה-22 בפברואר], שעה שכל הצבא עסוק בחגיגות ולא יוכל להשיב. לאחר מכן קיבל הרמטכ"ל לסקוב הוראות שלא לבצע את ההתקפה, כי לממשלת ישראל נודע שאין קשר בין החיילים המשתתפים בחגיגות לבין אלה החוננים בגבול. נוסף על כך, אנשי המחנה השני עברו את התעלה לסיני והיו מוכנים להתקפה כללית, אילו כוחות ישראל היו מתנגשים בחזית הסורית. משעמדה ישראל בפני עובדות אלה, העבירה כוחות מחזית הצפון – כולל חטיבת גולני – ושלחה אותם במהירות לדרום. בישיבה סודית שקיימה ממשלת ישראל הוחלט שהמצב מחייב פעילות מדינית ולא צבאית. לפיכך הוחלט על נסיעתו של בן-גוריון לארה"ב.

תהליך פינויו של הכוח המצרי מסיני נמשך לאיטו לאורך כל חודש מאוס. בשלב ראשון החלו לחזור לבסיסי הקבע אלמנטים מדיוויזיה 2, ורק במחצית השנייה של החודש התפנתה גם דיוויזיה 4 למחנות הקבע שלה באיזור התעלה. אולם בטרם התפוגג המשבר סופית, אירע עוד אירוע דרמטי אחד, היכול להעיד על אשר עלול לקרות במצבים מסוג זה – במיוחד כאשר שני הצדדים היריבים אינם מתקשרים ביניהם.

במהלך סוף השבוע של ה-12 במאוס, כאשר כל האינדיקציות הצביעו על התפוגגות המתיחות, הגיעו לידי אמ"ן מספר ידיעות, שמהן עלה כי סף הכוננות של הצבא המצרי הועלה שוב. שני הקצינים התורנים באמ"ן, שניהם בדרגת סגן, לא היו מעורים בחומר הצבאי המצרי ולא יכלו ליצור קשר עם המומחים לנושא, שכן בבתייהם של אלה לא היה טלפון. בלית ברירה דיווחו הקצינים התורנים את הידיעות לראש אמ"ן, וזה מיהר לדווח על כך לרמטכ"ל. מכיוון שהמידע נמסר על-ידי ראש אמ"ן, נראה כי הוא נתפס על-ידי הרמטכ"ל לא כמידע גולמי, אלא כמודיעין מעובד. לסקוב היה מודע לכך שהעלאת הכוננות בצד המצרי לא באה בתגובה למהלך ישראלי מאיים, שכן כל מהלך כזה לא ננקט. בהעדר הסבר טוב לצעד המצרי הוא לא היה יכול לשלול את האפשרות כי למצרים כוונות תוקפניות, ולפיכך החליט להעלות את הכוננות בצה"ל והורה לחטיבת הצנחנים 35 להתפרט במערכי חירום באיזור ניצנה עוד באותה שבת. להחלטה זו היה מחיר כלכלי, אך מעל לכול היא יצרה פוטנציאל להסלמה מחודשת ובלתי מכוונת של המשבר לאור האפשרות שהמצרים יגלו את צעדי הכוננות בצד הישראלי וינקטו מהלכי נגד.

רק בבוקר שלמחרת, כאשר הגיעו קציני המדור הצבאי המצרי במחלקת המחקר ועברו על הידיעות, התברר כי למסקנה בדבר העלאת הכוננות בצבא המצרי לא היה כל שחר, וכי היא הוסקה בשל אי הכרות מספיק טובה של תורני השבת ושל ראש אמ"ן עצמו עם תמונת המצב בצבא המצרי.

טעות מחקרית זו הייתה מעין אקורד צורם אחרון למשבר "רותם". לרמטכ"ל נודע על הפרשנות המקלה של מומחי מחלקת המחקר לידיעות המתריעות של השבת עת נפגש באקראי בשירותים עם אחד מקציני המחקר. נראה כי לסקוב זעם לא רק על הדיווח הפרשני המוטעה שנתן לו ראש אמ"ן במהלך השבת, אלא גם על כך שהרצוג לא מיהר לדווח לו בצורה מסודרת, כי לא היה בסיס מודיעיני לכוננות החפזה, היקרה והמסוכנת שעליה הכריז. על רקע זה, וייתכן שגם על רקע מה שנתפס כתפקוד לקוי של אמ"ן קודם למשבר ובמהלכו, עבר "חתול שחור" ביחסי הרמטכ"ל וראש אמ"ן, וייתכן כי הפרשה תרמה לכך שכהונתו של האלוף הרצוג כראש אמ"ן הסתיימה מוקדם מהמקובל.

סיכום

מאז תחילת שנות ה-50, ובמיוחד בעשור שבין פינוי סיני למלחמת ששת הימים, נשענה תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל על שלושה נדבכים עיקריים: יכולתה הצבאית-פוליטית להרתיע את הערבים מפני יציאה למלחמה; יכולת קהיליית המודיעין שלה לספק התרעה אסטרטגית איכותית על כל כוונה ערבית לצאת למלחמה כזו; יכולתו של צה"ל להביס את הצד הערבי והיה וההרתעה נכשלה. "רותם" העמיד את שני הנדבכים הראשונים במבחן החמור ביותר. הם עמדו בו, אבל בהצלחה חלקית בלבד.

הנשיא נאצר חתר להשיג שני יעדים, כאשר נתן את ההוראה להכניס את הצבא המצרי לסיני: הרתעת ישראל מפני תקיפה אפשרית של סוריה וצבירת נכסים במישור התעמולתי של הזירה הערבית הפנימית – במיוחד נגד עיראק הבעתיסטית – כמי שאינו נרתע מלהתמודד עם ישראל לטובת העניין הערבי הכולל. בכך שנאצר נמנע מלקרוא תגר על ההרתעה הישראלית הכוללת, זו אשר כוונה לשכנע את הערבים שמחיר מלחמה כוללת נגד ישראל יעלה על התועלת הגלומה במהלך כזה, הוא הודה למעשה שאינו מוכן עדיין לעימות כולל עם ישראל. לפיכך אפשר להסיק, כי ההרתעה הישראלית הכוללת עמדה במבחן "רותם". אולם במקביל, בהציבו את רוב צבאו בסמוך לגבול הישראלי, הוכיח נאצר כי הוא מוכן לקרוא תגר על "קווים אדומים" ספציפיים של ישראל, קרי פירוז סיני. ועם זאת, גם האתגר שהציב כאן היה בעל אופי מוגבל. עד 1960 נמנעה ישראל מלהגדיר ריכוזי כוחות מצריים בסמוך לגבולה כהפרה ברורה של "קו אדום". אפילו במהלך המר"מ שהתנהל על פינוי צה"ל מסיני בחרה ישראל להדגיש את חופש השיט במצרי טיראן ואת פירוזה של רצועת עזה מכוחות צבא מצריים כדרישות קונקרטיים, וכמעט שלא התייחסה לסוגיה של פירוז סיני. סביר לכן להניח, כי מנקודת ראותו של נאצר הכנסת הצבא לסיני לא הייתה משום קריאת תגר גלויה על ישראל, אלא נקיטת מהלך כוח מדוד בתנאים של סביבה אסטרטגית בלתי מוגדרת דיה.

כושרה של קהיליית המודיעין הישראלית לספק התרעה אסטרטגית איכותית מפני היווצרות איום צבאי מצרי ויכולתו של צה"ל לתרגם התרעה כזו לכלל פעולה קונקרטיה נמצאו לקויים למדי בפרשת "רותם". אומנם אמ"ן הזהיר ב-18 בפברואר את צרכניו שהצבא המצרי עומד להתפרס בסיני, אולם דבר לא נעשה בשבוע שלאחר מכן כדי לקדם פני איום כזה. במידה רבה נבע הדבר מן העובדה שאמ"ן נמנע מלתקוע בחוצרת ההתרעה תרועה רמה יותר. אומנם היו נסיבות מקילות לכך – בראש ובראשונה העובדה שאמ"ן העריך, נכונה, כי כוונת המהלך המצרי היא הגנתית ולא התקפית – אבל הניסיון שהצטבר לפני "רותם" ואחריו הראה, כי סף ההתרעה של אמ"ן היה נמוך הרבה יותר במצבים פחות מאיימים. מקבלי ההחלטות הישראליים בתחום הצבאי והמדיני היו שותפים

חלקיים לכישלון – בראש ובראשונה מכיוון שלא היו דרוכים דיים לקלוט את ההתרעה שאמ"ן נתן לה ביטוי בכתובים. לכן לא הורו מייד על ביצוע גיחת צילום מעל סיני וגם לא תגברו את הנוכחות הצבאית הישראלית בנגב.

"רותם" הותיר את רישומו על מדיניות הביטחון הלאומי של ישראל. המשבר דרבן אותה להגדיר ריכוזי כוחות ניכרים של צבא מצרים בסמוך לגבול בדרום כמהלך בלתי קביל מבחינתה, ועד מאי 1967 נראה היה כי נאצר מקבל כלל חדש זה. בתחום המודיעיני הוסקו מסקנות נכונות מן הכשל האיסופי בסיני, ובשנים שלאחר "רותם" השקיע אמ"ן משאבים ניכרים בבניית יכולת כזו. פירות המאמץ נקטפו במהלך משבר מאי-יוני 1967 ובמהלך המלחמה שפרצה בעקבותיו.

ולבסוף, מצרים וישראל למדו כי ריכוז כוחות מצריים בסמוך לגבול הישראלי אינו חייב להוביל למלחמה. אולם נראה כי שני הצדדים הסיקו מכך מסקנות שונות. שבע שנים מאוחר יותר העריך נאצר, כי חופש התמרון שלו עולה על זה שעמד לרשותו ב-1960, בעוד שישראל האמינה כי מהלכה לאחר "רותם" צמצמו חופש תמרון זה. הערכת המצב השונה של ישראל ושל מצרים ב-1967 הובילה, במידה רבה, למשבר ולמלחמה.

הערות

1. "תבוסת 1967: כיצד אירעה ומי האחראי לה", סימפוזיון "אלווסט", מערכות, 325, יוני-יולי 1992, עמ' 17.
2. Mahmoud Riad, *The Struggle for Peace in the Middle East*, New York, 1983, p. 11
3. Carl Van Horn, *Soldiering for Peace*, New York, McKay, 1967, pp. 127-129
4. The Israel Oriental Society, *The Reuven Shiloah Research Center Middle East Record*, Bolume One, 1950 (London: Weidenfeld & Nicholson), pp. 130-133
5. הארץ, 1 בפברואר 1960.
6. יומן בן-גוריון (יב"ג) ארכיון צה"ל, גבעתיים, 29 בינואר 1960.
7. יב"ג, 1 בפברואר 1960.
8. ון הורן טוען – על פי דיווחי נספחים צבאיים בישראל, שביקרו באיזור הקרב, כי הפעולה הישראלית אכן לא הצליחה במלואה. ון הורן, ע"ע 134, 137.
9. אל-אהראם, 2 בפברואר 1960.
10. מעריב, 2 בפברואר 1960.
11. יב"ג, 2 בפברואר 1960.
12. מעריב, 4 בפברואר 1960.
13. יב"ג, 4 בפברואר 1960.
14. שם, 6 בפברואר 1960.
15. שם, 15 בפברואר 1960.
16. שם, 27 בפברואר 1960; אל-אהראם, 9 במארס.
17. יצחק רבין, פנקס שירות, ת"א, מעריב, 1979, ע"א 106-107. ראוי לציין כי תיאורו של רבין את האירוע כולל שגיאות עובדתיות שונות, שהחשובה שבהן היא ייחוס פרשת "רותם" לינואר במקום לפברואר. אין זה מן הנמנע איפוא, כי גם ייחוס חלק מהמידע ההתרעתי לבריה"מ הינו שגוי ונסמך על אירועי משבר '67, שבחלקם דומים כל כך לאירועי "רותם".

מכניזם של קונפליקט

אופן היווצרות קונפליקט בין צה"ל לאוכלוסיה הפלסטינית
כשהמשטרה הפלסטינית בתווך – משמעויות והשלכות

סא"ל קובי

המשטרה הפלסטינית. זו מייצגת אותם בפני כוחות צה"ל הפועלים בשטח. בשטח פועלות אפוא ארבע ישויות: צה"ל, המשטרה הפלסטינית, מתיישבים ישראלים ואוכלוסייה מקומית פלסטינית. צה"ל, המשטרה הפלסטינית והאוכלוסייה המקומית פועלים במערכת איזונים עדינה ורגישה, מושפעים באופן ישיר זה מפעילותו של זה ובאים במגע שוטף ויומיומי. לעומתם המתיישבים הישראליים מבודדים מעצם העובדה שאין הם מכירים בסמכותה של המשטרה הפלסטינית ומשום שהם מנהלים חיים עצמאיים כהתיישבות קהילתית וחקלאית, שאינה נצרכת למגע יומיומי עם האוכלוסייה המקומית. לעומת זאת הקשר בין ההתיישבות היהודית לצה"ל הדוק מאוד וממוסד. תחושת איום של המתיישבים או פיגוע בקרבת יישוב יהודי מביאים להפעלת לחץ על צה"ל לנקוט אמצעים ביטחוניים נוספים, שנקיטתם גורמת להפעלת מערכת לחצים על האוכלוסייה המקומית ועל המשטרה הפלסטינית.

בסיטואציה זו מוצאת עצמה המשטרה הפלסטינית בצבת של מחויבויות – מחד גיסא לאוכלוסייה המקומית, ומאידך גיסא להסכם ולצורך להקנות ביטחון ורגיעה. סיטואציה זו מתבררת ברוב המקרים כבעייתית ומורכבת מאוד. האינטרס הפלסטיני המובהק הוא להקל על האוכלוסייה המקומית ולאפשר לה שגרת חיים נוחה. אינטרס זה עומד בסתירה לצרכים הביטחוניים שלהם מחויבת גם המשטרה הפלסטינית. כתוצאה מסתירה זו מתפתח לעיתים מכניזם של קונפליקט. במקרים קיצוניים, שבהם מחרפים ומקצינים העימותים בין האוכלוסייה המקומית לבין צה"ל – בגין האמצעים הביטחוניים הננקטים לאחר פיגוע וכדי לתת מענה לתחושת האיום וחוסר הביטחון של המתיישבים הישראליים – נוצר נתק בין צה"ל, המשטרה הפלסטינית והאוכלוסייה המקומית. בשל הניתוק קטנה באופן משמעותי היכולת להידבר ולהשפיע. אם ננסה להמחיש את הסיטואציה במודל תיאורטי, הרי שמדובר במשולש כוחות, הפועל ככזה כל אימת שמתקיימים קשר והידברות בין מרכיביו.

ב־4 במאי 1994, בהמשך להסכם אוסלו, נחתם בקהיר ההסכם הישראלי-פלסטיני. ב־12 במאי 1994 החלו לפעול ברצועת עזה מכוח ההסכם המשרדים המשותפים, ובתחילת יוני 1994 החלו לפעול הסיורים המשותפים.

מהשלב שבו מתחיל יישום ההסכם, והמשטרה הפלסטינית כמו גם הסיורים המשותפים פועלים ברצועת עזה מכוח ההסכם, אנו ניצבים בפני מציאות שונה מזו שהכרנו טרם ההסכם. ברצועת עזה מתעצבת ונבנית מציאות חדשה, מורכבת ובעייתית הן באזורים שבהם שוכנות התיישבויות ישראליות לצד יישובים פלסטיניים והן בצירים המשותפים, שבהם נעים כל־ירכב של אזרחים ישראלים ופלסטיניים וכל־ירכב של צה"ל ושל המשטרה הפלסטינית. לצה"ל אינטרס מובהק וברור לשמור על ביטחון מקסימלי לתושבים, ליישובים ולכוחות צה"ל הפועלים בשטח. לרשות הפלסטינית אינטרס מובהק לממש ריבונות, לתפוס חזקה, להפגין נוכחות, להיחשב לסמכות שלטונית ומעבר לכול – להקל על האוכלוסייה הפלסטינית ולחזק את תחושת השחרור משלטון כיבוש מתמשך.

ההסכם נתון לפרשנויות משפטיות שונות של הצד הישראלי ושל הצד הפלסטיני – פרשנויות שלעיתים סותרות זו את זו.

המתיישבים הישראליים דבקים ברצונם להמשיך לנהל שגרת חיים בטוחה ועצמאית ואינם מכירים בסמכותן של המשטרה הפלסטינית או של הרשות הפלסטינית כלפיהם (ואכן על פי ההסכם אין סמכות כזו בשטחים הנתונים לשליטה ולאחריות ביטחונית ישראלית).

האוכלוסייה הפלסטינית המקומית הציבה רף ציפיות גבוה מאוד עם חתימת ההסכם ולאחר שנכנסו לשטח כוחות המשטרה הפלסטינית. עצם נוכחותה ופעילותה של המשטרה הפלסטינית נותנת בידי האוכלוסייה המקומית תחושת גאווה וביטחון, הנובעת גם מהכרת המגבלות, שמטילה המציאות החדשה על פעילות כוחות צה"ל. לאוכלוסייה המקומית יש עתה כתובת, שבפניה היא יכולה לשטוח את טענותיה ואת דרישותיה –

אולם במקרים של פיגוע או של תחושת איום הולכת וגדלה של המתיישבים הישראליים, מופעלת מערכת לחצים פנימית, הגורמת להיפרדותו של המשולש ולפגיעה ביכולת ההידברות וההשפעה ההדדית. למשל, לאחר הפיגוע בכפר דרום (9 באפריל 1995) נוצר מכניזם כזה של קונפליקט, החוזר על עצמו לאחר כל פיגוע, תקרית או אירוע קשה בגזרה. למכניזם הקונפליקט שלושה תוצרי לוואי בולטים:

1. פגיעה באמון ההדדי שבין מפקדי צה"ל למפקדי המשטרה הפלסטינית בשטח.
2. חיכוך בין צה"ל לאוכלוסייה המקומית (כשבתווד נמצאת המשטרה הפלסטינית).
3. הפרות סדר.

תוצרי לוואי אלה משמשים כחומר דלק לקונפליקט הבא, וכך נוצר מעגל קסמים. ניתן להצביע על שני תהליכים עיקריים, המרכיבים את המכניזם הזה: תהליך המעגל הסגור ותהליך שרשרת/סדרתי.

משמעויות והשלכות

מנגנוני הקישור והתיאום וכן הסיורים המשותפים מתפקדים כווסתי לחץ במקרי עימות וחיכוך בשטח, אלא שהשפעתם מוגבלת עד לשלב שבו הופך העימות בשטח למחלוקת עקרונית בין מפקדי האזורים הבכירים.

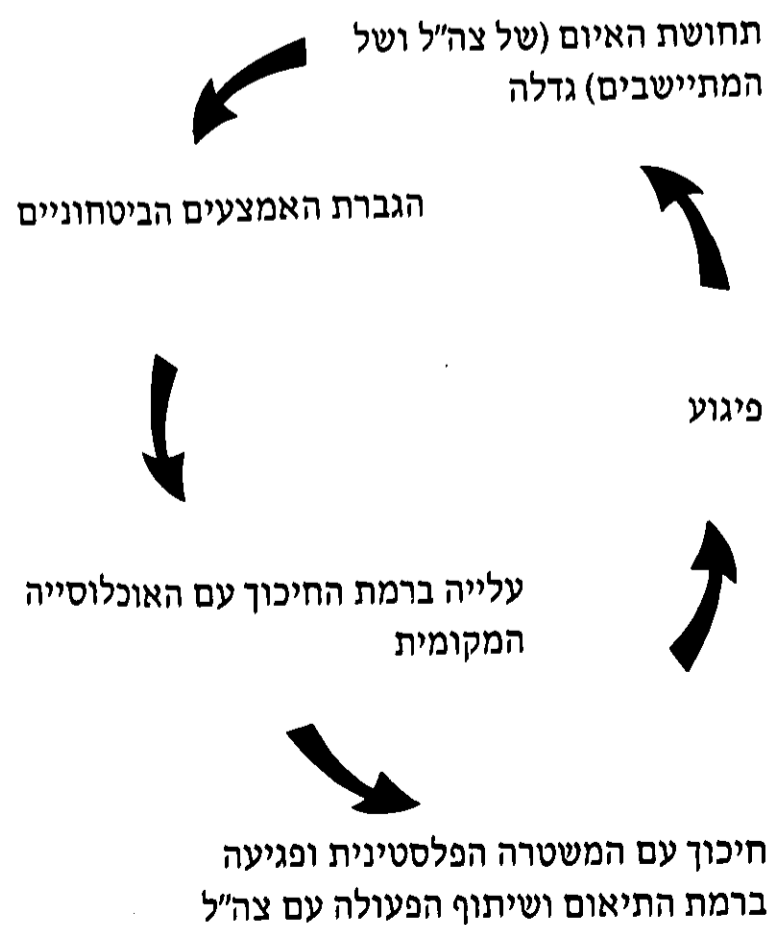
גלישת המחלוקת מהשטח לרמת המפקדים חושפת ביתר שאת את משבר האמון שבין שני הצדדים. למפקדי צה"ל קשה לקבל את הנסיגה הפלסטינית מהסכמות שהושגו ואת חוסר רגישותם – לכאורה – למצב הביטחוני החדש. המחלוקת מגבירות את המתח ומחדדות את העימות, עד כי בסופו של תהליך מחליט צה"ל לפעול באופן חד-צדדי כדי להשיג את הביטחון הנדרש. בשלב זה מתגלה ביתר שאת חולשתה של המשטרה הפלסטינית, המתקשה להשלים עם ביצועה של מדיניות, שמשמעותה פגיעה ברווחת האוכלוסייה הפלסטינית. המשטרה הפלסטינית מתקשה להתמודד עם סיטואציית משבר ועם עימות מול האוכלוסייה המקומית, המזהה את השוטרים הפלסטיניים במקרים אלה כעושי דברו של צה"ל וכמשרתי אינטרס זר. המשטרה הפלסטינית כזרוע של הרשות הפלסטינית רגישה מאוד למעמדה ברחוב הפלסטיני וזקוקה לגיבוי לצורך תפקודה.

בהעדר יכולתה של האדמיניסטרציה הפלסטינית לתת מענה הולם לאוכלוסייה המקומית ומכוח נגישותם וזמינותם של הסיורים המשותפים ושל ה-S.C.O., הופכים מנגנונים אלה לכתובתו של האזרח הפלסטיני, המרגיש נפגע מאמצעים ביטחוניים שמפעיל צה"ל. ה-D.C.O. הפלסטיני ברמת המחוז (מוח'תארים, נכבדים, בעלי עניין והשפעה) והסיורים המשותפים ברמת השטח נאלצים להתמודד עם מערכת הלחצים המופעלת עליהם. פניית האזרחים הפלסטיניים למנגנוני הקישור היא בחזקת התנהגות מחזקת, מכיוון שבכל מקרה שבו מצליחים

ה-D.C.O. והסיורים המשותפים להקל על מצוקת האזרח, גדל קצב הפניות ומספרן בתחומים אזרחיים, שאינם (ברוב המקרים) בתחום אחריותו הישירה של ה-D.C.O. הניסיון שנצבר עד כה מלמד שה-D.C.O. הפלסטיני מייחס חשיבות רבה לתחום האזרחי, קרי למעמדו של האזרח הפלסטיני, לכבודו ולרווחתו.

במהלך הזמן נוצרת מגמה של יתר הבנה ושל קירוב עמדות בין שני הצדדים. מודלים של פתרונות משותפים דוגמת מחסומים משותפים וסלילת דרכים חלופיות מתגבשים ומתעצבים ומאפשרים לשני הצדדים לרכך קונפליקטים. משימתם של המשרדים המשותפים ושל מנגנוני הקישור היא למצוא את המאחד ואת המשותף לאינטרסים השונים של שני הצדדים (בחלק מהמקרים מדובר באינטרסים סותרים), או לכל הפחות לצמצם את המרחק – לעיתים הפסיכולוגי – במטרה לשפר את איכות שיתוף הפעולה בין צה"ל למשטרה הפלסטינית, להביא לרגיעה בשטח ולאפשר את יישום ההסכם ומימושו.

תהליך המעגל הסגור

תהליך השרשרת

תפקידה לדון בסוגיות ביטחוניות שלא באו על פתרון באמצעות ההסכם, בסוגיות ביטחוניות הנתונות במחלוקת בין הצדדים ובסוגיות ביטחוניות חריגות וחמורות. ה-J.S.C הוא דרג מנחה ומכוון של ה-D.C.O.

מילון מונחים
 סיור משותף – כוח משימה המורכב משני צוותים – צוות ישראלי וצוות פלסטיני. כל צוות מונה 3 שוטרים בפיקוד קצין (בסך הכל 4 אנשים). כל צוות נע ברכב – רכב ישראלי ורכב פלסטיני. סימן ההיכר המשותף הוא דגל כתום. בשטחים שהם באחריות ביטחונית ישראלית מוביל הצוות הישראלי. בשטחים שהם באחריות ביטחונית פלסטינית מוביל הצוות הפלסטיני. תפקידו של הסיור המשותף לסייר, לפקח ולדווח ל-D.C.O על המתרחש בגזרתו, להבטיח תנועה חופשית ובטוחה לאורך הצירים ובשטחים שלצידם ולהגיש סיוע במידת האפשר בהגיעו למקום תקרית.

D.C.O – District Coordination Office – משרד תיאום מחוזי. במשרד נציגות ישראלית ונציגות פלסטינית. תפקידו העיקריים של ה-D.C.O:

- א. תיאום, הכוונה והפעלה של הסיורים המשותפים.
- ב. תיאום ומיסוד שיתוף הפעולה בין מפקדי הגזרות הישראליים והפלסטיניים, לרבות תיאום פעילויות של הצד האחד, העלולות להשפיע על הצד האחר.
- ג. לבחון ולחקור אירועים המתרחשים בגזרתו ולדווח לרמות הממונות על הממצאים ועל המשמעויות ולתת המלצות.
- ד. לבצע הנחיות ה-J.S.C בהתאם למדיניות הנקבעת על-ידי ה-J.S.C כדרג מנחה ומכוון.

J.S.C – Joint Security Committee – הוועדה הביטחונית המשותפת. זו מורכבת מ-7 נציגים מכל צד.

לוחמת יבשה

לוחמת היבשה במאה ה-21 תעוצב על-ידי ההשפעות המצטברות של שינויים מהפכניים רבים, הטעונים עדיין מיזוג בדפוסים ברורים או כאלה הניתנים לחיזוי. המחברים מצביעים על שלושה מרכיבי שינוי, שלהם תהיה, לדעתם, ההשפעה הרבה ביותר על כוחות היבשה ועל הניהול המשולב של לוחמת היבשה. המסר המרכזי של המחברים לאסטרטגים הוא, שיש ליטול את הדברים החיוביים בהווה ולקדם אותם אל העתיד, בעוד כוחות היבשה מסתגלים לשינויים המהפכניים ההולכים ומופיעים מעבר לאופק.

שימוש מכריע בכוח צבאי אינו מחייב מלחמה כוללת. המשמעות של שימוש כזה היא ניצול מכריע של המרכיב הצבאי בעוצמה הלאומית בהתאם למטרות האסטרטגיות ובהתאם למשימה הצבאית, לנתוני המצב ולתנאי האיום. לפיכך מעורבות צבאית אמריקנית במשברים או בסכסוכים תאופייין בעוצמה צבאית שתופעל בצורה מכרעת ובדיוק רב ככל האפשר במטרה להשלים את המשימה בזמן קצר ככל האפשר ובאובדן חיים ומשאבים מועט ככל האפשר. הדרג המדיני האמריקני תובע מן הכוחות המזוינים להצטמצם בהיקפם ובתקציביהם, לתרום להתאוששות המשק, ליטול חלק במבצעי יציבות בעולם ולשמור על יכולתם להשיג ניצחון מכריע בכל הנסיבות שבהם יופעלו – והכול בעת ובעונה אחת. המשמעות של ארבע דרישות סימולטניות אלה מבחינתם של האסטרטגים הצבאיים היא:

- ★ הצורך להשיג עדיפות בכוח-אדם (חיילים ויחידות), בהדרכה ובדוקטרינה וכן עליונות טכנולוגית שתפצה על הקטנת הכוחות.
  - ★ להפיק את מירב התועלת מהתנועה ומהקצב בשילוב עם עוצמת-האש.
  - ★ לשמור על מירב הגמישות והמבנה המאוזן של הכוחות ושל היכולת.
- לשון אחר: המציאות הבינלאומית והפנימית יצרה פרדוקס: צמצום המשאבים הצבאיים מזה והרחבת המשימות המוטלות על הצבא מזה. הפרדוקס יוצר לחצים משמעותיים ביותר על כוחותינו, ומתחייבים אפוא שינויים יסודיים באופן שבו האומה מנהלת את ענייני הביטחון שלה.

שתי תמורות מושגיות

לפני שנדון בשינויים המתחוללים בדרכי הניהול של לוחמת היבשה, יש לעמוד על היקף התמורות שחלו בנוסחות ששימשו את שלושת הדורות האחרונים של האסטרטגים האמריקניים.

במאה ה-21

גנרל גורדון ר' סליבן וקולונל ג'יימס מ' דוביק*

גנרל סליבן, ראש המטה של כוחות היבשה בצבא ארה"ב, שירת בתפקידי פיקוד ומטה רבים בארה"ב, באירופה, בווייטנאם ובקוריאה. קולונל דוביק משרת במטה האישי של ראש המטה של כוחות היבשה בווייטנאם. המאמר מעובד מתוך Military Review, ספטמבר 1993.

* הפעלתו בצורות אחרות, בין כשהיא פועלת לבדה ובין בשיתוף עם ידידים או בעלות-ברית; כפי שאומר ברנרד ברודי:

כאזרחים אמריקניים אנו מצפים, שאומתנו תהיה מעורבת במלחמה אך ורק... למטרות מדיניות המתיישבות באורח סביר עם הפילוסופיה המדינית הבסיסית שלנו... אנו גם מצפים שאת המטרות, שלמענן אנו נלחמים, אפשר יהיה להשיג... באמצעות מלחמה שסביר ללחום אותה... [ושיש] אפשרות לנצח [בה]... [אחרת] כל אומה, הפונה לדרך המלחמה, גורמת להשמדת חיים ורכוש חסרת הבחנה ובקנה מידה נרחב.⁴

הציפיות שתיאר ברודי נשארו עד היום חלק מהרוח הצבאית, החברתית והמדינית האמריקנית. כשאומה יוצאת ל"מלחמה", הכול מבינים שתנאי הכרחי להצלחה הוא הגדרת מטרות מדיניות הניתנות להשגה, גיוס האמצעים הדרושים להשגתן ולקיומן והבטחת תמיכתה של האומה, כלומר רצון האומה. בלא תנאים אלה יציאה למלחמה אינה אלא "השמדת חיים ורכוש חסרת הבחנה". הדוקטרינה הצבאית מסווגת אפוא כהלכה את ההבחנה בין "מלחמה" לבין "מבצעים לא-מלחמתיים".

אולם פשטותם של סיווגים אלה עלולה להטעות, אף-על-פי שהם שימושיים, נוחים וחשובים. סיווגה של "מלחמה" כמעשה שונה מכל שימוש אחר בכוח צבאי עשוי להטעות את האסטרטג ולהניעו להאמין שהתנאים הדרושים להצלחה בהפעלת כוח צבאי בשעה שמנהלים "מלחמה" שונים מהתנאים הנדרשים ב"מבצע לא-מלחמתי". שום אסטרטג רציני המתכוון למלחמה, למשל, לא ישכח לשאול: "האם צריכות להיות לנו מטרות מדיניות ברורות, בנות-השגה?" או: "האם על האומה להקצות את האמצעים הדרושים להשגת מטרותיה המדיניות?" או: "האם עלינו להבטיח שהאומה תומכת במלחמה?" ובכל זאת, כשעולה על הפרק שאלת הפעלתו של כוח צבאי ב"מבצעים לא-מלחמתיים", לא תמיד מציגים שאלות כאלה.

הנוסחה האסטרטגית של המלחמה הקרה – מניעת התפשטותו של הקומוניזם – אינה תואמת עוד את המציאות של ימינו; שימוש בנוסחה זו לפתרון בעיות חדשות הוא מתכון בדוק לכישלון. זוהי התמורה הראשונה, ואולי החשובה והקשה ביותר, המשפיעה על השינויים בצורת הניהול של לוחמת היבשה. ארה"ב זקוקה למודל שונה, שלפיו תגייס, תצייד, תפרוס, תארגן, תדריך, תאמן, תתאם ותקיים את כוחותיה המזוינים ותפעילם בקרב. התפיסה ה"מסורתית" שלנו בדבר בלימה והרתעה מימי ההגנה האסטרטגית בתקופת המלחמה הקרה צריכה כיום חשיבה חדשה. לארצות-הברית אין עוד המטרה השלילית למנוע את התפשטות הקומוניזם.² יש לה מטרה חיובית: לקדם דמוקרטיה, יציבות אזורית ושגשוג כלכלי. "העסקה קיבוצית", כפי שהיא מכונה בפי אנשים מסוימים, הולכת ותופסת את מקום הבלימה. ההרתעה שומרת עדיין על חלק ממשמעויותיה, אבל הביטוי "מניעה" מתחיל להופיע יותר ויותר כתפיסה אסטרטגית משלימה, ואולי חלופית. זוהי תמורה מושגית משמעותית מימי המלחמה הקרה, אבל אין היא היחידה הנדרשת.

התמורה המושגית השנייה עוסקת בחידוד ההבנה כיצד לנצל כוח צבאי. המושג "מלחמה" מובן בדרך כלל כלחימה קונבנציונלית: צבאות של מדינת-אומה או של ברית-מדינות נלחמים נגד צבאותיהן של מדינות אחרות. כל מעשה אלימות, שימוש בכוח או מעשה איבה אחר מסווג כ"מבצע לא-מלחמתי".³ על סמך הבחנות אלה יש המרחיקים לכת ומציינים סוגי אלימות אלה: פעילות של ימי שלום המלווה באלימות ברמה נמוכה ביותר, משברים, סכסוכים, מלחמה ופעילויות לסיום מלחמה.

הסיווג הזה שימושי למדי, מפני שהוא מאפשר לאסטרטג לתכנן הפעלת כוח צבאי במגוון של נסיבות מודרנות. זאת ועוד, הסיווג ממחיש שלא כל הפעלת כוח צבאי כרוכה ב"יציאה למלחמה". יש כאן אפוא הבחנה מושגית נוחה והבחנה פוליטית חשובה. מבחינה פוליטית, על ארה"ב להבחין בין הפעלת כוח צבאי ב"מלחמה" לבין

בפרוס המאה ה-21 על האסטרטג להתייחס ברצינות לדבריו של מייקל הווארד:

בהחלט ייתכן, שמלחמה במובן של סכסוך מזוין גדול ומאורגן בין חברות מפותחות מאוד לא תחזור על עצמה... אף-על-פי-כן, אלימות תוסיף להתפרץ בחברות מפותחות כמו בחברות שאינן מפותחות כל-כך, והיא תיצור מצבים של סכסוכים מזוינים מקומיים, שלעיתים קרובות לא יהיה אפשר להבדיל ביניהם לבין מלחמה מסורתית.⁵

על האסטרטגים לטש ולחדד את הבנתם כיצד להפעיל כוח צבאי בהתאם למציאות השוררת באותו זמן. קרל פון-קלאוזביץ הגדיר את המלחמה פשוט כ"פעולה אלימה, שנועדה לכפות על האויב שלנו לעשות כרצוננו למטרה מדינית כזאת או אחרת." "איש אינו פותח במלחמה," אומר קלאוזביץ, "או לפחות איש שדעתו צלולה עליו אינו צריך לפתוח במלחמה, בטרם יהיה ברור לו מה הוא מתכוון להשיג במלחמה זו, וכיצד הוא מתכוון לנהל אותה." "אומנם ייתכן שהגדרתו ל"מלחמה" אינה ישימה כל-כך בימינו בשל המציאות הפוליטית השוררת כיום, אך אזהרותיו בכל הנוגע לשימוש בכוח צבאי הן מאלפות עד ימינו. הן מתאימות להפליא לאלימות מן הסוג שמייקל הווארד מתאר כאלימות, "שלעיתים קרובות אי אפשר להבדיל בינה לבין מלחמה מסורתית."

אומה עשויה להפעיל את כוחה הצבאי כדי לכפות על היריב, לפעמים באלימות או באיום של אלימות, לעשות את רצונה. ניצול כזה של כוח עולה בקנה אחד הן עם מה שקלאוזביץ כינה "מלחמה" והן עם מה שהווארד כינה כמעשים, "שלעיתים קרובות אי אפשר להבדיל בינם לבין מלחמה מסורתית". הפעלת כוחות אמריקניים וכוחות של בעלות-הברית בסומליה ובבוסניה הן שתי דוגמאות מצוינות. כשאומה מפעילה את כוחה הצבאי בצורה כזאת, קלאוזביץ בן-זמננו היה מתריע, שאל לה לפתוח בפעולה בלי שיהיו ברורות לה תחילה מטרותיה המדיניות והדרך להשיגן. המטרות וההשקפות חייבות להישען על הקצאת משאבים צבאיים מספיקים ועל גיוס הרצון הלאומי (או הבינלאומי) להשגת המטרה המדינית.

אין ספק שהמציאות העולמית בימינו שונה מן

המציאות שקלאוזביץ הביא בחשבון. אסטרטגים בני-זמננו נתקלים כיום בנציגיהם של שליטים פיאודליים, של קבוצות דתיות, של קבוצות אתניות, של קרטלי סמים, של ארגוני פשע אחרים ואפילו של חברות על-לאומיות, המפעילים כוח או מאיימים להפעיל כוח להשגת מטרותיהם. מדינות נעזרות גם באמצעים לא-מלחמתיים, כמו פעולות לשמירה על השלום, לאכיפת השלום, לפיקוח על הפסקות-אש, לסיוע בהשלטת חוק וסדר, להגנה על הגשת סיוע הומניטרי, להבטחת זכויות מעבר ולאכיפת עיצומים כדי לאכוף על יריביהן לעשות כרצונן "למטרה מדינית מסוימת".

רעיונותיו של ברודי – כוחם יפה גם כאן: הדוברים בצורה מופשטת [על מלחמה]... מוצאים את עצמם בעימות עם הדוברים על אודות גוויות [ועל] כפרים חרוכים... נוסחאותיהם של האסטרטגים יכולות להיות הרסניות... בזמן מלחמה משתמשים העוסקים בכך בלשון עילגים, אשר האנשים בקו החזית... יכולים רק בקושי לראותה כשייכת למצבם.⁸ תהיה האבחנה בין "מלחמה" לבין "מבצעים לא-מלחמתיים" שימושית ונחוצה ככל שתהיה, האסטרטגים אינם יכולים להרשות לעצמם שסיווגים מושגיים אלה יהפכו לנוסחאות שמזכיר ברודי. מנהיגים ואסטרטגים חייבים לדעת מהן הדרישות החיוניות להצלחה כל אימת שמפעילים כוח צבאי: הגדרת מטרות מדיניות ברורות ובנות השגה; תכנון צעדים אסטרטגיים והפעלתם לשם השגת מטרות מדיניות אלה; גיוס אמצעים הולמים ליישום הצעדים האסטרטגיים ולקיומם והבטחת תמיכתה של האומה (או של הקואליציה).

הרחבת ההבנה המסורתית של הפעלת כוח צבאי ב"מלחמה" ל"מבצעים לא-מלחמתיים" גורמת אי-נוחות למדינאים ולראשי הצבא כאחד, מפני שהם מתקשים להצביע על מטרות אסטרטגיות ברורות ובנות-השגה, על אף חשיבותן. קיים פיתוי רגשי לרצות "לעשות משהו" בלי להבין תחילה, ובבהירות, מהי המטרה המדינית ש"משהו" זה אמור להשיג. ובכל זאת, כפי שמזכיר לנו ברודי, זוהי הדרישה הראשונה במעלה, אחרת כל מה שנעשה הוא "השמדת חיים ורכוש חסרת הבחנה".

שדה-הקרב המתרחב

השטח שתפס כוח פרוס בן 100 אלף איש	ימי קדם	מלחמות נפוליאון	מלחמת האזרחים	מלחמת העולם הראשונה	מלחמת העולם השנייה	מלחמת יום-כיפור	מלחמת המפרץ*
קמ"ר	1.00	20.12	25.75	248	2,750	4,000	213,200
חזית (קמ"ר)	6.67	8.06	8.58	14	48	57	400
עומק (ק"מ)	0.15	2.50	3.0	17	57	70	533
אנשים לקמ"ר	100,000	4,970	3,883	404	36	25	2,34
מ"ר לאדם	10	200	257.5	2,475	27,600	40,000	426,400

* כל הנתונים, להוציא את נתוני מלחמת המפרץ, לקוחים מספרו של קולונל ט"נ דיפי, *The Evolution of Weapons and Warfare* עמ' 312. נתוני השטח במלחמת המפרץ לקוחים מספרו של לוטננט-ג'נרל פגוניס, *Moving Mountains*; באזור זה היו פרוסים חצי מיליון חיילים בקירוב.

ושיטות הפיקוד והשליטה (C2) בתגובה על קטלניות ופיזור ההולכים וגדלים. לשינויים אלה הייתה בו בזמן השפעה על האימונים, על החיילים ועל המפקדים.¹² במלחמת המפרץ היינו עדים לפיזור גדול עוד יותר ולשיפור ביכולת לשגר אש קטלנית לטווחים ארוכים. הטבלה המובאת כאן מצביעה שאי אפשר עוד לתאר את הגידול הזה בצורה גיאומטרית, מפני שהשינויים שחלו בתקופת מלחמת המפרץ היו גדולים עשרות מונים. ה-MLRS (מערכת רקטות לסיוע כללי), המסוק "אפאצ'י", הטיל "פטריוט", הטיל "לנס", ה-ATACMS (מערכת טילים טקטיים של כוחות היבשה), הטנק "אברמס" והנגמ"ש "ברדלי", ביחד בשילוב עם משטחי נשיאה המוצבים בחלל, מערכות שיגור חימוש ותנועה של חיילות אחרים וציוד כמו מצייני לייזר ומערכת ניווט לוויינית (PGS) מהווים הוכחות שמגמת ההגדלה של כושר הקטל בטווחים ארוכים יותר ושל פיזור גדול יותר של אנשים ושל יחידות נמצאת עדיין בעיצומה. מגמה זו עתידה לחולל שינויים בטקטיקה, בארגון, בדוקטרינה, בציוד, בתמהיל הכוחות ובשיטות הפיקוד, בדיוק כפי שחוללה אותם בעבר.

כוחות היבשה של העידן הבת-רעשייתי יהיו ניידים יותר וייאלצו להתקשר בטווחים ארוכים יותר, לתמרן במהירות גדולה יותר ולהפעיל אש ממשטחי נשיאה של כל החיילות, שיפוזרו על פני מרחבים גדולים יותר. מגמה זו תעניק יתרון גדול למפקד שיוכל לקבל החלטות מהירות, למפקדות שיוכלו לתאם את תנועותיהן של יחידות המפוזרות על פני מרחבים גדולים ולמפקדים כפופים, שיהיו אחראים דיים כדי לקבל החלטות ברבמקום במסגרת כוונת המפקד הממונה. הפיזור הגדול יותר יעניק יתרון גם ללכידות של היחידה. ביחידות מפוזרות מאוד יהיה הרבה יותר קשה לקיים את

השינויים שהתחוללו במערכות המדיניות הבינלאומיות והמקומיות שינו את ההקשר שבו יופעל כוח צבאי, וחשוב אפוא לסקור אותם. השינויים בלוחמת היבשה נובעים מיחסי-גומלין בין שלל אירועים, תנאים, קווי מדיניות, אמונות ואפילו תאונות.¹³ חלק מהשינויים מתרחשים בזירות הבינלאומיות והמקומיות, ואילו אחרים מעוגנים בהיסטוריה ובטכנולוגיה. השינויים בטכנולוגיה הצבאית מרשימים ובלטים לא פחות מהשינויים במדיניות הבינלאומית.

שינויים טכנולוגיים בניהול לוחמת היבשה

חידושים טכנולוגיים, שרבים מהם באו לידי ביטוי מרשים במלחמת המפרץ, מחוללים מה שמכונה "מהפכה צבאית-טכנית". למהפכה זו יהיו השפעות ניכרות על כוחות היבשה ועל לוחמת היבשה בחמש מגמות בולטות: קטלניות ופיזור; נפח האש ודיוקה; טכנולוגיה משלבת; מסה ותוצאים (אפקטים); חמיקה מראייה וכושר גילוי.

1. קטלניות ופיזור

עם הזמן נעשו כלי-הנשק קטלניים יותר, והאנשים והיחידות החלו להתפזר על פני שטחים גדולים יותר.¹⁴ חירוק קניהם של כלי הירייה במאה ה-19 הגדיל את הטווח ואת הדיוק של הנשק האישי ושל קני הארטילריה. התפתחות זו אילצה את הלוחמים לרדת אל הקרקע ולהתפזר. ככל שהרובים והארטילריה נעשו תכליתיים יותר, לא היה עוד באפשרותן של יחידות צבא להתפרס במבנים הצפופים, כתף אל כתף, שאפיינו את עידן המוסקט.¹⁵ בכל תולדותיה של לוחמת היבשה השתנו הטקטיקה, הארגון, הדוקטרינה, הציוד, תמהיל הכוחות

מסוק תקיפה אפאצ'י ימלא תפקיד הולך וגדל בלוחמת היבשה

לכידות היחידה, הידועה זה זמן רב כאחת מאבני הבניין הבסיסיות ביותר, אם לא החיונית ביותר, של כושר הלחימה, והיא תהיה כזאת גם בעתיד.¹³ למעשה, יש יסוד מוצק לטיעון, שחשיבותם של חיילים ושל מפקדים איכותיים והצורך בלכידות מעולה של היחידה עומדים ביחס ישר למידת הפיזור שלה.

2. נפח האש ודיוקה

המגמה השנייה נסבה על שני גורמים: נפח האש (כמות האש המשוגרת בפרק-זמן נתון) והדיוק. בתקופת הנשק האישי והארטילריה נטעני-הלוע הייתה כמות האש קטנה. אולם קצב האש ונפחה החלו לגדול עם הכנסתם לשימוש של רובים נטעני סדן, של אבק-שרפה נטול עשן, של מחסניות, של שרשרות כדורים ושל מתקני טעינה אוטומטית נוספים. המעבר מכוח השרירים לכוח המנוע, כמו המיכון, המינוע והתעופה, הוסיפו גם הם להגדלת הקצב של שיגור האש. לא זו בלבד שכלי-הנשק הצליחו להשיג תוצאות קטלניות יותר, אלא שהם השיגו אותן גם בתכיפות גדולה יותר. "השורה התחתונה של ההתקדמות בטכנולוגיית הנשק", מציין מרטין ון-קרפלד,

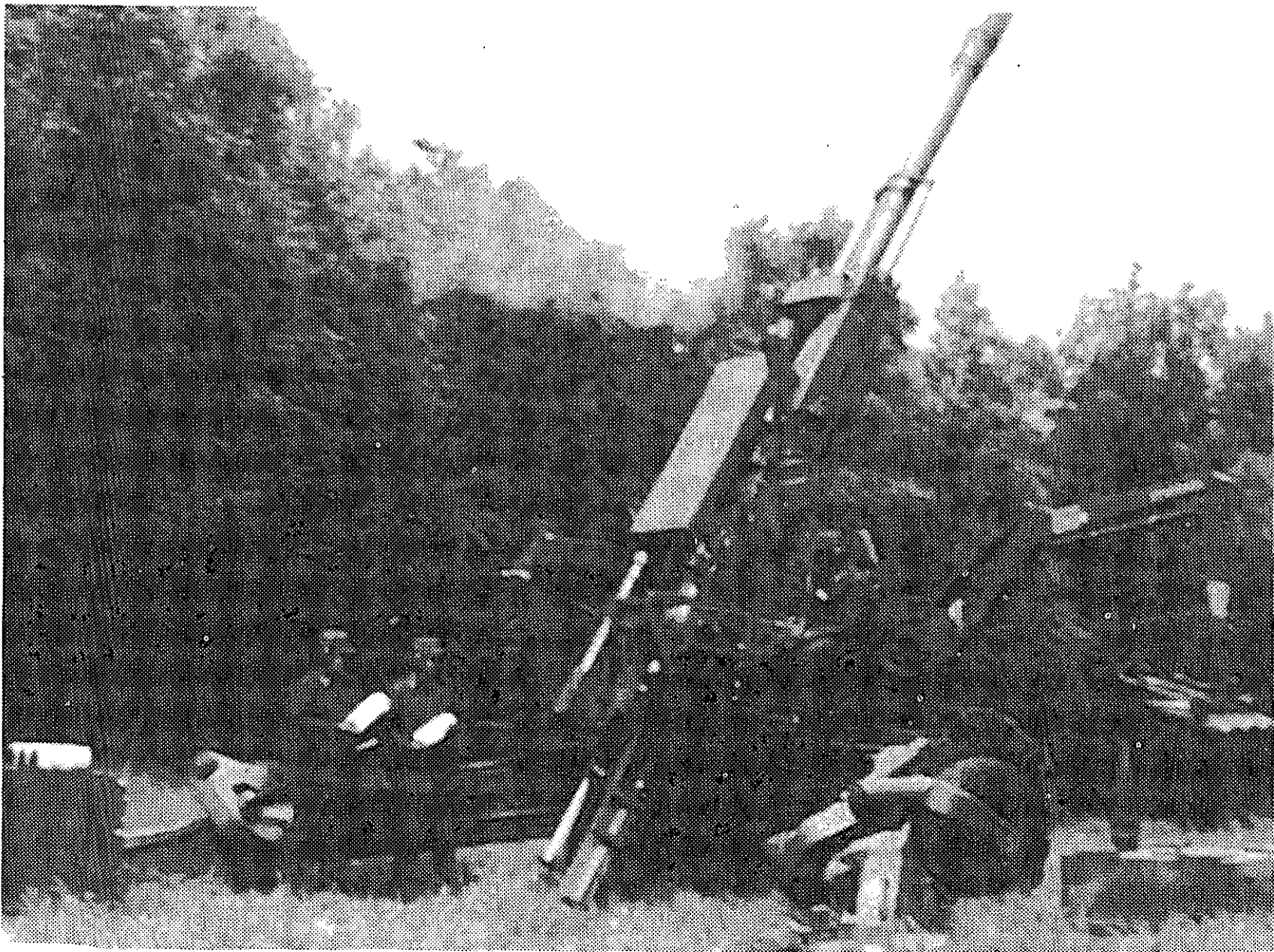
הייתה הגדלה עצומה בנפח האש שניתן לשגר, של הטווח שבו אפשר לשגר אותה ושל דיוק הפעולה. שילוב כל הגורמים הללו משמעותו... ששדה-הקרב נעשה מקום קטלני יותר מאשר אי-פעם בעבר.¹⁴ מגמת ההגברה של נפח האש הגיעה לשיאה ביכולתם של כוחות היבשה לשגר טילים גרעיניים טקטיים. מובן

שעם הגדלת נפח האש חלו שינויים דומים בתחומים אחרים של לוחמת היבשה: השימוש בחפרות, פיתוח מרחבים מוגנים בשדה-הקרב, כמו טנקים ורכב ללחימת חי"ר, ושינויים ארגוניים כמו הדיוויזיה האמריקנית המחומשת (Pentomic) של שנות החמישים והמבנה הגמיש של הדיוויזיה בשנות השבעים והשמונים. התפתחויות אלה השפיעו לא רק על כלי-הנשק, על הציוד, על הארגון ועל הטקטיקה, אלא גם על גורמי תכנון כמו שיעורי הנפגעים, קצב התספוק מחדש והאיזון בין כוחות סיוע קרבי (CS) לכוחות סיוע תחזוקתי קרבי (CSS).

בד בבד עם יכולתם של כוחות היבשה לשגר כמות אש גדולה יותר הושג גם דיוק גדול יותר. טילי "דרגון" וטילי "טאו" אישיים, משוגרי-קנה, במעקב אופטי, מונחי כבלים ומכווני לייזר; מערכות כינון מדויקות כמו המערכות המותקנות בטנקי "אברמס" ובנגמ"שי "ברדלי"; מערכות נשק מדויק לטווחים ארוכים, כמו המסוק "אפאצ'י", טילי "לנס", ה-ATACMS וה-MLRS; מצייני לייזר להנחיית פגזי ארטילריה ופצצות המוטלות ממטוסים של זרועות אחרות ותחמושת "גאונית" הנמצאת עתה בפיתוח – כולם מבססים את המגמה של דיוק ושל נפח גדולים יותר.

שיפור הדיוק יחולל שינויים בכלי-הנשק, בציוד, בארגון ובטקטיקה של כוחות היבשה במאה ה-21, כפי שחולל בעבר גידול נפח האש. גורמי התכנון של צבאות המאה ה-21 יהיו שונים מאלה של צבאות המאה ה-20, בדיוק

תותח 155 מ"מ מצויד במערכות מחשוב מתקדמות מתוצרת שוודיה. נכנס לשירות בצבאות רבים

כשם שגורמי התכנון של צבאות המאה ה-20 שונים מאלה של המאה ה-19.

הופעתם של כלי נשק באנרגיה גבוהה, טכנולוגיות של תותחים אלקטרו-מגנטיים ושל מוליכות-על ושיפורים טכנולוגיים נוספים העומדים בפתח ימשיכו את מגמות העלייה בעוצמת האש, בנפחה ובדיוקה. כוחות היבשה של המאה ה-21, שיפוזרו על פני שטחים גדולים מאוד, יוסיפו לשפר את יכולתם לשגר כמויות גדולות של אש מדויקת בסיכויי פגיעה גבוהים ביותר בכדור ראשון. יכולת זו תגדל עוד יותר אם נביא בחשבון את תוצאותיה של הטכנולוגיה המשלבת.

3. טכנולוגיה משלבת

טכנולוגיה משלבת תוסיף לכוח הכולל, ולא רק ללוחם היחיד ולאש המרוכזת, דיוק שלא היה אפשרי עד השלב הנוכחי בתולדות לוחמת היבשה. המערכות של כוחות היבשה במאה ה-21 יהפכו למעגל משולב, שהוא עצמו יהיה חלק ממערכת שלמה של כוחות יבשה, אוויר, ים וחלל משולבים. בד בבד עם מערכת משולבת זו ישופר גם הדיוק בחוד החנית של הלחימה.

נפוליאון הנהיג בצבאו "טלגרף חזותי" שנקרא Chappe כאמצעי להעברה מהירה של פקודותיו. בתנאים מתאימים היה ביכולתו להתקשר עם פקודיו, שהיו רחוקים ממנו כ-200 ק"מ, בתוך שעה בערך. חידוש זה שיפר את יכולתו לתאם את הפעולות של הכוחות שבפיקודו.¹⁵

ראשיתה של הטכנולוגיה המשלבת המודרנית היא, למעשה, בהופעת הטלגרף והרכבת, שתי מערכות שחוללו מהפך בלחימה, לאחר ששולבו זו בזו.¹⁶ הטלגרף איפשר להעביר מידע בשדה-הקרב במהירות. מערכות שליטה ופיקוד (C2) שהסתייעו במידע שיפרו את אחדות המאמץ והגדילו את הפוטנציאל של מאמץ מתואם ושל זריזות בכל זירת המבצעים או המלחמה. הרכבת סיפקה את האמצעים למימוש הפוטנציאל שהציע הטלגרף. הרכבת אפשרה לשנע במהירות גייסות גדולים, ציוד, אספקה ומערכות נשק. יתר על כן, ניהול מערך הרכבות וארגונו, למן תפעול רציפי ההעמסה ועד חישוב גורמי זמן ומרחב הדרושים לניצול מתוזמן של רכבות, הביאו לשילוב מערכת המידע של הטלגרף עם מערכת השינוע של הרכבות ועם מערכת הפיקוד והשליטה של הצבא.¹⁷

היקף השימוש בטכנולוגיה משלבת הלך והתרחב, תחילה באמצעות קווי שדה ואחר-כך בעזרת הרדיו והתעופה. כל שיפור הרחיב את יכולתו של המפקד ביבשה לתזמר את כל אמצעי המודיעין, מערכות הנשק, הכוחות המתמרנים ויחידות התחזוקה שבפיקודו. עם ההתרחבות נעשתה הפעילות מורכבת יותר, הצריכה מפקדות והגדילה את חשיבות התיאום בין התפקודים השונים. מעניין לציין, שכל שיפור היה מלווה בשתי אמונות כוזבות: הראשונה, שחידוש טכנולוגי יוצא-דופן כלשהו, שעדיין לא נכנס לשימוש, יביא לכך שהמפקד ביבשה יוכל להשיג מידע "מושלם בזמן אמת" ולבסס עליו את החלטותיו ולהנחות את הכפופים לו; והשנייה,

שריכוזיות גדולה יותר של קבלת החלטות תביא לתכליתיות קרבית גדולה יותר בחוד החנית של הלחימה. אולם המציאות השוררת בשדה-הקרב טפחה על פני האמונות הללו. מעצם טבעה מורכבת המלחמה מפחד, מערפל, מסכנה, מאי-ודאות, מהטעיה ומחיכוך, ותנאים אלה לעולם אינם מפיקים "מידע מולם".¹⁸ הדיווחים שמפקד מקבל הם על-פי רוב דיווחים לא שלמים ולא מדויקים. מפקד האויב שואף להטעות את יריבו ומסתיר את מה שהוא עושה כמיטב יכולתו; מה שנראה בשדה-הקרב טעון אפוא פירוש. הפירוש לוקה באותם חסרונות שהוזכרו לעיל בקשר להשגת מידע. אין ספק שטכנולוגיות מתקדמות, שיטות איסוף מגוונות ואמצעים נוספים יגבירו את אמינות המידע ויסייעו לקבלת החלטות, אולם המציאות השוררת בשעת הלחימה תתסכל תמיד את מי שיחפש מידע "מושלם בזמן אמת". התקווה שתימצא טכנולוגיה שתהיה מסוגלת לאסוף מידע כזה ולנצל אותו במערכת קבלת החלטות צבאית ריכוזית – היא תקוות שווא. גם במאה ה-21 יהיה חיוני לטפח מפקדים כפופים, שיוכלו לקבל החלטות בר-מקום במסגרת כוונת המפקד הממונה עליהם, כלומר – ביזור ולא ריכוז.

החיפושים אחר טכנולוגיה משלבת בשדה-הקרב של ימינו אינם נפסקים. הקשרים בין מסוקי סיור למסוקי תקיפה, בין מערכת JSTARS לבין משטחי נשיאה (אוויריים ויבשתיים) לשיגור חימוש, בין כוחות יבשה קדומניים לבין מערכות אש עקיפה המוצבות מאחור ובין טנקים ביחידת טנקי "אברמס" – קשרים אלה חוללו קפיצת מדרגה בשימוש בטכנולוגיה משלבת. להשלכות של טכנולוגיה משלבת מוגברת כזאת יש חשיבות רבה, בדיוק כמו לקפיצת המדרגה שחוללו נפח האש הגדול יותר והפיזור הנרחב יותר בשדה-הקרב. תקשורת נרחבת, כמעט בזמן אמת, בין מספר מערכות איסוף מודיעין, כוחות מתמרנים, מערכות אש ומערכות סיוע תחזוקתי נותנת בידי מפקד כוח יבשתי הזדמנות מהפכנית, בפוטנציה, ומציבה לו אתגרים עצומים.

ההזדמנות האמורה היא שילוב של מערכות סיור ואיסוף מודיעין (טכנולוגיות ואנושיות) עם מערכת הפיקוד והשליטה (C2) ועם צומתי שיגור אש ותנועה. לאחר שכל אלה יהיו מקושרים ספרתית למרכזי סיוע תחזוקתי, יהיו כוחות משימה אלה לכוחות משימה משולבים, השונים באיכותם מן הכוחות העומדים כיום לרשותנו. בתנאים אלה רמת מודעותו של המפקד למצב תהיה טובה לאין ערוך מכפי שהיא כיום. לא יהיה זה נועז מדי לטעון שיחול שינוי בתפיסת-הבנתו את שדה-הקרב. חישוב גורמי העוצמה הקרבית וגורמי התכנון, קביעת היחס ההולם בין כוחות לוחמים, כוחות סיוע קרבי (CS) וכוחות סיוע תחזוקתי קרבי (CSS) וכן הגדרה של כל אחת מהמערכות הפועלות ויחסי הגומלין ביניהן יחייבו חשיבה מחודשת. כן יהיה צורך בהתאמות נוספות בדוקטרינה, בארגון ובמערכות השליטה והפיקוד וביחסים בין החיילות השונים.

ספרות (דיגיטציה) שדה-הקרב היא התקדמות ניכרת

בניהול הלחימה ואיננה נתק מן העבר. הגורם שיגביל את הניצול המרבי של הטכנולוגיה המשלבת לא יהיה החומרה, אלא הגורם האנושי והארגוני. טכנולוגיה משלבת תשפר את יכולתם של המפקדים ושל יחידותיהם ללחום בעזרת אמצעים המצויים בצמצום. שימוש מלא בטכנולוגיות משלבות יחולל מהפכה בנוהלי הפיקוד והמטה. יהיו תוכנות שיאפשרו תיאום עצמי אוטומטי בין מחשבים לבין עצמם של רוב המידע המועבר כיום באלחוט ומתואם על גבי שקפים וטבלאות. מערכות פיקוד ושליטה "חכמות" יביאו לתפיסה משותפת של שדה הקרב ושל זירת הלחימה בקרב אנשי כוח המשימה המשולב. תפיסה זו, מצידה, תקל על הריכוז המהיר של אמצעי לחימה – מערכות נשק מדויק וכוחות מתמרנים – להשגה מכרעת של יעדים. התפתחויות אלה לא יבטלו את הצורך במפקדות ובמפקדים, אולם האמנות והמדע של קבלת החלטות ושל תיאום עבודת מטה ישתנו מן הקצה אל הקצה.

האתגרים המלווים התקדמות מהפכנית כזאת באיסוף מידע ובניצולו עומדים בעינם: טכנולוגיה משלבת מוצלחת ומקיפה יותר עלולה לעורר שוב את האמונה הכוזבת, שקבלת החלטות ריכוזית תביא לתכליתיות קרבית גדולה יותר בחוד החנית של הלחימה. אולם, כפי שהסברנו קודם לכן, המציאות השוררת בשדה הקרב וטיבה של המלחמה מלמדים אותנו שהמצב שונה.

הרוזן הלמוט פון מולטקה נעזר בטכנולוגיה קודמת – הטלגרף – שהיה בזמנו קפיצת מדרגה, ואף-על-פי-כן ידע שזרם המידע לעולם לא יגיע אליו במהירות ובפירוט שיאפשרו לו פיקוד מן המפקדה שלו. מחזור הפעולה, התגובה והפעולה שכנגד בשדה הקרב מתנהל במהירות גדולה הרבה יותר מכפי שיש ביכולתה של מפקדה כלשהי לאסוף מידע, לעבד אותו, לקבל החלטה ולאחר מכן להביא את ההחלטה לידיעת מי שצריך לבצע אותה. במקום להציב דרישות חדשות וקפדניות יותר למידע, שיזין מערכת פיקוד וקבלת החלטות מרכזית, הקים מולטקה יחידות ובחר מפקדים שיהיו מסוגלים לפעול בתנאי אי-ודאות ולהצליח על סמך מידע מועט יותר.¹⁹ טכנולוגיה משלבת תגביר את קצב הפעולה, התגובה והפעולה שכנגד בשדה הקרב הבתרעשייתי; היא תמשיך אפוא לשים דגש על קבלת החלטות מבוצרת ועל יוזמה בדרגי הפיקוד הזוטרים יותר.

4. מסה ותוצאים (אפקטים)

יחידות קטנות יותר מסוגלות להגיע לתוצאים מכריעים יותר בשלוש דרכים.²⁰ הדרך הראשונה היא פשוט דרך פיסית. הרובה האוטומטי והמקלע בשילוב עם אש ארטילרית עקיפה מדויקת יותר אפשרו לחיילים מעטים יותר וליחידות קטנות יותר לרכז את התוצאים של עוצמת אש גדולה יותר מכפי שאפשר ללמוד ממספרם בלבד. זו הייתה תוצאה טבעית של שתי המגמות הראשונות. נפח האש הקטלנית "רוקן" את שדות הקרב, אבל יכולתו של מי שנשאר בהם השתפרה מאוד. יכולת זו הלכה והשתפרה עם התפתחות המיכון, המינוע, התעופה

והתקשורת. לא זו בלבד שלרשות כוחות היבשה עמדו עתה כלי-נשק קטלניים יותר, שהיו מסוגלים לירות לעיתים תכופות יותר וביתר דיוק, אלא אף היה ביכולתם להפעיל מערכות נשק מרוחקות פיסית מחוד החנית של הלחימה. זאת ועוד, כוחות היבשה פיתחו יכולת לנוע בשדה הקרב או מעליו במהירות ובקלות גדולות יותר ובבטיחות רבה יותר מקודמיהם.

הדרך השנייה היא הדרך הארגונית: עירוב חיילות בתוך עוצבה. תופעה זו, בנוסח המאה ה-19, החלה בדיוויזיות רגלים, ארטילריה ופרשים נפרדות שהוכפפו למפקדת קורפוס אחת. עם הזמן ירד עירוב החיילות מרמת הקורפוס לרמה של צוותי קרב, כלומר עירוב של חיילות במסגרת דיוויזיות וחיטיבות, כמו במלחמת העולם השנייה. ההתפתחות הבאה חוללה מה שקרוי "צוותי קרב משולבים" ברמת הפלוגה והמחלקה. פיתוח צוותים אלה ברמות הנמוכות העניק למפקדים הזדמנות לשלב אש ישירה ועקיפה ביתר קלות. לאחר שהכללת מערכות הנשק של מטוסים קבועי-כנף ושל מסוקים הייתה למרכיב מקובל וחיוני בצוותי הקרב המשולבים, עלה בידי המפקדים להוסיף את התוצאים של משטחי הנשיאה המוטסים לתוצאי השריון, הרגלים וארטילריית השדה. התוצאה הייתה יחידות קטנות יותר המסוגלות להפיק תוצאים מכריעים.

תנועה היא הדרך השלישית שבה יכולות יחידות קטנות יותר להשיג תוצאים מכריעים. התנועה הייתה מבוססת תחילה על כוח השרירים – הרגליים והסוסים. אולם מערכות קרקעיות ממונעות, כמו הרכבת, המשאית, הטנק, הנגמ"ש, רק"ם ללוחמת חי"ר, ארטילריה מתנייעת ורכב סיוע קרבי וסיוע קרבי תחזוקתי מוגן, שיפרו מאוד את יכולת התנועה ביבשה. לאחר שכוחות היבשה החלו לכלול מערכות אוויריות ממונעות, כמו מסוקים לשימוש כללי, מסוקי מטען ומסוקי סיור ותקיפה, הוכשרה הקרקע לקפיצת מדרגה נוספת בתנועות על היבשה. כל אחד ממעברים אלה, תחילה מהשרירים אל מערכות קרקעיות ממונעות ואחר-כך למערכות אוויריות ממונעות, החל בשקט והתפתח בהדרגה כמו קטעייה של סימפונייה גדולה. כל אחד מהם הגדיל את הניידות, שיפר את הזדמנויות התנועה והביא לזריזות גדולה יותר. יכולת התנועה המשופרת בכל שלב הוסיפה ליכולתו של המפקד ביבשה לנוע על פני שטחים נרחבים יותר ולרכז את כוחותיו במהירות בנקודת ההכרעה ולרכז בכך את התוצאים של האש ושל התנועה גם יחד. כל מהלך שיפר אפוא את יכולתו של המפקד ביבשה לפעול בקצב מהיר יותר מאשר בעבר.

תולדותיה של לוחמת היבשה משקפות את האופן שבו השתלבו חיילות שונים בצוות הקרב המשולב. תחילה התפתחה לוחמת היבשה ממלחמה של צבאות חד-חיליים למלחמת עוצבות קרקעיות המורכבות מחיילות משולבים. השלב השני התרחש בשעה שעוצבות קרקעיות המורכבות מחיילות משולבים היו ליחידות משולבות של חילות יבשה ואוויר. היחידות הקרביות הקרקעיות מצויות עכשיו

בשלב זה, אולם השינויים עדיין לא נגמרו. השלב השלישי יתרחש כאשר לוחמת היבשה תנוהל בידי עוצבות שיהיו מורכבות מיחידות של חיילות משולבים, אוויריים וקרקעיים. זהו הכיוון שאליו פונה עכשיו לוחמת היבשה. בכל שלב הושגו תוצאים מכריעים על-ידי יחידות הולכות וקטנות.

התפתחות זו שואבת חיזוק משימוש הולך וגדל בטכנולוגיה משלבת. השילוב המתרחש לאחרונה ביחידות היבשה הלוחמות היה פנימי בעיקרו, אם כי לא כולו. השילוב הפנימי כולל את יכולתם של אנשי כוח משימה משולב לשוחח עם היחידות הלוחמות, עם יחידות הסיוע הקרבי ועם יחידות הסיוע התחזוקתי הקרבי ולתאם ביניהן. שילוב זה היה ועודנו חיוני בהחלט. אולם במאה ה-21 לא יהיה די בשילוב פנימי. כדי למרב (להביא לידי מירביות) את התועלת הטמונה בתנועה ובקצב, להגביר את עוצמת האש העומד לרשות מפקד הכוח היבשתי ולתאם את תרומתם של כל החיילות על כוחות היבשה להשתלב במלואם עם כוחות האוויר והים. רק אז יוכל המפקד לנצל עד תום את העוצמות המשלימות של הכוח המשולב.

לפיכך, כשמביאים בחשבון את מגמת השימוש המוגבר בטכנולוגיה משלבת, אפשר לצרף מרכיב נוסף למגמה של הקניית יכולת גבוהה יותר ליחידות קטנות להגיע לתוצאים מכריעים: התפתחותם של חיילות משותפים לכלל חיילות משולבים. התוצאה תהיה כוחות משימה משולבים במלוא מובן המלה, שיכללו כוחות משימה משותפים מחיילות רבים, ושאפשר יהיה להתאים אותם לתנאים גיאוגרפיים, מדיניים ומצבי איום מוגדרים במצב

מערכת שליטה ובקרה

נתון. בכוחות משימה משולבים מושלמים מסוג זה אפשר לחולל שינוי איכותי אמיתי: השלם של כוח כזה יהיה גדול מסכום חלקיו. כוח משימה חטיבתי של כוחות היבשה, בשיתוף עם יחידת משלוח של חיל-הנחתים, טייסת של חיל-האוויר וכוח משימה של הצי, שישולבו במלואם תחת פיקודה ושליטתה של מפקדת כוח משימה משולב, יוכל להגיע לתוצאים שהצריכו כוח גדול הרבה יותר במלחמת-העולם השנייה.

בסיכומו של דבר, מגמות אלה מצביעות על כך שעם צמצום היקף היחידה יגדלו התוצאים שביכולתה להפיק, אם היא תהיה מצוידת בטכנולוגיה המתאימה שתופעל בידי כוחות איכותיים, מאומנים היטב ותחת פיקוד הולם, הפועלים על-פי דוקטרינה מתאימה. מלחמת המפרץ ומבצע Just Cause (הפלישה לפנמה והדחת גנרל נורייגה בדצמבר 1989) מאששים את המסקנה הזאת. מגמות אלה מאמתות כי יחידות קטנות או מעטות יותר יוכלו להשיג תוצאים מכריעים בזכות מגוון עצום של כלי-נשק העומדים לרשותן והמהירות שבה יוכלו לרכוש מטרות, לנוע, להפעיל אש ולהתפרס מחדש. חשבו לרגע על אפשרויות התמרון והתנועה שיעמדו לרשות מפקדים בכוחות היבשה או האוויר מיחידות של כוחות מיוחדים מפוזרות מאוד או על התוצאים המכריעים, פוטנציאלית, שכוחות אלה מסוגלים להשיג, שעה שהם משולבים עם כוחות מכל החיילות ומצוידים בתקשורת לוויינים מאובטחת, במצייני לייזר ובמערכות ניווט לוויינים. לצוותים קטנים שיימצאו במקומות הנכונים ובזמן הנכון, ושהיו מקושרים עם המערכות המתאימות, יהיה פוטנציאל להגיע לתוצאות מכריעות או לפחות לתרום להשגתן.

גם בעניין זה הולכת ומתפתחת תמורה בנוסחה. רבים מהכללים הישנים של לוחמת היבשה העוסקים בחישוב העוצמה הקרבית כבר נופצו לרסיסים. ההשלכות של מהלכים חדשים אלה על דחיסת עוצמת-אש גדולה יותר ביחידות שהרכבן קטן יותר יחייבו שינויים משמעותיים בדוקטרינה, בפיקוד, בארגון ובמערכות פיקוד ושליטה וכן ביחסים בין החיילות לבין עצמם. הגורם המגביל לא יהיה טכנולוגי – הוא יהיה אנושי וארגוני.

5. חמיקה מראייה וכושר גילוי

המגמה האחרונה, המסייעת לתאר את התמונה של לוחמת היבשה במאה ה-21, עוסקת ביכולתו של כוח יבשתי להסתתר מעין האויב ועם זאת לגלות את האויב בטווחים גדולים יותר. חמיקה מראייה, כלומר היכולת להסתתר מעין האויב, לבשה באמצע המאה ה-19 צורה של תנועת לילה ושימוש בחפרות, בצמחייה ובפני השטח להסתרת פריסתם של כוחות, של ציודם ושל אספקתם. כושר הגילוי היה מוגבל לקו הראייה – סיירים, מרגלים ופרשים. הכדור הפורח ומשקפות-השדה, ואחר-כך גם המטוס, הוסיפו טווח לעין האדם, אבל קו הראייה נשאר הגורם הראשון במעלה.

איסוף מודיעין אלקטרוני ואמצעי-נגד אלקטרוניים וכן הונאה אלקטרונית התפתחו מתחילת המאה ה-20 ועד אמצעה. בכך נוסף ממד חדש לכושר הגילוי ולחמיקה מראייה. אמצעים אלקטרוניים, בייחוד כשהם מופעלים כחלק ממערכת הממוקמת ביבשה, באוויר ובחלל, מספקים למפקד ביבשה יכולת לגלות את האויב גם מעבר לאופק. כוחות יבשה שיפעילו אמצעים אלקטרוניים בצורה נכונה יוכלו לחמוק מגילוי על-ידי האויב בכך שייראו כאילו הם מצויים במקום אחד, בשעה שהם נמצאים למעשה במקום אחר. מפקדות הדמה של גנרל ג'ורג' פטון, שחיזקו את אמונתם של הגרמנים שהפלישה לאירופה תתבצע בפה דה-קלה והסתירו את כניסת הארמייה השלישית שלו לצרפת, הן רק דוגמה אחת מני רבות כיצד אפשר להיות "בלתי נראה" באמצעים אלקטרוניים. ציוד מדומה, מפקדות דמה, שדרים כוזבים, הטעיות, תחבולות ואמצעי הטעיה נוספים תורמים גם הם להיותו של כוח יבשה "בלתי נראה".

הולוגרפיה, מציאות מדומה, השימוש במערכות מיקרו-אלקטרומגנטיות, ננו-טכנולוגיה, טלה-וידאו ורשתות מידע נוספות מסוגלים לשפר את חמיקתו של כוח יבשה מגילוי על-ידי האויב. שילוב המידע המתקבל ממערכות התראה ושליטה מוטסות (AWACS), מ-JSTARS וממזל"טים וכן ממערכות נוספות הקיימות כיום וכאלה שיפותחו בעתיד מגביר עוד יותר את יכולתו של מפקד הכוח היבשתי לגלות את האויב בטווחים גדולים יותר. מערכות בטכנולוגיה מתקדמת ומערכות מודיעין אנוש יוסיפו להגדיל את טווח הגילוי של המפקד, לשפר את חדות המידע שנאסף ולהפיץ את הנתונים לדרגים המתאימים בתקשורת ספרתית כמעט בזמן אמת. שדה-הקרב ייעשה שקוף יותר לעיני המפקד של כוח כזה ועמום יותר לעיני יריבו.

כל המגמות האלה יחדיו מאפשרות לחזות כיצד תיראה לוחמת היבשה במאה ה-21. לתחזית זו שני חלקים. ראשית, כיצד ינצל הדרג המדיני את כוחות היבשה? כוחות היבשה של המאה ה-21 יהיו מעורבים במניעת משברים מלכתחילה או במניעת התפתחותם לכדי סכסוכים; בפתרון סכסוכים לפני שהם מתפשטים או מתפתחים לכלל מלחמה או בסיום מלחמות בצורה מכרעת או בתנאים נוחים לארצות-הברית ולבעלות-בריתה.

אמצעי מנע יכללו התראות או פריסת כוחות לפני שפורץ משבר; חילופי דברים ומגעים שיקדמו בניית אמון ופעולות המבססות יציבות או מפיגות מצבי חוסר יציבות, כמו אכיפת שלום, פיקוח על הפסקות-אש, סיוע בקיום חוק וסדר, הגנה על הגשת סיוע הומניטרי ואכיפת עיצומים.

אמצעי מנע יכללו גם את מערכות היחסים לטווח ארוך, היוצרות ידידות אזורית איתנה או שומרות על קיומה. במקרים רבים היכולת והרצון המופגנים לפרוס כוחות עדיפים מבחינה טכנולוגית ובעלי כושר מלא להשיג ניצחון מכריע במגוון של תנאים תורמים למניעת משברים מלכתחילה או למניעת התפתחותם לכלל סכסוכים.²¹ יכולת כזאת, כשלעצמה, כוללת ערך הרותעתי. שנית, כיצד תנוהל לוחמת היבשה במאה ה-21? כוחות לוחמים שיפעלו כחלק מכוח משולב יוכלו לגלות את האויב בטווחים גדולים, מעבר לאופק, ועם זאת להישאר מוסתרים מעין האויב, בלי קשר לצורת הפעלתם. יהיה ביכולתם לשגר אש, וגם זאת מעבר לאופק, כדי לשבש תנועות, לפגוע במורל האויב ולפורר את לכידותו לכל עומק הזירה או שדה-הקרב. יתר על כן, הכוחות הלוחמים במאה ה-21 יאוישו, יצוידו, ייפרסו, יאורגנו וינהלו להשגת הצלחות מכריעות הן במלחמת קונבנציונלית והן ב"מבצעים לא-מלחמתיים", שמייקל הווארד מיטיב לתאר אותם כמבצעים "שלעיתים קרובות אי אפשר להבדיל בינם לבין מלחמה מסורתית".²²

כל אחת מחמש המגמות חשובה בזכות עצמה. עם זאת, האגבור (סינרגיה) שהן יוצרות מחזק את השינויים המתרחשים בזירות הבינלאומיות והפנימיות, שבהן מתנהלות מלחמות ושהן מפעילים כוחות צבא. שינויים אלה יחדיו מתרחשים בתחומים רבים המשפיעים על ניהול לוחמת היבשה ומסתכמים בקול תרועה גדולה של שינוי.

ההשפעות של כל מגמה על העתיד והתחזיות הנגזרות מהן על ניהולה של הלחימה בעתיד אינן תוצאה של ניחושים בעלמא, של מדע בדיוני בנוסח "מסע בין כוכבים" או של התנתקות מוחלטת מן העבר. אדרבא, אלה הם חישובים-מלבר (אקסטרפולציות), לעיתים קוויים ולעיתים לא, של כוחות שחברו יחדיו כמו איתני טבע החוברים יחדיו ומחוללים סופת רעמים. בעיצומם של שינויים כאלה אפשר רק להתחיל להבין את ממדי השינוי הנדרש בנוסחה.²³ מכל מקום, הפרטים שמספקות לנו חמש מגמות אלה – הקטלניות והפיזור, נפח האש ודיוקה, הטכנולוגיה המשלבת, המסה והתוצאים והחמיקה מראייה

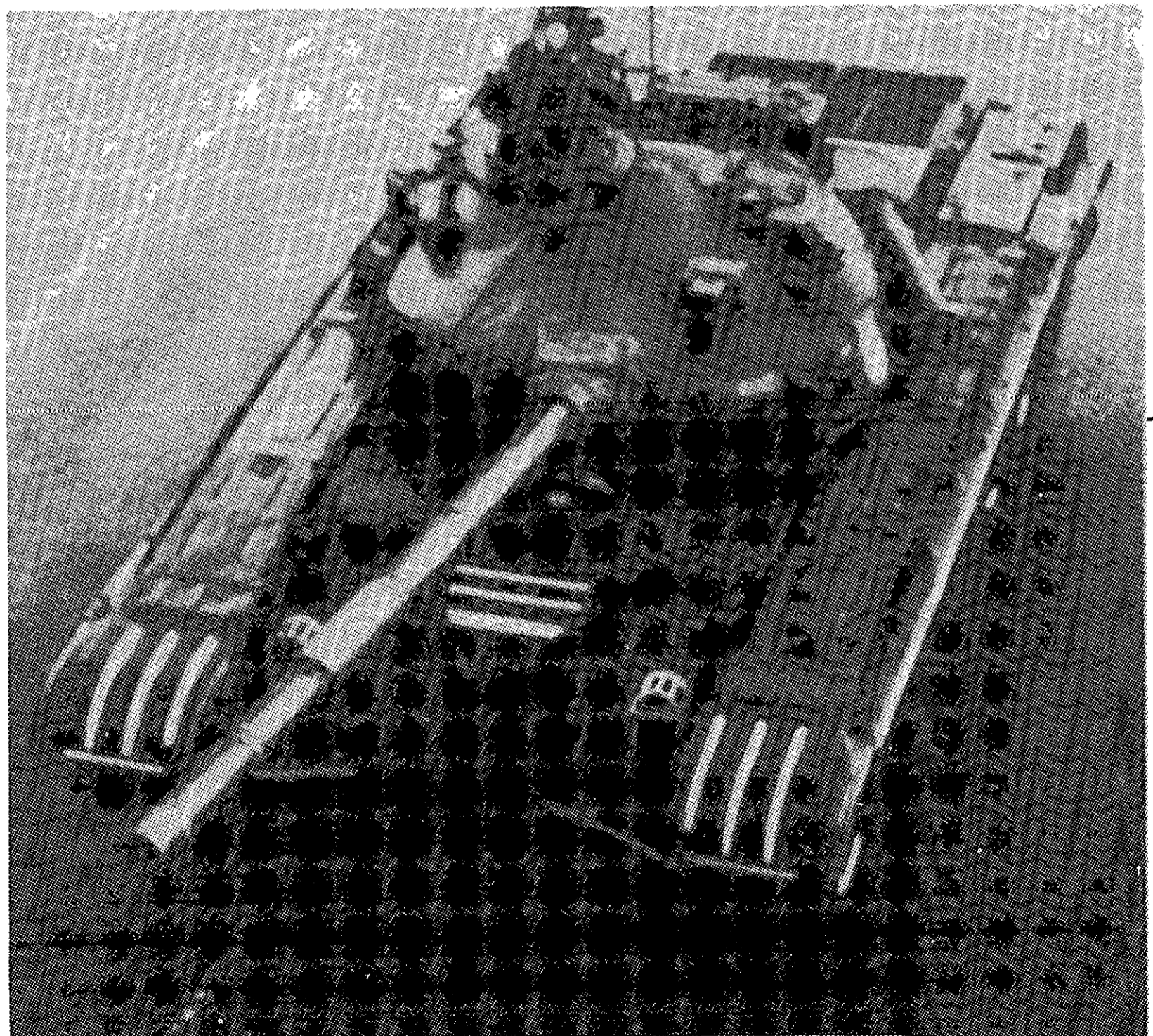
וכושר הגילוי – והרקע שמספקות לנו התמורות המושגיות שתוארו לעיל (קצה של הנוסחה האסטרטגית מימי המלחמה הקרה וחידוד ההבנה כיצד לנצל כוח צבאי), נותנים לנו תחזית ברורה דיה כדי להתחיל במיצוב כוחות היבשה לקראת התפתחויות אלה.

רציפויות בטיבה של הלחימה

תוך כדי מיצוב זה, ושעה שכוחות היבשה עומדים לפני המאה ה-21 הממשמשת ובאה, אל להם לאסטרטגים להתהפנט מהיקף השינויים המתחוללים או מהציפיות מהטכנולוגיה המתקדמת. שלושה היבטים לפחות יישארו ללא שינוי בעתיד, יהיה אשר יהיה השינוי שיחול בטיב הלחימה. ראשית, העתיד יהיה שונה מן העבר רק במעט בכל הנוגע לסיבות המלחמה. אנשים, בין שמדובר במנהיגים פוליטיים של מדינת-אומה או בראשי ארגון כלשהו, עדיין ינהלו מלחמות בגלל פחד, שנאה, תאוות בצע, שאפתנות, נקמה ובגלל שלל רגשות אנושיים למדי הקיימים בכל עת. הם עדיין יילחמו כשיוכלו להשיג,

לדעתם, את יעדיהם בשימוש בכוח, או כשלא תהיה להם בררה אחרת, או כאשר כבוד, גאווה, עקרונות או "האלים" תובעים זאת. במילים אחרות, הם יילחמו למען מה שנתפס בעיניהם כסיבות בסיסיות, גם אם אחרים אינם שותפים להיגיון שלהם או מבינים אותו. לפיכך על האסטרטגים לחשוב מחדש בבהירות ובשלמות כיצד להפעיל כוח נגדי ועל תוצאותיו האקראיות האפשריות. העתיד ידמה לעבר גם במה שנוגע להיבט חשוב שני של המלחמה – טיבה. טיבה של המלחמה, גם ב"מבצעים לא-מלחמתיים" כמו שמירה על השלום, סיוע הומניטרי או אכיפת עיצומים, יישאר בגדר התמודדות רצונית, דהיינו שקבוצה אחת מנסה לכפות את רצונה על זולתה. אי-ודאות, חיכוך, סכנה, חרדה עמוקה, חששות ומזל, לרבות מנהיגות, אומץ, רעות בין לוחמים, הקרבה עצמית וכבוד יתארו בצורה מדויקת את התנאים שבהם כוחות צבא מתמודדים ויתמודדו גם בעתיד. מוות וחורבן יישארו המטבע העובר לסוחר בממלכת המלחמה, ושום כמות של טכנולוגיה או כותרות המנוסחות בלשון נקייה אין בכוחן לשנות את משקלם. המציאות היא שמלחמות הן

T-80 רוסי

עניין מסובך ומבולבל, גם אם אנו רוצים לחשוב שייתכנו פתרונות פשוטים.

ייתכן שהמשתנה החשוב ביותר הוא זה: המלחמה דורשת מן המנהיגים המנהלים אותה מדע ואמנות גם יחד. מי שחושב שאפשר לפתור את הבעיות שמעוררת מלחמה בעזרת אחד מהם בלי משנהו טועה טעות גדולה. העתיד יוכיח לנו שניסוח מודלים של חיזוי, טכנולוגיה משלבת, מערכות מונחות מדויקות וטכנולוגיה מתקדמת נוספת הם כלים ששימושיותם הולכת וגדלה; כלים הכרחיים – אך לא מספיקים. הצד האמנותי של המלחמה יעמוד בעיניו: יצירתיות, אינטואיציה, מנהיגות, הניעה (מוטיווציה) וקבלת החלטות בתנאים של מידע מוגבל – אלה לעולם לא יאבדו את חשיבותן, מפני שהן תמצית מהותה של המלחמה. למשל, הטכנולוגיה תרמה רבות לניצחון ב"קרב על בריטניה", אבל אי אפשר לזקוף את הצלחתם של הבריטים לזכות הטכנולוגיה בלבד.

ולבסוף, העתיד ידמה לעבר בכל הנוגע לתמצית מהותה של עוצמת הלחימה. הטכנולוגיה חשובה לתהליך יצירתה של עוצמה קרבית, אבל אסור לנו להניח לזוהר של הטכנולוגיה לטשטש מקורות אחרים של עוצמת לחימה. "ערכו של צבא כמכשיר צבאי", מסביר ון-קרפלד,

שווה לאיכות ציודו ולכמותו כשהם מוכפלים ב"עוצמת הלחימה" שלו; וזו נשענת על יסודות נפשיים, אינטלקטואליים וארגוניים. הביטויים שלה, בתרכובת כזאת או אחרת, הם משמעת ולכידות, מורל ויוזמה, אומץ וקשיחות, נכונות להילחם ומוכנות למות, אם יש צורך.²⁴

שורשיה של המלחמה, טיבה ותמצית מהותה של עוצמת הלחימה הם אחדים מכמה מרכיבים שאינם ניתנים לשינוי בנוגע למלחמה. אומנם חשוב מאוד לשמור על עליונות טכנולוגית, בייחוד כאשר מצמצמים את גודלו של הצבא, אך האמת העירומה היא שאין בכוחה של הטכנולוגיה לפתור את כל הבעיות הקשורות במלחמה. הוצאת מלחמה אל הפועל מחייבת מדע ואמנות כאחד. שיקול דעת, אמון, לכידות, יצירתיות, גמישות ואומץ-לב פשוט הכרחיים לא פחות. גם בעניין זה מאלפים דבריו של ון-קרפלד:

כאשר מגיעה שעת ההכרעה, אין שום חישוב 'שכלתני' בעולם שבכוחו לגרום לפרט להניח את חייו שלו על כף המאזניים. המלחמה היא אפוא בראש ובראשונה עניינו של הלב הן ברמת הפרט והן ברמה הקיבוצית. היא נשלטת על-ידי גורמים לא-שכלתניים כמו נחישות החלטה ואומץ, כבוד, חובה, נאמנות והקרבה עצמית. ולאחר שהכול נאמר ונעשה, אין לאף אחד מהם קשר כלשהו עם טכנולוגיה, בין שהיא פרימיטיבית ובין שהיא מתחכמת.²⁵

כל מי שמבקש לתרום משהו מקורי, חייב להכיר תחילה בעובדה שלוחמת היבשה תחת פיקודם של נפוליאון בונפרטה והגנרלים יוליסס גרנט, ג'ון פרשינג, פטון, מתיו רידג'וויי, ויליאם וסטמורלנד, מקסוול ת'רמן,

קרל סטיינר, נורמן שוורצקופף, קולין פאוול וג'וזף הור הייתה דומה עד להפתיע. מלחמה היא קודם-כול עניין של לב ושל רצון, ורק אחר-כך של נשק ושל טכנולוגיה. לפיכך האסטרטגים חייבים אומנם להבין מהו התפקיד שממלאת הטכנולוגיה בשינויים שיחולו בלוחמת היבשה במאה ה-21, אבל עליהם להבין גם באילו מובנים נשאר טיבה של המלחמה ללא שינוי.

אסטרטגים מדיניים וצבאיים ייטיבו לעשות אם יזכרו מה שכתב גנרל שרמן על תוכנית המערכה של גנרל גרנט, שנועדה לשים קץ למלחמת האזרחים. באפריל 1864, חודש אחד בלבד לפני שהחל במערכה הסופית שלו, שלח גרנט לשרמן מפה שעליה שורטטה התוכנית הכללית של המלחמה לשנים 1864 ו-1865. שרמן ראה את המפה וירד לסוף דעתו של גרנט. בתשובה כתב לו: "זה מרחיק לכת ככל שתחזית אנושית מגעת."²⁶ שרמן ידע שתהיה זו שטות לתכנן בפירוט לעתיד רחוק מדי, מפני שיש יותר מדי משתנים ויותר מדי דברים בלתי ידועים. גרנט והכפופים לו חייבים היו לשמור על גמישות ולהיות מוכנים להגיב על מצבים ועל אירועים שאין להם כל דרך לחזותם מראש. הראייה הכוללת של גרנט נשארה אומנם קבועה במשך כל המערכה, אבל הפרטים נשארו גמישים.

דבריו של שרמן היו עצה טובה כשהאיר השחר על המלחמה המתועשת, והם מאלפים לא פחות כשעולה השחר על המלחמה הבת-ר-תעשייתית. מי שישכיל להבין את שתי התמורות המושגיות שהתרחשו ומתרחשות יחסית להקשר של המלחמה ואת חמש המגמות המשפיעות על ניהול הלוחמה הבת-ר-תעשייתית וכן את מה שנשאר ללא שינוי למרות כל השינויים, יוכל לחזות כיצד תנוהל לוחמת היבשה במאה ה-21. התחזית עשויה לשמש כיעד המנחה את התוכניות לטווח הקצר, ולו גם במתווה כללי, כמו תוכנית המערכה הכוללת של גרנט.

יש לגלות ספקנות כלפי כל אסטרטג צבאי הטוען שהוא יודע בוודאות מה יהיה עתיד המלחמה, ובייחוד כלפי מי שטוען כי הטכנולוגיה משנה את טיבה הבסיסי של המלחמה. יש לגלות ספקנות גדולה עוד יותר כלפי אסטרטג מדיני המאמין שתיתכן ודאות בנוגע למלחמה. "אי אפשר לצפות לדייקנות בטיפול בכל הנושאים במידה שווה", מזכיר לנו אריסטו. "אדם משכיל הוא אדם המחפש את מידת הדיוק בכל סוג של לימוד שמאפשר טיבו של הנושא העומד על הפרק."²⁷ הרי זו עצה טובה לאסטרטגים מדיניים וצבאיים גם יחד.

- סימפקין (לעיל הערה 11), עמ' 227-255.
19. ון־קרפלד, שם, עמ' 146.
20. סימפקין (לעיל הערה 11), עמ' 68-79, 114-93, 143-133. סימפקין מסביר שם את תפיסתו בקשר למסה "מספיקה". הוא סבור, כי הטיעון שיחידות קטנות יותר יכולות להגיע לתוצאים מכריעים נכון רק עד לנקודה מסוימת: הנקודה שבה המסה המעורבת בקרב מספיקה כדי לאיים על כוח האויב. הפעלת מסה כזאת היא טעות על צד החסר. סימפקין מציין שאפשר גם לטעות על צד ההפרזה. אפשר להפעיל מסה גדולה מדי, כלומר כוח גדול כל־כך שלא כולו מנוצל. "המסה המספיקה", כלומר "הכמות המספיקה לאיים על כוח האויב שבו מדובר", מצויה בין שני קצוות אלה. בעניין זה טוען קלאוזביץ, שהמפקד ישיג חיסכון אמיתי בכוח כאשר "כל הכוחות מעורבים... ושום חלק מהם אינו יושב באפס מעשה" (לעיל הערה 6, עמ' 213).
21. Gary L. Guertner, "Conventional Deterrence and US Strategy", *The Washington Quarterly*, Winter 1922, pp. 141-151.
22. הווארד (לעיל הערה 5), עמ' 176. אולם אי אפשר יהיה להגיע לאף אחת מכוילות אלה אם האומה לא תשקיע בטכנולוגיות מתקדמות, מפני שהמשך קיומו של היתרון הצבאי הטכנולוגי של ארצות־הברית אינו דבר מובן מאליו. יש צורך בעירנות מתמדת, בייחוד כיום, בשל ההתקדמות העצומה בתחום הטכנולוגיה.
23. קוהן (לעיל הערה 1), עמ' 172-152.
24. Martin van Creveld, *Fighting Power*, Greenwood Press, Westport, CT, 1982, p. 3.
25. ון־קרפלד, *טכנולוגיה ומלחמה* (לעיל הערה 11), עמ' 314.
26. William T. Sherman, "The Grand Strategy of the Last Year of the War", *Battles and Leaders of the Civil War: Retreat with Honor*, Castle Books, Secaucus, NJ, p. 248.
27. Aristotle, *Nicomachean Ethics*, trans. by Ostwald, Bobbs-Merril Educational Publishing, Indianapolis, IN, 1962, pp. 1094b10-25.
1. James M. Dubik. "On the Foundations of National Military Strategy: Past and Present", *School of Advanced Military Studies Monograph*, Fort Leavenworth, KS, 31 December 1990; Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago University Press, Chicago 1970, pp. 52-91.
2. לסיכום המלחמה הקרה במושגים של התקפה ומגננה אסטרטגיות ראה זביגנייב ב'ז'ינסקי, "The Cold War and Its Aftermath", *Foreign Affairs*, Fall 1992 pp. 31-49.
3. *FM-100-5 Operations*, מדרין השדה, US Government Printing Office [GPO] Washington DC 21 August 1992, p. 5-1 through 5-6.
4. ברנרד ברודי, *מלחמה ופוליטיקה, מערכות, תל־אביב, 1980*, עמ' 23.
5. Michael Howard, *The Lessons of History*, Yale University Press, London, 1991, p. 176.
6. Carl von Clausewitz, *On War*, ed. & trans. by M. Howard and P. Paret, Princeton University Press, NJ, 1976, pp. 75, 87.
7. שם, עמ' 579.
8. ברודי, (לעיל הערה 4), עמ' 25.
9. John Lewis Gaddis, *The United States and the End the Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations*, Oxford University Press, NY, 1992, p. 156.
10. Chris Bellamy, *The Evolution of Modern Land Warfare: Theory and Practice*, Routledge, London, 1990, p. 47.
11. Richard E. Simpkin, *The Race to the Swift: Thoughts on Twenty-First Century Warfare*, Brassey's Defence, London, 1985, pp. 1-18, 79-92; Martin van Creveld, *Technology and War*, The Free Press, NY, 1989, pp. 81-97, 167-182; Colonel T.N. DuPuy, *The Evolution of Weapons and Warfare*, Hero Books, Fairfax, VA, 1980, pp. 109-202; James J. Schneider, "Vulcan's Anvil: The American Civil War and the Emergence of Operational Art", *School of Advanced Military Studies Net Call*, Fort Leavenworth, KS, 23 July 1992, pp. 16-20.
12. ון־קרפלד, שם, עמ' 182-172.
13. ג'ון קיגן, *פני הקרב, מערכות, תל־אביב, 1981*, עמ' 299-296; בריגדיר סא"ל מרשל, *אנשים מול אש, מערכות, תל־אביב, 1956*, עמ' 43-38, 169-77; Charles Jean J.J. Ardant DuPicq, *Battle Studies: Ancient and Modern Battle*, The Telegraph Press, Harrisburg, PA, 1946, pp. 94-102; Anthony Kellett, *Combat Motivation: The Behavior of Soldiers in Battle*, Kluwer-Nijhoff Publishing, Boston, 1982, pp. 41-49. — החיילים שבחוד החנית, מערכות, תל־אביב, 1982, עמ' 245-226; Roger J. Spiller, "The Tenth Imperative", *Military Review*, April 1989, pp. 2-13; "Isen's Run: Human Dimension of Warfare in the 20th Century", *Military Review*, May 1988, pp. 16-31.
14. ון־קרפלד (לעיל הערה 11), עמ' 171.
15. Gunther E. Rothenberg, *The Art of Warfare in the Aage of Napoleon*, Indiana University Press, 1980, pp. 109-116.
16. בלמי (לעיל הערה 10), עמ' 68.
17. שניידר (לעיל הערה 11), עמ' 26-25; ון־קרפלד (לעיל הערה 11), עמ' 170-156.
18. Martin van Creveld, *Command in War*, Harvard University Press, Cambridge, MS, 1985, pp. 261-275.

התפקיד הצבאי לתעסוקתיות

רקע כללי

השירות הצבאי הוא מרכיב משמעותי בחיי החברה הישראלית ובחיייהם של הפרטים שבתוכה הן בשל היקף האוכלוסייה המשרתת בצה"ל, הן בשל אורך השירות והן בשל משמעות החוויות וההתנסויות הכרוכות בשירות זה.¹ חלק לא קטן ממשמעות זו קשור לתהליכים ההיסטוריים שליוו את הקמתו של צה"ל, בצד משמעות המלחמות מבחינת המדינה, החברה והפרט שחווה אותן. מרכזיות זו של צה"ל בחברה הישראלית יצרה אינטראקציה ומצבי מפגש מרובים בין שני המוסדות. הביטוי לכך הוא בשימוש הרב שנעשה במערכת האזרחית בביטויים ובהתייחסויות צבאיות (שפה, אמנות, לבוש) ובמעורבות של גופים שונים בפעילויות הקשורות לצבא. מנגד, במערכת הצבאית באה לידי ביטוי השפעה של החברה הסובבת בתפקידים החברתיים הרבים המוטלים על צה"ל כמו חינוך, קליטת עלייה, התיישבות ועוד.

לתהליכים המדיניים המתקיימים עתה באזורנו, המכוונים לקראת שלום עתידי, עשויה להיות השפעה כוללת על ההתייחסות החברתית והציבורית לשירות הצבאי. השפעה זו יכולה לבוא לידי ביטוי בשתי צורות עיקריות:

ברמה הארגונית – השפעה על אופי הארגון, על גודלו ועל כמות המשאבים שיקבל.

ברמת הפרט – שינוי ועיצוב מחדש של עמדות הפרט כלפי השירות הצבאי בכלל וכלפי מקום שירותו בפרט.

תהליך ההתפתחות של ארגון צבאי

אופיו הפרופסיונלי של הארגון הצבאי בעידן המודרני הוא תוצאה של השפעת המלחמות השונות, הן העולמיות והן המקומיות, ושל התפתחות חברתית וטכנולוגית בין המלחמות.²

מעבר לכך חלו בחברה המערבית המודרנית גם מספר שינויים נורמטיביים חברתיים, שהיו להם השלכות גם בהתייחסות לארגון הצבאי. חלה עלייה ברמת החיים

הכללית והאישית, התפתח המושג של מדינת הרווחה על כל המשתמע מכך לגבי הפרט, והושם דגש רב על האינדיווידואליזם. זאת בצד התפתחות התקשורת שהפכה את העולם ל"כפר קטן" עם השפעות הדדיות רחבות.³ התפתחות זו השפיעה, בין היתר, גם על היחס לצבא ועל עיצוב תפיסת המשרתים בו. ניתוח מקרים רבים של צבאות בעולם הראה, שאופיו של הארגון הצבאי הושפע לא במעט מגורמים שונים בסביבה החיצונית לצבא.

לדעת סגל ויון,⁴ הגורמים הבולטים שהשפיעו הם:

א. התפתחות טכנולוגית מסיבית של כלי נשק ובעקבותיה הגדלת התלות של הצבא במגזרים אזרחיים. לתהליך זה הייתה השפעה גם על מבנה הארגון הצבאי ועל הפיכתו ממבנה היררכי קלסי למבנה בעל אופי מבוזר יותר.

ב. מצב כלכלי לא טוב והרצון לשפרו היו כרוכים לעיתים בניסיון להורדת נטל הביטחון.

ג. עליית ההסתברות לשלום או להסדרים מדיניים אחרים לוותה בדרך-כלל ברצון להקטנת הצבא.

ד. עליית רמת החינוך וההשכלה לוותה לעיתים בגישה הרואה בצבא מרכיב המעכב את התפתחות הפרט.

ה. הכנסת גישות ניהוליות חדשות, שינויים בגמישות הסדרי העבודה וטיפול מגמות התייעלות בעולם הניהולי.

אינטראקציה רבה זו בין החברה לצבא יצרה, על-פי הספרות, צבאות בעלי אופי רציונליסטי ופתוח יותר, הנמצאים בזיקה רבה למוסדות חברתיים שונים.⁵ משמעותה של אינטראקציה זו היא במידת ה"חלחול" של ערכים חברתיים לתוך הצבא ובמידת הקונסנזוס שבחברה בסוגיית תפקידו הלאומי של הצבא ואופי השירות בו.

תהליכים אלה השפיעו על עיצוב אופיו המבני של הארגון הצבאי ועל עיצוב תפיסת התפקיד של משרת הקבע והתייחסותו לארגון הצבאי במונחים של מניעים להישארות בשירות או לעזיבתו. מגמות אלו השפיעו על עיצוב הפרופסיונליות של תפקיד איש הקבע מבחינת תוכן והיקף בכמה היבטים:

— בין מוסדיות

רפי לב*

* סגן סוציולוג ח"א. חומר זה הוצג בכנס האגודה הסוציולוגית 1995.

החברתי של הצבא – שלדעת ווד⁸ כולל את הקשרים של הארגון הצבאי עם החברה – קשרים בין קבוצות שונות בתוך החברה, קשרים בין היחיד לארגון הצבאי וניתוח יחסי חברה-צבא בראייה היסטורית-חברתית.

בין שני טיפוסים ארגוניים אידיאליים אלה יש כמה הבדלים בסיסיים:

א. הארגון המוסדי מאורגן אנכית ומודגשת בו המשמעות של ההיררכייה, של הסמלים ושל הטקסים, ואילו הארגון התעסוקתי מאורגן אופקית. ב. המחויבות לתפקיד בארגון המוסדי היא דיפוזית, מכיוון שהארגון הצבאי מצפה מאנשיו למלא את תפקידיהם בלי קשר לכישוריהם הספציפיים. מחויבות לתפקיד בארגון התעסוקתי היא ספציפית וברורה יותר.

ג. בארגון המוסדי מוערכים האנשים באופן כולל, איכותי וסובייקטיבי. במודל התעסוקתי ההערכה היא כמותית וספציפית לתפקיד המבוצע.

ד. בארגון המוסדי הטוטלי המשפחה היא חלק מהארגון ויש ציפייה שבת הזוג תיקח חלק בפעילות הארגון.

ה. בחברה שבה קיים מודל של צבא מוסדי ניתן להעביר את הסטטוס הצבאי לסקטור האזרחי.⁹

במודל של מוסקוס יש שתי אימפליקציות עתידיות באשר לאופיו של הארגון הצבאי:

א. המודל מדגיש שקיימים שני קטבים, אשר ביניהם יש ניגוד.¹⁰

ב. יש מגמת תזוזה בצבא מכיוון הקוטב המוסדי לכיוון הקוטב התעסוקתי (לפחות בצבא האמריקני).⁸

המודל של מוסקוס זכה למספר ביקורות וניסיונות תיקון. הביקורת הנפוצה ביותר טענה, שהמציאות מראה שילובים של מאפיינים משני הקטבים, ולמעשה אפשר למצוא בארגונים צבאיים מערכות עצמאיות בעלות מאפיינים מוסדיים ותעסוקתיים, גישה שסגל כינה "פרופסיונליות פרגמטית".¹⁰ יתרה מזו, אולמן טען שחייב להיות שילוב בין מקצועיות למוסדיות, כדי שלא יהיה נתק מושלם בין הצבא לחברה.¹¹

א. עקב הדמיון שנוצר בין פרופסיות צבאיות לאזרחיות נוצרו אפיקי קריירה משותפים תוך אפשרות להעברת יכולת וכישורים צבאיים למגזרים אזרחיים.

ב. חלה דיפרנציאציה בין מקצועות ותחומי עיסוק בתוך הצבא הן בגיבוש מסלולי הכשרה והן בתגמולם.

ג. נוסף פן ניהולי חדש לתפקידי הפיקוד, הקשור ליכולת התמצאות והבנה בנושאים כמו ניהול תקציב וכד', ושוב אין די רק בפן של לחימה בשדה הקרב.⁶

ד. הפיתוחים הטכנולוגיים של מערכות נשק הביאו ליצירת מוקדי מומחיות צבאית-מקצועית גם מחוץ לצבא.⁷

הספרות העוסקת בנושא⁸ מציעה שני מודלים כוללניים לניתוח השירות בצבא הקבע מההיבט של אפיון המניעים:

א. **מודל מוסדי (Institutional)** – במודל זה מודגשים ממדים אידיאולוגיים אלטרואיסטיים, המשפיעים על נטייתו של הפרט לשרת בצבא. בגישה זו – המדגישה מושגים כמו: חובה, כבוד, מדינה – מודגש השינוי בין אנשי הצבא לאזרחים באופן שבו הם רואים את עיסוקם. לגישה זו יש עוגנים במבנה הארגוני של הצבא ובאופן שבו הוא מעסיק את אנשיו: שירות של 24 שעות ביממה, תזוזות של המשפחה, משמעת צבאית ועוד. לארגון הזה יש לגיטימציה לנהוג כך באנשים, שכן ערכיו והנורמות שלו נותנים עדיפות לאינטרסים של הארגון על פני האינטרס של היחיד.

ב. **מודל מקצועי-תעסוקתי (Occupational)** – במודל זה מוגדר השירות בקבע כעיסוק לכל דבר. מודל זה, המבוסס על תנודות השוק הכלכלי, כולל שלוש הנחות:

1. אין הבדל בין ארגונים צבאיים לארגונים אזרחיים במונחים של עלות ושל אפקטיביות.

2. תגמולים כספיים בצבא צריכים להיות במונחי כסף ריאלי ולא בצורה אחרת.

3. תגמולים כספיים צריכים להיות מבוססים על הבדלים ביכולת ובכישורים מקצועיים.

מוסקוס⁸ מדגיש, שניתוח המודל יכול להיעשות בכמה רמות התייחסות: עמדות היחיד והתנהגותו, הארגון

- D.R. Segal & M.D. Segal, "Changes in Military Organization". *Annual Review Sociology*, 9, 1983, pp. 151-170
- A.J. Nicholas, "Military Professionalism: Changes in the Australian Defense Force", *Armed Forces & Society*, 15(2), 1989, pp. 171-193
- J.C.T. Downey, *Management in the Armed Forces — An Anatomy of the Military Profession*, McGraw Hill, England, 1977
- C.C. Moskos & F.R. Wood (eds.), *The Military More than Just a Job?*, Pergamon-Brassey's, 1988
- C.C. Moskos, "Institutional/ Occupational Trends in the Armed Forces: An Update", *Armed Forces & Society*, 12(3), 1986, pp. 377-382
- G. Caforio, "The Military Profession; Theories of Change". *Armed Forces & Society*, 15(1), 1988, pp. 55-69
- R.B. Ullman, "Lieutenants Professional Development in and Institutional/ Occupational (I/O) and Officer Professional Development (OPD) Context Air Univ. Air Force, Alabama, U.S.A., 1990

המשך מעמוד 28

18. עודד גרנות, "חיל המודיעין", מתוך צה"ל בחילו: אנציקלופדיה לצבא ולביטחון, כרך 6, עמ' 66; אליעזר כהן וצבי לביא, השמיים אינם הגבול, ת"א, מעריב, 1990, עמ' 246
19. מעריב, 22 בפברואר 1960.
20. שם, 23 בפברואר 1960.
21. שם, 22-24 בפברואר 1960.
22. רבין, עמ' 107; ישגב נקדימון, "העין השלישית", ביטאון חיל האוויר, 169, מאי 1989, עמ' 42.
23. נקדימון, ע"ע 42-43.
24. יב"ג, 24 בפברואר 1960.
25. רבין, עמ' 107.
26. רבין, עמ' 107; עזר ויצמן, לך שמיים וארץ, ת"א, מעריב, 1975, עמ' 256.
27. יואל בן-פורת, נעילה, תל-אביב, עידנים, 1991, עמ' 13.
28. גרנות, עמ' 67.
29. כהן ולביא, עמ' 246.
30. יב"ג, 24 בפברואר 1960.
31. שם, 24 בפברואר 1960.
32. Charles F. Herman, "International Crisis as a Situational Variable," in: James N. Rosenau, (ed.), *International Politics and Foreign Policy*, (New York: Free Press, 1969), p. 414
33. Glenn H. Snyder & Paul Dieising, *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crisis*, (Princeton: Princeton UP, 1977), pp. 6-7; Richard Ned Lebow, *Between Peace and War: The Nature of International Crisis*, (Baltimore: John Hopkins UP, 1981), pp. 11-12
34. יב"ג, 24, 27 ו-29 בפברואר 1960.
35. מעריב, 25 בפברואר 1960.
36. יב"ג, 28 בפברואר 1960.
37. שם, 25 בפברואר 1960.
38. אל-חייאת, 24 בפברואר 1960.
39. שם, 27 בפברואר 1960.

משמעויות וכיווני חשיבה אפשריים

קיימות מספר משמעויות אפשריות בהקשר של פיתוח המשאב האנושי, המחייבות התייחסות לשלושה ערוצים עיקריים:

- א. אפיון הפערים בין צרכים עתידיים ובין מאפייני המצב הנוכחי.
  - ב. מיקוד והגדרת אוכלוסיות, יחידות ותפקידים קריטיים.
  - ג. פיתוח פתרונות לצמצום הפערים ולגיבוש תהליכים ארגוניים ליישומם.
- כללית אפשר להצביע על שלושה סוגי תהליכים וגורמים בסביבה העשויים להשפיע על צה"ל:
1. גורמים בתחום הטכנולוגי-כלכלי – התפתחויות טכנולוגיות ישפיעו על המערכת הצבאית ככוח משיכה אפשרי לאוכלוסיות המשרתים למיניהן ויעשו את המרכיב הטכנולוגי לחשוב ולמרכזי בגיוס ובמיון אנשים ובפיתוח מסלולי קריירה עבורם.

2. גורמים בתחום החברתי – תהליכי שלום עתידיים אפשריים ישפיעו, ללא ספק, על מבנה התעסוקה במשק, מעצם העובדה שנטל הביטחון (תלוי בתרחישי השלום השונים) כנראה יקטן.

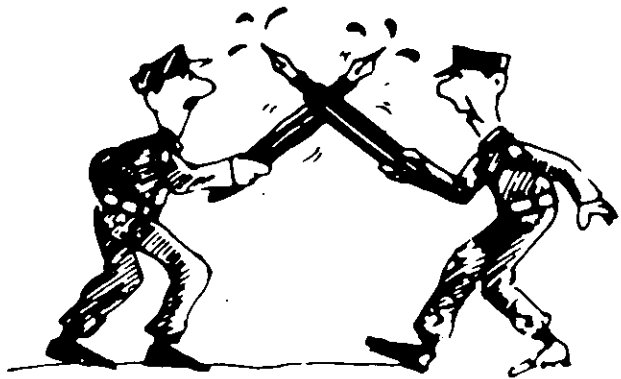
תהליכים אלה גם יחלישו מנגנונים אינטגרטיביים בחברה הישראלית, שלרוב נסובו סביב שאלות קיומיות. תהליכים כאלה יכולים גם להיות מלווים בשינוי ערכים מכיוון של דגש על הכלל לערכים המכוונים לפרט – ערכים שהם בעלי אופי חומרי יותר – ולכיוון של דרישה לתגמולים אקסטריניזיים (השכלה וכדו').

3. עמדות כלפי המדינה והצבא – תהליכי שלום בצד שינוי בסדר העדיפויות הערכי (מהכלל אל הפרט) יכולים להשפיע גם על שינוי בתפיסת השירות – מראייתו כחובה לאומית בסיסית לראייתו כערוץ למוביליות חברתית בצד סיפוק צורכי הפרט (אתגר, עניין וכדו'). חשיבה מסודרת בצד תהליכי תכנון בעידן כזה של שינויים עשויים להביא למיצוי ולפיתוח טוב של המשאב האנושי ולאפשר לצה"ל לבצע את תפקידיו החשובים בחברה הישראלית בצורה מיטבית.

הערות

1. ע' מייזלס, "השירות הצבאי כמרכיב מרכזי בחוויה הישראלית", סקירה חודשית, 9-8, עמ' 19-3.
2. J. Burk, "National Attachments and the Decline of the Mass Armed Forces", *Journal of Political and Military Sociology*, 17(1), 1989, pp. 65-81
3. I. McAallister & H. Smith, "Selecting the Guardians: Recruitment and Military Values in the Australian Officer Corps", *Journal of Political and Military Sociology*, 17(1), 1989, pp. 27-42
4. D.R. Segal & Y.H. Yoon, "Institutional and Occupational Models of the Army in the Career Force: Implications for Definition of Mission and Perceptions of Combat Readiness", *Journal of Political and Military Sociology*, 12, 1984, pp. 243-256

ספרא וסייפא

המכללה לפו"ם – אקדמיה צבאית

סא"ל מולי

על הצורך בהקניית השכלה אקדמית לקציני צה"ל אין חלוקות כיום הדעות.¹ כמו כן מקובל, כי השכלה אקדמית צריכה להינתן הן במקצועות צבאיים והן במקצועות מדעיים מתחומים שונים. עוד מוסכם, כי השכלה אקדמית מביאה לשיפור ביכולתו של הקצין הן ברמה המקצועית ספציפית – הפעלת אמל"ח, והן ברמת החשיבה – ניתוח בעיות, קבלת החלטות, פיקוד ושליטה.² צה"ל מכיר בצורך זה ופועל למען הקניית השכלה אקדמית לקציניו. בניגוד להסכמה רחבה זו באשר לצורך, אין הסכמה דומה באשר לאופן רכישת התואר האקדמי, לעיתוי, לתחומים שמהם ייבחרו המקצועות שילמדו ולתמהיל הנכון שבין המקצועות הצבאיים למדעיים. להלן אנסה לעמוד על הבעיות ולהציע פתרון כולל.

אופן רכישת התואר

כיום קיימים בצה"ל שני אופנים שבהם יכול קצין לרכוש תואר אקדמי ראשון: הראשון, לימודים אוניברסיטאיים רגילים ומלאים; השני, שילוב לימודים במכללה לפו"ם ובאוניברסיטה בשנה הראשונה והשלמת הלימודים לתואר באוניברסיטה בשנה השנייה.

האופן הראשון אינו מספק את הצורך בדבר שילוב לימודים אקדמיים וצבאיים. באופן השני, הממומש כיום בתוכנית "ברק" במכללה לפו"ם, יש הכרח לסיים את פרק הלימודים הצבאיים במלואו בתוך שנה אחת, הן את שיעורי המבוא והן את השיעורים המתקדמים – וזאת בשילוב עם לימודים אקדמיים. הכרח זה גורם חוסר איזון בין ניסיונו של החניך במסגרת האקדמית לבין הנדרש ממנו במסגרת הלימודים הצבאיים: נדרש מן החניך להקדיש זמן רב ללימוד ולהכנת מספר רב של מטלות שונות. בעיה נוספת היא העדר דירוגם של מקצועות הלימוד הצבאיים על פי דרגות קושי הולכות

ועולות במקביל לצבירת הניסיון של החניך כתלמיד במסגרת האקדמית. לפיכך, בדרך לימוד זו נפגעת יכולתו של החניך להפיק את מלוא התועלת מלימודיו בשנה הראשונה.³

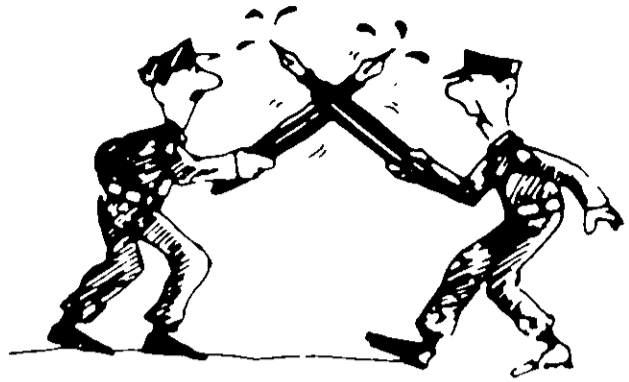
העיתוי

צה"ל מאפשר כיום לימודים אקדמיים בשני עיתויים עיקריים: הראשון, לימודים טרם השירות הצבאי; השני, במהלך השירות. אשר לראשון, הממומש במסגרת העתודה האקדמית או דחיית גיוס, יתרונו בכך שההשכלה הנרכשת משמשת בסיס טוב להכשרה הצבאית שאחריה. כך מניבה הכשרה זו פירות מיד עם הגיוס. חסרונותיו העיקריים הם: אי-היכולת לשלב בין ההכשרה האקדמית והצבאית ואי-היכולת של הצבא להשפיע על ההכשרה האקדמית.⁴ האפשרות השנייה, המקובלת יותר בצה"ל כיום, מעוררת שאלה: מהו הזמן "הטוב ביותר" שבו יפנה הקצין ללימודים אקדמיים במהלך שירותו? בניגוד להרבה צבאות, שההכשרה האקדמית לקצינים מתחילה בהם מיד עם הגיוס במסגרת של אקדמיה צבאית,⁵ נוהג צה"ל לדחות את יציאת קציניו ללימודים אקדמיים עד הגיעם לדרגת סרן או רס"ן.

היתרון שבשיטה הנהוגה בצה"ל הוא שיציאת קצין ללימודים אקדמיים היא לאחר שהחליט להמשיך בשירות הקבע. מבחינת צה"ל זוהי "השקעה כדאית". חסרונה הבולט הוא, שקצינים מגיעים לדרגות סרן-רס"ן ללא תואר אקדמי ראשון. חיסרון נוסף הוא שעיתוי היציאה ללימודים אינו קבוע ומושפע לעיתים קרובות משיקולים של איוש תפקידים או משיקולים אחרים שאינם "מקצועיים", ולפיכך מתרחשת הפעלת לחצים הדדית.⁶

תחומי המקצועות המדעיים

בעבר הייתה נטייה לעודד לימודים בתחום המדעים המדויקים ומדעי הטבע. כיום מקובלת הדעה, שיש צורך גם בידע בתחום מדעי החברה והרוח.⁷ בתחום זה מצויים נושאים כגון היסטוריה צבאית, הגות צבאית ופילוסופיה, שהרלבנטיות שלהם למקצוע הצבאי אינה מוטלת בספק. יתר על כן, לימודים לקראת תואר ראשון בתחום מדעי החברה והרוח מכינים טוב יותר את החניך לחקירת אירועים, לניתוח ולהצגת תיזה.⁸

התמהיל

התמהיל נועד ליצור את האיזון הנכון בין המקצועות הצבאיים למקצועות האקדמיים, ובתוך כל אחת מן הקבוצות הללו: במקצועות הצבאים – בין מקצועות הטקטיקה והמערכה, ובמקצועות האקדמיים – מדעי חברה ורוח ומדעים מדויקים.

התמהיל נקבע במשותף על-ידי הצבא והאקדמיה. אולם משום שהשותפות מוגדרת לשנה אחת בלבד, יש קושי ביצירת התמהיל הנכון הן מבחינת הרכב המקצועות והן מבחינת דרגת הקושי שלהם. חיסרון אחר הוא מיעוט האפשרויות העומדות בפני החניך לקביעת תמהיל אישי. יש חניכים המתקשים ליצור לעצמם את התמהיל האופטימלי – בעיקר אלו שאינם מתעתדים להשלים את לימודיהם לתואר ב"א באוניברסיטה העברית בירושלים.

פתרון מוצע

הבעיות העיקריות שהצבעתי עליהן הן אפוא שלוש: חוסר איזון בין הדרישות לבין היכולת האקדמית של החניכים, עיתוי הלימודים והקושי ביצירת התמהיל. פתרון אפשרי יכולה לתת מערכת הכשרה דרשנית במסגרת המכללה לפר"ם, שתכלול שישה סמסטרים אקדמיים. האיזון המתבקש ייווצר על-ידי הדרגה של מקצועות הלימוד מן הקל אל הקשה, בלא ההתנייה שיש לסיים את הלימוד של תחום מקצועות כלשהו בשלמותו בשנה אחת מסוימת. כך תתאפשר בניית כלים אקדמיים בצורה מובנית ומודרגת תוך התמודדות עם האתגרים שמציב הלימוד באקדמיה. העיתוי לא יהיה נתון לשיקול דעת, משום שהוא ייקבע על-ידי המכללה לפר"ם. סיום הלימודים במכללה לפר"ם יקנה תואר "בוגר אוניברסיטה". על-ידי כך גם תימנע התופעה של "חטיפת" חניכים בתום שנת הלימודים הראשונה לשם שיבוץ בתפקידים שונים, כפי שקורה כיום. כן אפשר לקבוע שסיום הלימודים במכללה לפר"ם הוא תנאי לקידום.

יצירת התמהיל הנכון תהיה אף היא קלה יותר, מכיוון שכל הלימודים יתרכזו במוסד אקדמי אחד, ופרק-הזמן הארוך יאפשר גמישות בתכנון ובבחירה.

החווה שנחתם באחרונה בין האוניברסיטה העברית לבין המכללה לפר"ם עשוי לשמש בסיס טוב לביצוע

תוכנית זו. על-פי חוזה זה, מוכרים המקצועות הצבאיים כמקצועות אקדמיים, המזכים בניקוד לצורך קבלת התואר, אך החוזה מתנה זאת בהכשרת המדריכים וביכולתם להורות ברמתם של מורים באוניברסיטה. החוזה אף מאפשר ליצור תמהיל של מקצועות ושילוב נכון וטוב בין התחום הצבאי לזה האקדמי, ומרחיב את מגוון המקצועות העומדים לבחירה.

תוכנית זו תביא, למעשה, להפיכת המכללה לפר"ם לאקדמיה צבאית במלוא מובן המלה. אקדמיה כזו דרושה לשם הכשרת מערך הקצונה בצה"ל על סף שנות האלפיים ולבניית "מכון ברמה אקדמית העוסק בסוגיות תורתיות ולא ארגוניות".¹⁰

הערות

1. זאת על אף דבריהם של ון-קרפלד ולניר (צבי לניר, "סף החשיבה האסטרטגית", מערכות, 326 (1992), עמ' 11), כי יש להטיל ספק לגבי הקשר בין השכלה אקדמית לבין כישורי החשיבה, הנדרשים לקצינים ברמה האסטרטגית. ובלשונו של לניר: "אין בכך כדי לשלול את חשיבות החשיבה האקדמית כשלעצמה, אלא טענה, שאין היא הדבר הממצה את הדרוש כאן". אלו הן אמירות חריגות, שאינן סותרות את התפיסה המקובלת שהמומחיות הצבאית היא אינטלקטואלית במהותה. ואכן בצבאות זרים (ארה"ב, בריטניה, גרמניה) לומדים הקצינים ארבע או חמש שנים. במהלך לימודיהם לתואר ראשון ושני הם לומדים תכנים צבאיים ונושאים מתחום מדעי החברה. ראה: מאיר גולן, "מקצועות (פרופסיונליזם) ואתיקה צבאית", אוריינות צבאית – קציני "ברק" כותבים, המכללה לפר"ם – תוכנית "ברק", תשנ"ב, עמ' 24.
2. איתן גלבוץ, "הכשרה אקדמית לקצונה", מערכות 293-292 (1984), עמ' 47; יצחק חן, "יעדי ההכשרה בפר"ם", מערכות, 338 (1994), עמ' 3; שאול פטאי, "תוכנית הכשרה לקצין – צרכים, אפשרויות והצעה לביצוע", מערכות, 293-292 (1984), עמ' 44.
3. בני מיכלסון, "הכשרת המפקד בפר"ם – הצעה אחרת", מערכות, 317 (1989), עמ' 44.
4. פטאי (לעיל הע' 2), עמ' 44.
5. גלבוץ (לעיל הע' 2), עמ' 48-50.
6. חנן שוורץ, "אקדמיזציה של מקצוע האג"ם והפיקוד – צו שדה הקרב המודרני, הרהורים וערעורים, מערכות, תל-אביב, 1987, עמ' 34.
7. גלבוץ (לעיל הע' 2), עמ' 50.
8. גלבוץ, שם; חן (לעיל הע' 2); פטאי (לעיל הע' 2), עמ' 44-45.
9. מיכלסון (לעיל הע' 3), עמ' 45; יוסי פלד, איש צבא מעריב, תל-אביב, 1993, עמ' 149-150.
10. אל"מ ר', "דרך הקצונה" – ראיון עם אלוף דורון רובין חמנית, 16 (אוגוסט 1990), עמ' 26.

ממדף הספרים

המחשב ונוצת האווז

על הספר "הכרעה" מאת אבי קובר, (ת"א, מערכות, 1995)

אל"ם (מיל') ד"ר שמואל גורדון

ספרו החדש של אבי קובר עוסק באחת הסוגיות המרכזיות בתפיסת הביטחון הישראלית ובדוקטרינה של צה"ל. למרות מרכזיותו לא זכה עד עתה מושג ההכרעה לעיון תיאורטי ולמחקר היסטורי יסודי, ולכן יש חשיבות למחקר הנחשוני של קובר. המחבר שם לעצמו שתי מטרות: האחת – לפתח מסגרת תיאורטית ולאפיין את תהליך ההכרעה. השנייה – לנתח את תופעת ההכרעה הצבאית במלחמות ישראל.

חלקו הראשון של הספר אכן דן במסגרת התיאורטית, מגדיר את המושג, מתאר את תהליך ההכרעה, את התנאים ואת דפוסי הפעולה להשגתה. ראשית מגדיר קובר את המושג הכרעה צבאית קונבנציונלית ברמה האסטרטגית, שהיא נושא הספר. לפי הגדרתו, משמעות המושג הינה שלילת כושר הלחימה של היריב במהלך מלחמה בשדה הקרב באמצעים צבאיים, עד כי יקשה עליו להתאושש במשך אותה מלחמה. ההכרעה לפי קובר היא תהליך רב ממדי, שפועלים בו בכפיפה אחת יסוד שיקולי ויסוד הסלמתי. במקום נקודת הכרעה מציע קובר את "מפתן ההכרעה", שהוא תחום או רצף ולא נקודה בדידה. קיימים שלושה אינדיקטורים מקובלים לזיהוי הכרעה: יחסי אבדות, שיעור ניצול עתודות וכיבוש שטח. הכרעה אסטרטגית מושפעת ממספר תנאים – צבאיים ומדיניים. קובר מונה את התנאים העיקריים: האויב, יחסי כוחות, מאפייני שדה הקרב ובמיוחד יחסי אש ותמרון, מידת מעורבות חיצונית צבאית ומדינית והיחסים בין הדרג המדיני לצבאי. לדעת המחבר, יחסי הכוחות הם הגורם החשוב ביותר להכרעה, וכמו רבים מהוגי הדעות הצבאיים בישראל נוטה להפחית משעבודה של העוצמה הצבאית לתנאים המדיניים, שמעולם לא אפשרו לישראל להכריע את אויביה.

הפרק הבא לאחר מכן עוסק בדפוסי הפעולה להשגת הכרעה. דפוסים אלו מתחלקים לפי ממדי הזמן והמרחב, או בחלוקה אחרת: למאפייני מלחמה התקפית מול מלחמה הגנתית. מסקנת המחבר היא, כי זהו המשתנה היחיד המשפיע על עצם היכולת להשיג הכרעה. החלק התיאורטי הינו כבד וקשה לקריאה, עד כי הייתי ממליץ, אולי, רק לאנשי מקצוע לעיין בו.

ליתר המעוניינים מומלץ לעבור לחלק השני, העוסק במלחמות ישראל. חלק זה מתחיל בתיאור תפיסת הביטחון של ישראל ובמקומה של ההכרעה הצבאית במסגרת זו. למעשה מציג קובר שאיפה להכרעה כעיקרה וכמיצויה

של הדוקטרינה הצבאית ותפיסת הביטחון של ישראל, עד כי קשה להפריד ביניהן. לאחר מכן סוקר קובר את מלחמות ישראל אחת לאחת בהתאם למסגרת התיאורטית שפיתח, כלומר חקירת תהליך ההכרעה, התנאים להשגתה ודפוסי הפעולה. אולם לעניות דעתי, עיקר העניין והחשיבות של מחקר היסטורי השוואתי זה הוא דווקא התיאור הביקורתי של כל מלחמה ומלחמה. אחד הפרקים המעניינים ביותר עוסק במלחמת יום הכיפורים. בפרק זה לא נרתע קובר מלמתוח ביקורת נוקבת על האסטרטגיה הישראלית בהכנת הכוח למלחמה – בעיקר הזנחת גורם האש – ובניהול השלבים הראשונים של המלחמה – ההיצמדות לגישה התקפית בניגוד לתנאי הפתיחה, שחייבו גישה הגנתית. יחד עם זאת מאמין קובר, כמו רבים אחרים המסרבים ליטול קורה מבין עיניהם, כי הושגה הכרעה ישראלית במלחמה, לפחות בזירה המצרית. כמו כן מעניין לקרוא את הפרק האחרון, שבו מסכם קובר את מסקנותיו. לדעתו, ניתן לאתר מגמה עקבית ליניארית של הפיכת זרוע האוויר לזרוע שבה תלויה היכולת להשיג הכרעה במלחמה. מסקנה זו דומה ללקחים שהפיקו מומחים רבים בעולם ממלחמות ישראל וממלחמת המפרץ. למרות זאת עדיין נאלץ חיל האוויר להיאבק על משאבים חיוניים לשימור יכולת ההכרעה.

אין צורך לקרוא את הספר לפי הסדר, שכן כל פרק עומד בפני עצמו. קורא המתעניין במלחמה מסוימת יכול לדלג היישר אל הפרק העוסק בה.

התחומים העיקריים של המקצועות הצבאיים ותחומי העיסוק של אנשי הצבא היו בעבר המלחמה, המערכה, האסטרטגיה והטקטיקה. אלה היו התחומים שבהם התגדר כל מצביא בעל הערכה עצמית. המחקר הביטחוני והצבאי התרכז אף הוא בתחומים אלה. כך נוצרה זהות רבה בין העיסוק הצבאי לבין המחקר האקדמי. כתוצאה מזהות זו נוצרה הבנה כללית, כי חקר מלחמות העבר הינו עמוד השדרה של לימוד האסטרטגיה, הטקטיקה והמקצוע הצבאי בכלל. ההתפתחות האיטית של כלי הנשק גרמה לכן שאפילו קלאוזביץ, הנחשב לגדול חוקרי המלחמה, לא התייחס במידה מספקת לטכנולוגיה צבאית כגורם משפיע על התפתחות האסטרטגיה והטקטיקה. זוהי דוגמה אופיינית למוגבלות היחסית של המחקר בעבר. כלי העבודה של קציני הצבא ושל חוקרי ההיסטוריה היו עיפרון, נייר ושולחן חול. השימוש באותם כלים אפשר להיסטוריון להתמודד שווה בשווה עם קציני הצבא.

כיום צבא וביטחון קשורים בכל מגוון ההיבטים השונים של חיי האומה, עד כי קשה להפריד ביניהם. בעבר עסקו הלימודים האסטרטגיים בעיקר בלחימה עצמה, בעוד שכיום קהילת הביטחון שמה דגש על סוגיות רחבות יותר – כמו ביטחון לאומי ותכנון ובניין הכוחות – לא פחות מאשר על הפעלת כוחות במלחמה. דגש זה נובע עקב מסכת של אילוצים חברתיים וכלכליים ועקב מגוון האפשרויות הטכנולוגיות אשר גוזלות משאבי עתק.

מאז מלחמת העולם השנייה מתפתחת החברה המודרנית בצורה מואצת ביותר. שניים מהביטויים העיקריים של תאוצה זו הינם ההתפתחות הטכנולוגית והיווצרות מגוון רחב של מקצועות ותחומי לימוד חדשים שלא היו קיימים קודם לכן. כך גם קהילת הביטחון מתאפיינת על-ידי מגוון רחב של מקצועות חדשים, שנוספו למקצועות הלחימה המסורתיים דוגמת תותחן, שריונר, צנחן וטייס. המקצועות הנוספים דומים למדי למקצועות אזרחיים ואף נרכשים באוניברסיטאות אזרחיות או צבאיות שמתנהלות במתכונת אזרחית. בנקל אפשר למצוא בכל ארגון צבאי גדול מספר רב של כלכלנים, מהנדסים, פסיכולוגים, חוקרי ביצועים, אלקטרוניקאים, אנשי מחשב ועוד. העיסוק הצבאי הופך כמותי יותר ויותר. לא עוד הערכות תיאורטיות חסרות משמעות ובלתי ניתנות להשוואה, אלא איסוף ועיבוד נתונים, התייחסות למשאבים נתונים וחיפוש מאזני תועלת-עלות מיטביים. "כלי העבודה" של העיסוק הצבאי הפכו להיות יקרים ביותר: מחשבים מהירים, סימולציות מורכבות, משחקי מלחמה משובצי מחשב. התפתחות חשובה נוספת של ארגונים צבאיים הינה שרוב המוצרים של הארגון הינם פרי עבודה אינטגרטיבית של מספר רב של בעלי מקצועות ותפקידים שונים.

חוקר העוסק באסטרטגיה וביטחון לאומי מוצא עצמו ניצב מול סדרת אתגרים קשים ביותר. כדי להתמודד עם התופעות של המלחמה ושל הארגון הצבאי עליו לרכוש ידע במגוון רב של מקצועות ושל דיסציפלינות מדעיות, עליו להבין ולהתנסות בשימוש ובהפעלה של אמצעים, לרדת לעומקם של תהליכים מורכבים ולהתמודד עם פאזל רב-חלקים שיוצר את האסטרטגיה המודרנית: החלטות על בניין כוח, בחירה בין חלופות, איסוף, מיון ועיבוד מידע על הארגון ועל האויב ועוד. במילים אחרות, עליו לרכוש ידע רב, ועליו להתמודד עם התוצאות של עבודת צוותים רבים ומקצועיים. ידע זה כרוך

הינה שלילית. המטרות שהציבה ישראל במלחמותיה (פרט למלחמת לבנון) היו בעיקרן צבאיות ולא מדיניות: לעיתים הייתה זו הדיפת תוקף – במלחמת השחרור ובמלחמת יום הכיפורים; ולעיתים קידום פני איום מתגבר ברמות שונות – במבצע קדש ובמלחמת ששת הימים. ישראל לא ראתה ואינה רואה במלחמה ובהכרעה את המשך המדיניות באמצעים צבאיים, אך אין המעז לקרוא תגר על קלאוזביץ. קשה אומנם להקיש מן העבר אל העתיד, אולם גם בחינת יכולתה של ישראל כיום מעוררת ספקות רבים לגבי אפשרויותיה לממש אי פעם מטרות מדיניות ראשיות באמצעות מלחמה. רבין ז"ל שב והכריז כי אין לישראל שאיפות כאלו: "אל מול האיום הצבאי נושאת האסטרטגיה של מדיניות הביטחון אופי הגנתי... שכן למדנו שכל ניסיון בעבר להשיג יעד פוליטי מרחיק לכת... עלה בתוהו" (רבין ב'1988). לכן עקרון יסוד של האסטרטגיה ושל תפיסת הביטחון הישראלית אמור להגדיר כי המלחמה [וההכרעה] אינן מכשיר להשגת מטרות מדיניות. כאשר לא ניתן לסגל את האמצעים למטרות, יש לסגל את המטרות לאמצעים. כלומר: כאשר לא ניתן להכשיר תנאים מדיניים, חוסן פנימי ואמצעים אחרים משלימים לעוצמה הצבאית, הדרושים להכרעה מלאה – יש להתוות מטרה מוגבלת יותר (הכרעה מוגבלת וחסכונית), שתתאים ליכולת הלאומית הכוללת. לסיכום: למרות כלי הניתוח השמרניים יש חשיבות מרובה לעיון בספר זה. חשיבותו הינה בהיותו "זריקת חיסון" נגד שאיפה שגויה להשיג הכרעה מלאה. שומה על קברניטי הצבא היום ובעתיד לעיין בספר זה כדי להימנע מקרבות הכרעה עתירי נפגעים.

במתודולוגיות כמותיות, בסטטיסטיקה, בחקר ביצועים, בכלכלה, בהנדסה ובאלקטרוניקה. לעומת המהפכה הנמשכת בבניין העוצמה הצבאית ובלוחמה המודרנית קיימת סטגנציה מסורתית בקרב החוקרים. רבים מהם עדיין משקיעים את עיקר מרצם והאינטליגנציה הטבעית שלהם בקריאת מסמכים וספרים על מלחמות שכוחות ונרתעים מרכישת ידע חיוני להבנת תהליכים ודינמיקה של אסטרטגיה ולוחמה מודרניות. אפשר "לחשוד" כי כמה מהם נמנעים מכתובה במחשב ועדיין כותבים עם נוצת אווז. כאשר נוסף לכך החיסרון הטבעי הכרוך במחקרו של איש בודד או של צוות קטן מול יצירה קיבוצית ענפה, הרי שנוצר פער משמעותי ביותר בין תהליכים היסטוריים לבין חוקריהם.

אבל ההיסטוריה הרי נכתבת על-ידי מומחים לכלכלה, למדיניות, לסוציולוגיה ולניהול. הניתן להתעלם מהם? ובכן, יש צדק מסוים בטענה זו. הוואקום שנוצר בחקר האסטרטגיה והמלחמה המודרניות חייב להתמלא. ואכן קיימת תופעה, ההולכת ומתחזקת בתהליך לא מוסדר ולא מוצהר, של מעבר הדגש מלימודים צבאיים ומלימודי ביטחון לאומי לתחומים אחרים. חוקרים מדיסציפלינות שונות עוסקים בלימוד צבא וביטחון. חוקרים אלה מצוידים טוב יותר בידע ובמתודולוגיות הדרושים ומצליחים לחדור לעומק הסוגיות ולהשתמש בכלים דומים יותר לכלי העבודה הצבאיים. העיסוק בלוחמה מודרנית אינו רק תחביב של גנרלים בגמלאות ושל פרופסורים, אלא מכשיר לרכישת תובנה פרקטית ופרגמטית בסוגיות העיקריות של מלחמה, של ביטחון לאומי ושל בניין הכוח בהווה ובעתיד. ללא הבנה סבירה של המאפיינים ושל כיווני ההתקדמות של הטכנולוגיה הצבאית והשפעתה המכרעת על הביטחון, על המלחמה ועל ההכרעה אין טעם במחקר ובעיון בתוצאותיו.

ההכרעה במלחמה באה לשרת מספר מטרות ברמה האסטרטגית, כגון אילוץ האויב לסיים מלחמה, סיום מלחמה בעמדת כוח, רכישת קלפי מיקוח לקראת שלב המשא ומתן שבעקבות הלחימה וחיזוק אלמנט ההרתעה של ישראל. אמרתו המפורסמת של קלאוזביץ, כי המלחמה הינה המשך המדיניות באמצעים אחרים, מקובלת ביותר. האומנם מאששת ההיסטוריה של מלחמות ישראל קביעה זו? האם הושגו מטרות מדיניות ראשיות באמצעות מלחמה פרט להפסקתה? סקירת מלחמות ישראל במקביל לסקירתו של קובר מבהירה כי התשובה לשאלות אלה

חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית ... חידושים בטכנולוגיה הצבאית ...

פרויקטים חדשים להדגמת קונספטים טכנולוגיים

בפנטגון מתכוונים לממן מספר פרויקטים חדשים להוכחה ולהדגמה טכנולוגית של קונספטים מתקדמים. ששת הפרויקטים מבין 15, שצוינו כבעלי הסיכויים הטובים ביותר למימון, עוסקים בנושאים אלה:

1. עיבוד אוטומטי למחצה של נתוני מודיעין מתוך תמונות. כיום התהליך ברובו ידני. נבחנת אפשרות של השוואה אוטומטית של תמונות בפרקי זמן שונים והתרעה על שינויים.
2. הפצת נתונים למפקדים בשדה הקרב. הדבר חשוב במיוחד למפקדים בכוחות משולבים. מדובר בעיקר בצורת הצגת הנתונים למפקד וביכולת שלו לקלוט נתונים משמעותיים, ולאודוקא בתקשורת עצמה.
3. זיהוי כוחות (אויב-ידיד) בין כוחות אוויריים ובין כוחות אוויר וקרע.
4. "מלחמת ניווט" – שלילת יכולת הניווט מהאויב, כולל GPS, ללא פגיעה ביכולת כוחותינו להשתמש באמצעים אלו (מדובר גם בשימוש ב-GPS לצורך הנחיית חימוש).
5. אמצעים לגילוי ולהשמדה של ציוד ללחימה כימית, ביולוגית וגרעינית. מדובר בעיקר בפעילות נגד מטרות תת-קרקעיות תוך התחשבות בנזק סביבתי.
6. פעילות צבאית בשטח בנוי, שימוש בכלי נשק לא קטלניים, כינון מדויק ובקרת אש בסביבה מעורבת של לוחמים ושל אזרחים.

נחשפו תכונות טילי אוויר-אוויר רוסיים

באחרונה נחשפו תכונותיהם של טילי אוויר-אוויר רוסיים R-27 ו-R-73, המוכרים גם בכינוייהם המערביים AA-10 Alamo ו-AA-11 Archer. טילים אלה משמשים כנשק הגנה עיקרי של מטוסי "סוחוי 27" ר"מיג 29".

R-27 הוא טיל מודולרי, שבגירסה אחת הוא מותאם למטוס קרב ("מיג 29"), ואז הוא בעל טווח בינוני, ובגרסה אחרת הוא מותאם למטוס עליונות אווירית ("סוחוי 27"), ואז הוא בעל טווח מוגדל, המושג באמצעות הארכת המנוע ב-70 ס"מ. שתי הגרסאות זהות בשאר המרכיבים, ואפשר להרכיב להן ראש ביות אינפרא-אדום או מכ"מי חצי אקטיבי. קונספט מודולרי זה מאפשר גם כיום, 20 שנה לאחר כניסת הטיל לשירות מבצעי, להשביח את המערכת באופן שביצועיה ישתפרו ב-20 עד 25 אחוזים.

R-73 הוא טיל המקדים את מתחריו המערביים ב-10 שנים לפחות. לטיל מערכת ניהוג משולבת (אווירודינמית + וקטור דחף הפעיל בזמן בעירת המנוע), המקנה לו כושר תמרון של 12g. ראש הביות הוא מסוג אינפרא-אדום מקורר עם זווית ראייה רגעית של 45° וכללית של 75°. הטיל הוא מסוג "שגר ושכח", והוא ננעל על המטרה לפני שיגורו. הטיל מתקרב למטרה בשיטת הניווט היחסי, ובשלב הסופי הוא מתמרן באופן שיפגע בגוף המטוס, ומכאן יעילותו הגבוהה.

ארצות-הברית משקיעה בפיתוח גרסה חדשה לטיל SLAM

הצי האמריקני השקיע 3 מיליון דולר בפיתוח גרסה חדשה של הטיל (Stand-Off SLAM) על-ידי חברת "מקדונל-דגלס", לשיגור ממטוסים נגד מטרות על החוף. במקור SLAM הוא נגזרת אוויר-קרע של הטיל HARPOON, הנישא על-ידי מטוסי A-6 ומטוסי F/A 18. בגרסה הנוכחית נוסף לטיל מקלט GPS, וכן מוחלפת מערכת ההנחיה האלקטרו-מגנטית האקטיבית על-ידי המערכת ההדמייתית המותקנת גם בטיל MAVERICK. בניגוד לטיל HARPOON, שהוא מסוג "שגר ושכח", מחייב SLAM מעורבות של אדם, ולכן נדרש פיתוח של מודול להעברת תמונות וידיאו בין הטיל למפעיל במטוס. לשני הטילים (SLAM ו-HARPOON) גוף זהה, וגם ניתן להתקין בהם אותו מנוע – על-ידי כך יוקלו ניסויי ההוכחה של הטיל החדש.

השלב הבא בפיתוח הוא שיגור של טיל אחד שיותקן במטוס F/A 18 וטיל אחד שיותקן במסוק LAMPS MkII, שהוא Seahawk SH-60B, הנושא מערכת נגד צוללות. השנה יושקעו כ-40 מיליון דולר להתאמת רש"ק חדירה מתקדם המותקן גם בטיל Tomahawk Bloc 3 וכן בהגדלת הטווח ל-200 ק"מ.

חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . . חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . .
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . . חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . .
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . . חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . .
 חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . . חידושים בטכנולוגיה הצבאית . . . . .

בצרפת: מנוע מגח משופר לטיילי אוויר

מרכז הניסויים הצרפתי שיגר בהצלחה טיל ניסיוני חדש עם מנוע מגח משופר, המבוסס על שיתוף פעולה בין חברת ONERA וחברת MATRA, ובסיועה של חברת AEROSPATIALE ו-SNPE בכל הקשור לפיתוח המנוע עצמו. תוכנית הניסוי התבססה על הדמיה (סימולציה) של משימת יירוט סגור אוויר-אוויר או קרקע-אוויר לטווח בינוני וכללה תמרוני התחמקות חריפים. מדובר במנוע מגח קומפקטי לטווח של 50 ק"מ בטיסה בגובה נמוך, שיאפשר לטיל להגיע למטרתו במהירות גבוהה יחסית בשלב הסופי. דלק המנוע יהיה מוצק כדי לאפשר תכונות תחזוקתיות טובות ועמידות בתנאי אחסון בדומה לתחמושת או למנועים רקטיים אחרים. שלבי ההאצה, המעבר והשיוט של מנוע זה מתבצעים באמצעות הצתה אחת בודדת. המאיץ הוא מל"פ (מנוע ללא פייה), שבתום הבעירה מצית את מנוע השיוט בשל הטמפרטורה הגבוהה שהוא יוצר, ומהירות הטיל מספקת את לחץ האוויר הדרוש בתא הבעירה. מנוע השיוט הוא בעל מודולציה עצמית, דבר המאפשר לו לפעול בתחום גבהים רחב ללא צורך בכיול חיצוני.

פצצה אווירית מונחית בפיתוח בדרום אפריקה

חברת AMS מדרום אפריקה מפתחת פצצה אווירית מונחית, שתהיה זולה ותשמש

כנשק מנגד. הפצצה נקראת = GBB Guided Boosted Bomb. היא משלבת חימוש MK82, יחידת GPS, יחידת הנחיה וביות סופי. התוצאה היא פצצה גולשת עם טווח מנגד של 18 ק"מ בהטלה נמוכה, 80 ק"מ בהטלה מ-10,000 רגל.

להלן פרטים על GBB: שיגור בטיסה אופקית במהירות 1,000 קמ"ש; נ"צ של המטרה מתוכנת על הקרקע, לפני הטיסה; דיוק של 100 מ' (PEC) מ-GPS ואחר-כך ביות סופי; ביות סופי על כתם לייזר או על מכ"ם פעיל; אופציות ביות בעתיד - גמ"מ, טלוויזיוני, הדמיה תרמית (IIR).

מערכות התרעה והתגוננות למטוסי הקרב

הפנטגון מפתח מערכת התרעה נגד טילי א"א וק"א. חיל האוויר האמריקני ומשרד ההגנה הבריטי מעוניינים לרכוש מערכות המבוססות על טכנולוגיה דומה.

מערכת ההתרעה מתוכננת למסוקים ולמטוסים. החברות "רייטאון" ו"סינסניטי אלקטרוניקס" הדגימו מערכת נגד טילי IR (אינפרא-אדומים), אולם פיתוח הטכנולוגיה יארך 3-5 שנים. חברת "סאנדרס" (השייכת ל"לוקהיד-מרטיין") מפתחת מערכת התרעה דומה שכוללת לייזר לשיבוש הטילים. החברות "לוקהיד", "רייטאון" ו"גורתרופ" גרומן מתחרות בפזת ההנדסה של פרויקט Joint Service Missile Warning System. הטענה היא, שעד היום רוב המטוסים הופלו על-ידי טילי IR.

מערכת ATRICM/CMWS (Advanced Threat Infrared)

Countermeasure/Common Missile Warning System) תהיה מסוגלת לגלות ולנטרל טילי IR קיימים ועתידיים. מטוסי F-16 ו-AV-9B הם בין אלה שצוידו במערכת הזאת. ראוי לציין שאמצעי הנטרול הקיימים היום אינם יעילים נגד טילי IR חדישים.

טיל א"א AIM-9X עולה על מסלול הפיתוח

חיל האוויר והצי האמריקניים בחרו בחברות "יוז" ו"רייטאון" לתחרות על הדגמת AIM-9X - טיל אוויר-אוויר לטווח קצר. חברת "יוז" (בשיתוף פעולה עם החברות "טקסט" ו"בריטיש איירוספייס") יקבלו 22 מיליון דולר לתוכנית בת 18 חודש. ערכו של החוזה עם "רייטאון" כ-25 מיליון דולר. תוכנית ההדגמה אמורה הייתה להיות מושלמת עד יוני 1996 ולכלול ניסויים קרקעיים וניסויים קשורים. רב"ת של הטיל יתבסס על מערכי גלאים במישור המוקד. בשלב הבא תיבחר חברה אחת שתשלים את שלב ההנדסה וההתארגנות לייצור. העלות של השלב הבא מוערכת בכ-200 מיליון דולר. במקביל תבדוק ארצות-הברית טילים וטכנולוגיות זרות המתאימים ל-AIM-9X; בין אלה - ASRAAM של "בריטיש איירוספייס", Python של רפאל, MICA של Matra. עלות תוכנית הייצור מוערכת ב-1.5-2.5 מיליארד דולר.

ISSN 0464-2147

